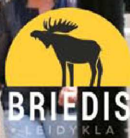
ŽEMĖ 9

Geografijos vadovėlis
9 klasei

II dalis

UDK 913(100)(075.3)
Že57

Vadovėlis įrašytas į Bendrojo ugdymo dalykų vadovėlių duomenų bazę

Vadovėlis atitinka kalbos taisyklingumo reikalavimus

Projekto vadovas Rytas Šalna
Autoriai: Rytas Šalna, Edvardas Baleišis, Ričardas Baubinas, Vidmantas Daugirdas

Redaktorė Danutė Kuodienė
Žemėlapius sudarė: Arūnas Latišenka, Marius Čeponis
Dizaineris ir maketuotojas Arūnas Latišenka
Dailininkas Marius Zavadskis

ISBN 978-9955-26-383-8

Turinys

VI. Politinė geografija

Šiame skyriuje sužinosi:

- Kas sudaro pasaulio politinį žemėlapį?
- Kaip keitėsi Europos politinis žemėlapis XX a.?
- Kas yra neapibrėžto statuso teritorija?
- Kurios valstybės pasaulio politiniame žemėlapyje atsirado pastaruoju laikotarpiu?
- Kuo skiriasi monarchija nuo respublikos?
- Kurie rodikliai geriausiai atspindi šalies ekonominę galią?
- Kokios yra karų ir karinių konfliktų priežastys?
- Kodėl tarptautinis terorizmas toks pavojingas?
- Kurios pasaulio šalys turi branduolinį ginklą?

Valstybės, žemėlapyje pažymėtos skaičiais (skliaustuose – sostinės)
1. Belgija (Briuselis)
2. Liuksemburgas (Liuksemburgas)
3. Šveicarija (Bernas)
4. Lichtenšteinas (Lichtenšteinas)
5. Andora (Andora)
6. Monakas (Monakas)
7. San Marinas (San Marinas)
8. Vatikanas (Vatikanas)
9. Slovakija (Bratislava)
10. Slovėnija (Liubliana)
11. Bosnija ir Hercegovina (Sarajevas)
12. Juodkalnija (Podgorica)
13.Kosovas (Priština)
14. Makedonija (Skopjė)
15. Albanija (Tirana)
16. Azerbaidžanas
17. Armėnija (Jerevanas)
18. Libanas (Beirutas)
19. Izraelis
20. Kuveitas (Kuveitas)
21. Bahreinas (Menama)
22. Kataras (Doha)
23. Jungtiniai Arabų Emyratai
24. Džibutis
25. Ruanda (Kigalis)
26. Burundis (Bužumbūra)
27. Svazilandas (Mbabanė)
28. Lesotas (Maseru)
29. Pusiaujo Gvinėja (Malabas)
30. Beninas (Porto Novas)
31. Togas (Lomė)
32. Siera Leonė (Fritaunas)
33. Bisau Gvinėja (Bisau)
34. Gambija (Bandžulis)
35. Tadžikistanas
36. Butanas
37. Bangladešas
38. Brunėjus (Bandar Seri Begavanas)
39. Singapūras (Singapūras)
TIES VANDENYNAS
Šiaurės Žemė
Prano Juozapo Žemė (Rus.)
Naujoji Žemė
KAROS JŪRA
LAPTEVŲ JŪRA
Naujojo Sibiro salos
RYTŲ SIBIRO JŪRA
ČIUKČIŲ JŪRA
Vrangelio s.
Beringo sąs.
RUSIJA
Komandoro salos (Rus.)
OCHOTSKO JŪRA
Permė
Kazanė
Jekaterinburgas
Omskas
Novosibirskas
Samara
Volgogradas
Astana
KAZACHSTANAS
MONGOLIJA
Ulan Batoras
Sachalinas
Kurilai (Rus.)
Harbinas
Saporas
Almata
Biškekas
Urumči
UZBEKISTANAS
Taškentas
KIRGIZSTANAS
TURKMĖNISTANAS
Dušanbė
Ašchabadas
Tbilisis
Baku
GRUZIJA
Teheranas
Mešhedas
Kabulas
AFGANISTANAS
Islamabadas
Lahauras
Bagdadas
IRAKAS
Isfahanas
IRANAS
PAKISTANAS
Karačis
Delis
NEPALAS
Katmandu
Timpu
Džaipuras
Ahmadabadas
INDIJA
Mumbajus (Bombėjus)
Haidarabadas
Bengalūru
Šenajus (Madrasas)
Kolkata (Kalkuta)
Daka
Rijadas
Abu Dabis
Maskatas
SAUDO ARABIJA
OMANAS
JEMENAS
Sana
Džibutis
Sokotra (Jem.)
ARABŲ JŪRA
Lakadyvai (Ind.)
ŠRI LANKA
Kolombas
Malė
MALDYVAI
Andamanai (Ind.)
Nikobarai (Ind.)
Bengalų įlanka
SOMALIS
Mogadišas
KINIJA
Pekinas
Šenjangas
Lanžou
Džengdžou
Uhanas
Šanhajus
Čongčingas
Kunmingas
Gvangdžou
Siangangas (Honkongas)
Hainanas
Fudžou
Taipėjus
TAIVANAS
ŠIAURĖS KORĖJA
Pchenjanas
Seulas
PIETŲ KORĖJA
JAPONŲ JŪRA
JAPONIJA
Tokijas
Kobė
Osaka
Fukuoka
RYTŲ KINIJOS JŪRA
Riukiu salos (Jap.)
Ogasavaros salos (Jap.)
MIANMARAS
Neipidas
Rangūnas
LAOSAS
Vientianas
Hanojus
TAILANDAS
Bankokas
KAMBODŽA
Pnompenis
Hošiminas
VIETNAMAS
PIETŲ KINIJOS JŪRA
FILIPINŲ JŪRA
Lusonas
Manila
FILIPINAI
Mindanao
Kvala Lumpūras
MALAIZIJA
Sumatra
Kalimantanas
INDONEZIJA
Sulavesis
Palembangas
Džakarta
Java
Surabaja
JAVOS JŪRA
BANDOS JŪRA
Dilis
RYTŲ TIMORAS
TIMORO JŪRA
Melekeokas
PALAU
PAPUA NAUJOJI GVINĖJA
Port Morsbis
Toreso sąs.
RAMUSIS
Midvėjaus salos (JAV)
Minami Toris (Jap.)
JAV (Havajai)
Veiko at. (JAV)
Džonstono at. (JAV)
Šiaurės Marianų salos (JAV)
Guamas (JAV)
MARŠALO SALOS
MIKRONEZIJA
Palikiras
Madžūras
Ramiojo vandenyno salos (JAV)
Kingmano at.
Palmyros at.
Kirimatis
Taravа
Haulandas
Beikeris
Džarvis
Pusiaujas
NAURU
KIRIBATIS
VANDENYNAS
SALIAMONO SALOS
Honiara
TUVALU
Funafutis
Tokelau (N.Zel.)
SAMOA
Apija
Rytų Samoa (JAV)
Valisas ir Futuna (Pranc.)
VANUATU
Port Vila
Koralų jūros salos (Austr.)
Naujoji Kaledonija (Pranc.)
Suva
FIDŽIS
TONGA
Nukualofa
Niujė (N.Zel.)
Kuko salos (N.Zel.)
Taitis
Prancūzijos Polinezija
KORALŲ JŪRA
FIDŽIO JŪRA
Norfolko sala (Austr.)
„Kermadeko" salos (N.Zel.)
AUSTRALIJA
Brisbanas
Pertas
Adelaidė
Kanbera
Sidnėjus
Melburnas
Lordo Hau sala (Austr.)
Didžioji Australijos įlanka
Baso sąs.
TASMANO JŪRA
NAUJOJI ZELANDIJA
Velingtonas
„Čatamo" salos (N.Zel.)
Makvorio salos (Austr.)
Kalėdų s. (Austr.)
Kokosų salos (Austr.)
Ešmoro ir Kartjė salos (Austr.)
INDIJOS VANDENYNAS
Čagoso salos
Britų teritorija Indijos vandenyne
SEIŠELIAI
Viktorija
KOMORAI
Moronis
Majota (Pranc.)
MADAGASKARAS
Antananaryvas
MAURICIJUS
Port Luisas
Rejunjonas (Pranc.)
Amsterdamo s.
Šv. Pauliaus s.
Krozė salos
Prancūzijos pietų teritorijos
Kergeleno salos
Herdo ir Makdonaldo salos (Austr.)
Australijos sektorius
Prancūzijos sektorius
Naujosios Zelandijos sektorius
San Franciskas
Austr. – Australija
Braz. – Brazilija
Dan. – Danija
Ekv. – Ekvadoras
Ind. – Indija
Isp. – Ispanija
JAE – Jungtiniai Arabų Emyratai
Jap. – Japonija
J.K. – Jungtinė Karalystė
Jem. – Jemenas
Kan. – Kanada
Meks. – Meksika
N.Zel. – Naujoji Zelandija
Norv. – Norvegija
Ol. – Olandija
Port. – Portugalija
Pranc. – Prancūzija
Rus. – Rusija
Luanda sostinės
Kolkata kiti miestai
valstybės siena
Prancūzijos pietų teritorijos priklausomų teritorijų pavadinimai
BAHAMOS
Turkso ir Kaikoso salos (J.K.)
ATLANTO VANDENYNAS
Gvantanamas (JAV)
HAITIS
DOMINIKOS RESPUBLIKA
Port o Prensas
Santo Domingas
JAMAIKA
Kingstonas
Puerto Rikas (JAV)
Mergelės salos (J.K.)
Angilija (J.K.)
Mergelės salos (JAV)
San Martenas (Ol. - Pranc.)
ANTIGVA IR BARBUDA
Sent Džonsas
Gvadelupė (Pranc.)
Basteras
SENT KITSAS IR NEVIS
Monseratas (J.K.)
Rozo
DOMINIKA
Martinika (Pranc.)
Kastris
SENT LUSIJA
Kingstaunas
Bridžtaunas
BARBADOSAS
SENT VINSENTAS IR GRENADINAI
GRENADA
Sent Džordžas
KARIBŲ JŪRA
Aruba (Ol.)
Olandijos Antilai
Barankilija
Marakaivas
Barkisimetas
Karakasas
Port of Speinas
TRINIDADAS IR TOBAGAS

30 Pasaulio politinis žemėlapis

1 Valstybės vėliava – šalies simbolis.

Pasaulio politinio žemėlapio samprata

Pasaulio politinis žemėlapis yra populiariausias, plačiausiai visuomenei žinomas ir dažniausiai naudojamas geografinis pasaulio modelis. Tokiame žemėlapyje daugelis iš mūsų nesunkiai randame savo šalį, susiejame su palankiomis ar nepalankiomis kaimynėmis, nors retas susimąstome, kurioje geografinėje zonoje ar klimato juostoje gyvename.

Pasaulio politinis žemėlapis kartografijos požiūriu tėra paprastas kartografijos kūrinys, kuriame pažymėtos valstybių ir kitų politinių darinių (kolonijų, autonomijų, priklausomų teritorijų ir kt.) ribos bei sostinės.

Platesnė yra politinė geografinė pasaulio politinio žemėlapio samprata. Ji rodo, kad pasaulio politinis žemėlapis yra žmonijos politinės veiklos, glaudžiai susijusios su kitomis veiklos sritimis (kultūrine, ūkine), rezultatas tam tikru istorijos laikotarpiu.

Kas sudaro pasaulio politinį žemėlapį?

Svarbiausios politinio žemėlapio sudedamosios dalys yra **nepriklaũsomos valstýbės**. Jų pasaulyje nuolat daugėja. Pavyzdžiui, 1900 m. buvo tik 55 nepriklausomos valstybės, o 2012 m. – jau apie du šimtus. Tikslų jų skaičių pasakyti sunku, nes yra teritorijų, turinčių tik dalį valstybių požymių (pvz., Taivãnas, Šiáurės Kìpro turkų respublika), o kai kurios teritorijos tėra apsiskelbusios valstybėmis – pseudovalstybės (pvz., Sedángas, neva esantis Indokìnijos pùsiasalyje).

Pasaulio politiniame žemėlapyje dar yra ir **priklaũsomų teritòrijų**. XX a. pradžioje tokį statusą turinčios teritorijos apėmė 55% pasaulio sausumos ir nuo seno buvo vadinamos **kolònijomis**. Dabar kolonijos apibrėžimą atitinkančių teritorijų liko labai nedaug. Oficialiai kolonija laikomas tik Gibraltãras (Jungtìnei Karalỹstei priklausanti nedidelė, bet strategiškai labai svarbi teritorija pačiuose Pirėnų pusiasalio pietuose, ties Afrika). Kitos priklausomos teritorijos vadinamos įvairiai: pavyzdžiui, globojamos sãlos, laisvai prisijungusi teritorija (JAV priklausantis Puèrto Rìkas), užjūrio departamentai (Prancūzų Gvianà). Pasaulyje dabar yra apie 60 priklausomų teritorijų, tačiau jos teapima 1% sausumos. Didžiausia iš jų – Grenlándija (autonominė Dãnijos dalis).

Pasaulio politiniame žemėlapyje esama **neapibrė́žto stãtuso teritòrijų.** Pavyzdžiui, Vakarų̃ Saharà, kurios likimas dar nenuspręstas. Tačiau yra ir „baltųjų dėmių“ – specialaus režimo ir nė vienai valstybei nepriklausančių teritorijų. Tai Antarktidà. Panašų tarptautinį statusą turi ir Mėnulio paviršius!

Šiuolaikìniame pasaulyje svarbus vaidmuo tenka nepriklausomybės siekiančioms tautoms. Jų gyvenamos teritorijos nepažymėtos politiniame žemėlapyje, tačiau šios tautos yra reikšmingas tarptautinių santykių subjektas. Tokių tautų dabar beveik 170 (pvz., čečénai, kùrdai, tamìlai, sìkhai) ir jos įvairiomis priemonėmis siekia valstybingumo.

? Užduotys

1. Paaiškink, kuo priklausoma teritorija skiriasi nuo nepriklausomos. Pateik pavyzdžių. Keliais sakiniais apibūdink, kur yra Gibraltaras. Atsižvelgiant į geografinę padėtį, kokia galėtų būti jo strateginė reikšmė?
2. Išvardyk valstybes, Europos politiniame žemėlapyje atsiradusias po 1990 metų 2.
3. Kas būdinga kiekvienam pasaulio politinio žemėlapio raidos etapui? Paminėk svarbiausius bruožus.
4. Aptarkite katalonų siekį įkurti savarankišką valstybę 3. Raskite argumentų už ir prieš.
5. Atlikite tyrimą. Apsilankykite Silendo virtualiosios valstybės interneto puslapyje ir pasidomėkite jos veikla. Pateikite rezultatus.

Politinio žemėlapio raida

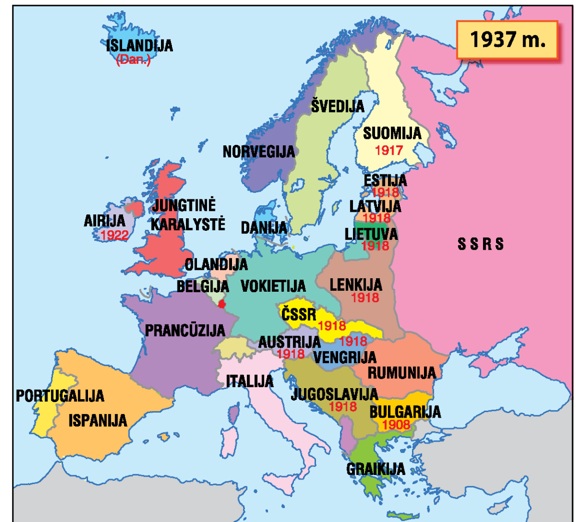
Pasaulio politinio žemėlapio pasikeitimai priklauso nuo įvairių veiksnių. Svarbiausi iš jų: ekonominių, karinių ir politinių galių pasiskirstymas pasaulyje, gyventojų migracija, **integrãcijos** (tautų ir valstybių vienijimosi) ir valstybių skilimo procesai. Skiriami keli reikšmingiausi pasaulio politinio žemėlapio raidos etapai.

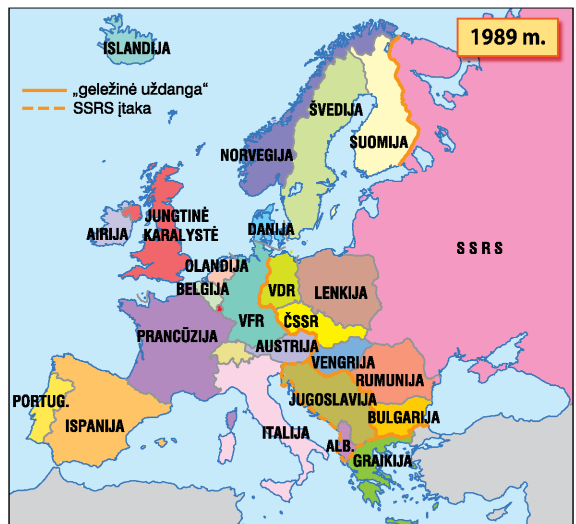
Pirmasis etapas truko nuo pirmųjų valstybių susiformavimo iki Didžiųjų geografinių atradimų epochos. Pirmosios valstybės atsirado prieš 5–6 tūkst. metų: Nilo žemupyje – senovės Egìptas, Tigro ir Eufrato tarpupyje – Šumèras. Vėliau iškilo Kìnija, Ìndija. Pirmosios Europos valstybės galėjo susikurti Krètoje. Būta valstybių ir Amerikoje, ir Afrikoje. Viduramžiais atsirado daugybė mažų feodalinių valstybėlių. Be jų, susikūrė ir keletas labai didelių: Arãbų kalifãtas, Kìjevo Rusià, Lietuvõs Didžióji Kunigaikštỹstė, Ìnkų impèrija.

Antrasis etapas prasidėjo Didžiųjų geografinių atradimų laikotarpiu ir truko iki Pirmojo pasaulinio karo. Europiečiams atradus naujų žemių, susidarė pirmosios kolonijinės imperijos. Pasaulio politiniame žemėlapyje įsitvirtino **metropòlijos** ir kolonijos. Atskirais istorijos laikotarpiais pasaulyje pirmavo Ispãnija, Portugãlija, Olándija, Ánglija ir Prancūzijà. Vyko nuožmūs karai dėl pasaulio perdalijimo. XVIII a. pasaulio politiniame žemėlapyje atsirado Jungtìnės Amèrikos Valstìjos, XIX a. pradžioje – daugelis Lotynų Amerikos valstybių, XVIII–XIX a. labai plėtėsi Rùsijos impèrija.

Trečiasis etapas prasidėjo po Pirmojo pasaulinio karo. Šalys nugalėtojos iš esmės pertvarkė Europos politinį žemėlapį, perskirstė kolonijas. Suirus Rùsijos bei Áustrijos ir Veñgrijos impèrijoms, atsikūrė arba atsirado daug naujų valstybių: Lietuvà, Veñgrija, Čekoslovãkija ir kt. Susikūrė SSRS, į kurią Rùsija prievarta **inkorporãvo** nemažai Europos ir Azijos šalių. Tarpukariu **militarìzmas** įsigalėjo Vokietìjoje, Itãlijoje, Japònijoje. Dėl Vokietìjos, SSRS ir Japònijos ekspansionizmo, siekio įtvirtinti savo galią ir sukurti didžiąsias valstybes kilo Antrasis pasaulinis karas.

Ketvirtasis etapas prasidėjo Antruoju pasauliniu karu. Po jo įvyko didelių teritorinių pasikeitimų: į vakarus pasistūmėjo Lénkija, buvo suskaldyta Vokietijà, nepriklausomybės neteko Lietuvà, Lãtvija ir Èstija. Susiformavo didelė **komunìstinio režìmo** šalių sistema. Pasaulyje nusistovėjo dvipolė jėgų pusiausvyra: vienoje pusėje – NATO galybė, vadovaujama JAV, kitoje pusėje – SSRS su Váršuvos sutartiẽs komunistiniu kariniu bloku. Abu valstybių junginiai lėmė tolesnę pasaulio politinio žemėlapio raidą. Šiuo laikotarpiu suiro kolonijinė sistema, nepriklausomybę įgijo per šimtą buvusių kolonijų (daugiausia Afrikoje). XX a. pabaigoje komunizmo sistema nusilpo – SSRS prarado savo galią.

2 *Europos politinio žemėlapio kaita.*

Naujausi pokyčiai politiniame žemėlapyje

XX a. pabaigoje prasidėjo naujausias pasaulio politinio žemėlapio raidos etapas. Svarbiausių pasikeitimų įvyko Rytų ir Vidurio Europoje, Kaukazè, Vidurio Azijoje. XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje „socialistinėse“ šalyse žlugo komunistiniai režimai, susivienijo Vokietijà, subyrėjo Jugoslãvija, ČSSR, išsiplėtė ES ir NATO. SSRS sudarančios respublikos atgavo arba įgijo politinę nepriklausomybę. Pirmoji nepriklausomybę atkūrė Lietuvà. Po minėtų pasikeitimų sustiprėjo ir išsiplėtojo tarpvalstybiniai ryšiai. Prasidėjusios ekonomiškai stipriausių valstybių naujos varžybos dėl vadovavimo pasauliui sukėlė nemažai vidaus ir išorės teritorinių konfliktų, karų (žr. 33 tema).

- Plotas: 32,1 tūkst. km^2
- Gyventojų skaičius: 7,4 mln.
- Sostinė: Barselona
- Kalba: dauguma gyventojų (apie 65%) yra katalonai ir šneka kataloniškai

„Tikroji“ Katalonija didesnė už dabartinę autonomiją, apima dar ir dalį Prancūzijos.

3 Ar atsiras nauja valstybė Europoje – Katalonija?

Katalonija yra labiausiai išvystytas, pramoninis, plačią autonomiją turintis regionas Ispanijos šiaurės rytuose. Prie Ispanijos ši teritorija prijungta 1703 m., numalšinus katalonų sukilimą. Dar vienas sukilimas dėl nepriklausomybės kilo 1917 m., tačiau tuomet pavyko išsikovoti tik autonominio regiono statusą. 1939–1975 m., Ispaniją valdant diktatūriniam režimui, katalonų kalbos vartojimas viešajame gyvenime buvo draudžiamas, o bet kokios tautiškumo apraiškos buvo malšinamos. Vėliau autonomijos teisės praplėstos, o 2007 m. įvyko referendumas dėl katalonų pripažinimo atskira tauta. Katalonų kalba tapo oficialia greta ispanų. 2010–2012 m. Barselonoje įvyko milijoninės demonstracijos dėl katalonų teisių ir nepriklausomybės siekio su šūkiais „Katalonija – ne Ispanija“.

Dauguma gyventojų palaiko nepriklausomybės, t.y. savo valstybės, idėją. Katalonijoje sukuriama 1/5 Ispanijos BVP (labiausiai išplėtota tekstilės, chemijos pramonė, turizmas ir paslaugų sektorius), tačiau didelė dalis mokesčių keliauja į Madridą, todėl regionas priverstas gyventi prasčiau nei galėtų. Atsiskyrusi Katalonija galėtų tapti viena labiausiai išsivysčiusių Europos valstybių. Ispanijos vyriausybė teigia, kad nepriklausomybės paskelbimas prieštarauja konstitucijai dėl šalies teritorinio vientisumo ir žada tam priešintis. Katalonijoje gyvena nemažai atvykėlių iš kitų Ispanijos regionų, jie kalba ispanų kalba ir visai nesižavi Katalonijos nepriklausomybės galimybe.

4 Silendas

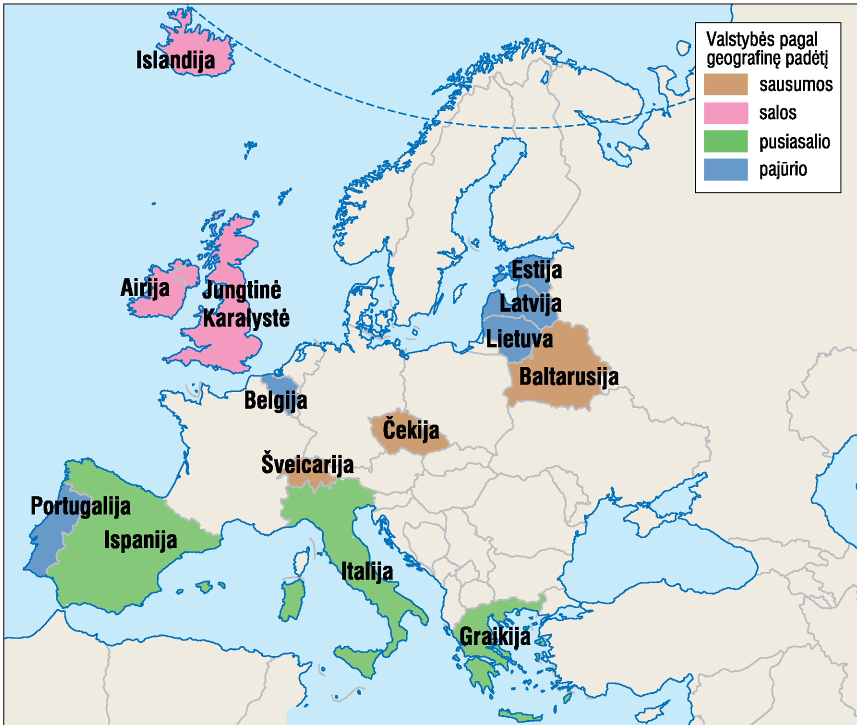
Bene žinomiausia pasaulyje virtuali valstybė gyvuoja jau kelis dešimtmečius ir vadinama Silendo kunigaikštyste, arba Silandija. 1967 m. apleistą karo tikslams pastatytą platformą Šiaurės jūroje Britų majoras Rojus Beitsomas paskelbė valstybe, o pats pasivadino kunigaikščiu Rojum I, pasirinkdamas šūkį „Laisvė iš jūros“. Nuo 1999 m. šią valstybę valdo princas Maiklas I. Ji turi savo vėliavą, herbą, himną, konstituciją, tris ministerijas, leidžia pašto ženklus ir monetas, prižiūri savo interneto puslapį (http://www.sealandgov.org). Surašymas užfiksavo 5 gyventojus.

5 Virtualioji valstybė – kas tai?

Šiuolaikiniame pasaulyje atsiranda ir tokių nedidelių teritorijų, kurios pasiskelbia valstybėmis, tačiau tikros valstybės statuso negauna, jų nepripažįsta tarptautinė bendruomenė. Tokie valstybes imituojantys dariniai vadinami **virtualiósiomis valstýbėmis**. Kai kurios iš jų turi tik kelis gyventojus, jų plotas ne didesnis nei užmiesčio sodo sklypas arba nedidelė salelė, kitos visai neturi savo teritorijos ir egzistuoja tik internete. Štai, pavyzdžiui, Estijoje du vienkiemiai savo teritorijoje pareiškė atkūrę Tarybų valdžią, o Užupis Vìlniuje pasiskelbė respublika, Antarktidoje susikūrė net daugiau kaip dešimt virtualiųjų valstybių. Daugelis jų, atsiradus internetui, tapo interneto paslaugų teikimo centrais, užsiima akcijų prekyba, steigia ofšorinius bankus ir kompanijas, kuriuose atlieka nelegalias finansines operacijas.

31 Valstybės ir jų ypatumai

1 Valstybių geografinė padėtis.

Valstybė	Plotas, km²
1. Rusija	17 098 242
2. Kanada	9 976 137
3. Kinija	9 806 391
4. JAV	9 629 047
5. Brazilija	8 544 418
6. Australija	7 682 557
7. Indija	3 166 944
8. Argentina	2 777 409
9. Kazachstanas	2 715 900
10. Alžyras	2 381 740

Valstybė	Plotas, km²
1. Vatikanas	0,44
2. Monakas	2
3. Nauru	21
4. Tuvalu	26
5. San Marinas	61
6. Lichtenšteinas	160
7. Maršalo Salos	181
8. Sent Kitsas ir Nevis	261
9. Maldyvai	298
10. Malta	315

2 *Didžiausios ir mažiausios pagal plotą pasaulio valstybės 2012 m.*

Valstybių įvairovė

Pasaulyje yra labai didelė šalių įvairovė: didelės, mažos, turinčios daug ir mažai gyventojų, turtingos, skurdžios. Valstybės skirstomos pagal geografinę padėtį, teritorijos dydį, gyventojų skaičių, politinę teritorinę sandarą bei valdymą, tautinę sudėtį, vyraujančią religiją ir kitus požymius.

Pagal **geogrãfinę pãdėtį** skiriamos pajūrio (kaip Lietuvà), sausumos (kaip Baltarùsija) ir salų (kaip Islándija) valstybės (1 pav.). Skirtinga geografinė padėtis gali lemti šalies ekonomikos plėtrą, ūkio pakraipą, transpòrto ir kitų komunikãcijų plėtotės galimybes, gamtos išteklių naudojimo sąlygas. Palankiausia yra valstybės padėtis pusiasalyje (Itãlija, Pietũ Korėja), nepalankiausia – tik sausumoje (tokių valstybių yra daugiau kaip 40).

Šalių **teritòrijos dỹdis** labai nevienodas: didžiausios (Rùsija) ir mažiausios (Vatikãnas) plotas skiriasi net 39 milijonus kartų! Labai didelẽs teritorijos valstybėmis laikytinos ir Kanadà, Kìnija, JAV, Brazìlija, Austrãlija. Labai mažos valstybės – Monãkas, Lìchtenšteinas ir daugelis smulkių salų valstybių, neretai vadinamų nykštukinėmis (2 pav.).

Gyvéntojų skaĩčiumi didžiausia (Kìnija) ir mažiausia (Vatikãnas) valstybės skiriasi 1,3 milijono kartų. Didelėmis valstybėmis pagal gyventojų skaičių paprastai laikomos tos, kuriose gyvena per 50 mln. žmonių, o mažomis – iki 10 mln. (tarp jų ir Lietuvà). Didelėmis valstybėmis laikytinos ir Ìndija, JAV, Rùsija, Indonèzija, Brazìlija, Nigèrija.

Užduotys

1. Pateik po du pavyzdžius ne Europos valstybių, kurios atitiktų 1 nurodytus skyrimo kriterijus.
2. Politiniame žemėlapyje rask didžiausias ir mažiausias pagal plotą valstybes 2.
3. Padiskutuokite, kodėl pusiasalyje įsikūrusių valstybių padėtis laikoma palankiausia, o tik sausumoje – nepalankiausia. Pateikite tokių šalių pavyzdžių.
4. Paaiškink, kuo unitarinės valstybės skiriasi nuo federacinių. Kokie jų pranašumai ir trūkumai? Pasidomėk valstybėmis (internete) ir pateik Europos unitarinių bei federacinių valstybių pavyzdžių.

3 *Vokietijos federacinė sudėtis.*

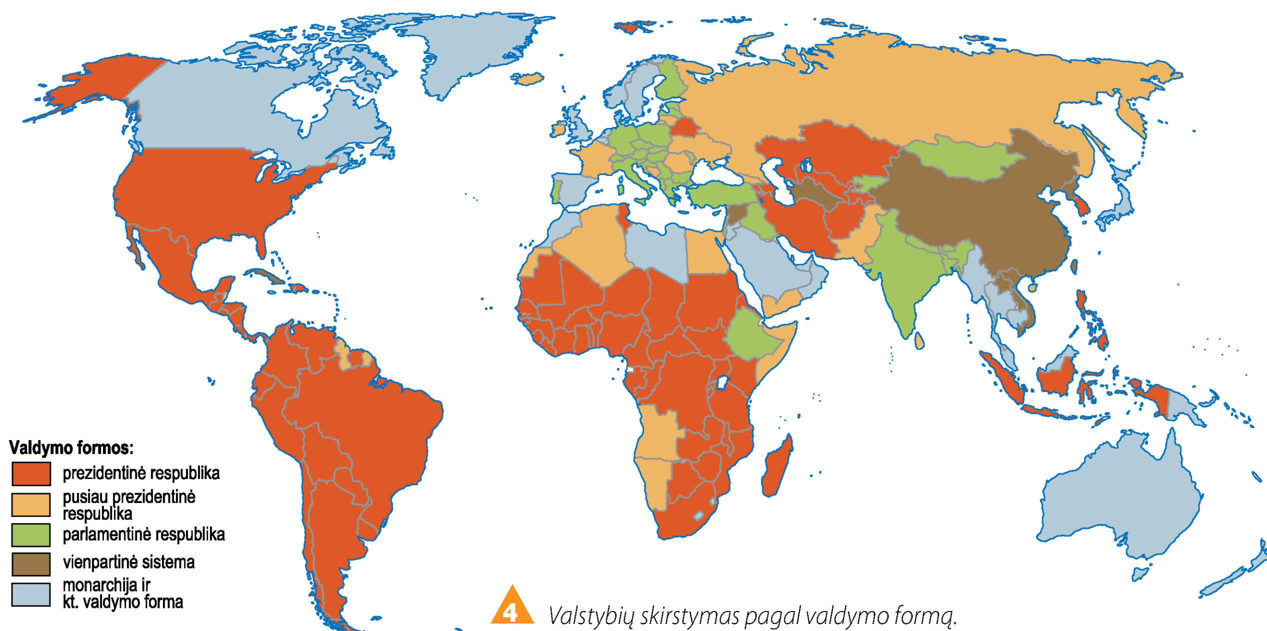
Unitarinės ir federacinės valstybės

Pagal valdžios pasiskirstymą bei teritorijos sudėtį skiriamos **unitãrinės** ir **federãcinės valstýbės**. Unitarinių valstybių pasaulyje daugiausia. Per dvidešimt yra federacinių valstybių. Jose atskiros teritorijos dalys turi daug savarankiškos valdžios, gali turėti net savas konstitucijas, parlamentus. Tokiõs federacinės šalies centrinė valdžia paprastai rūpinasi tik svarbiausiais bendraisiais reikalais: gynyba, užsienio politika, finansų sistema.

Federacijos dažniausiai būna didelė̃s teritorijos valstybės, kurių sudėtinga istorinė raida, įvairi gyventojų tautinė sudėtis ir kultūra (Rùsijos Federãcija, Jungtìnės Amèrikos Valstìjos, Vokietìjos Federãcinė Respùblika). Nedidelės federacijos (Šveicãrija, Bel̃gija) susidarė dėl ypatingų istorinių aplinkybių. Teritorijos vienetų pavadinimai federacijose labai įvairūs (dažniausiai – valstijos arba proviñcijos). Sudėtingiausia Rùsijos Federãcija, ją sudaro federalinės apygardos, respublikos, kraštai, autonominės apygardos, sritys, rajonai, miestai. Nors Rùsija laikoma federacija, pagal valdymo pobūdį ji labiau unitarinė valstybė.

Monarchijos ir respublikos

Pagal **val̃dymo fòrmą** valstybės skirstomos į **monárchijas** ir **respùblikas**. Respublikų yra daugiausia, jos skirstomos į parlamentines ir prezidentines. Parlamentinėje respublikoje svarbiausia institucija yra parlamentas, o prezidentinėje – prezidentas. Respublikos ne visuomet būna tikros demokratinės valstybės. Pavyzdžiui, Irãno Islãmo Respùblikos pavadinimas skelbia, kad ji yra respublika,

4 *Valstybių skirstymas pagal valdymo formą.*

5 *Didžiosios Britanijos karalienė Elžbieta II yra viena iš garsiausių monarchų pasaulyje. 2012 m. buvo švenčiamas jos valdymo deimantinis jubiliejus. Jos Didenybė Karalienė Elžbieta II į sostą įžengė 1952 m. vasario 6 d., o jos karūnavimo ceremonija įvyko 1953 m. birželio 2 d.*

Ar žinojote, kad:

- Karalienė gimė 1926 m. balandžio 21 d. Londone, adresu Bruton str. 17.
- Šiuo metu karalienė yra daugiau kaip 600 labdaros ir kitų organizacijų globėja.
- Karalienė yra asmeniškai vadovavusi daugiau kaip 610 garbės titulų suteikimo ceremonijų.
- Nuo 1952 m. karalienė yra įteikusi daugiau kaip 400 tūkst. apdovanojimų.
- Karalienė yra atsakiusi į maždaug tris su puse milijono laiškų.
- Per 60 metų karalienė yra vykusi 261 oficialaus vizito į 116 užsienio valstybių.
- Karalienė išmoko vairuoti 1945 m.
- Per savo valdymo laikotarpį karalienė yra turėjusi daugiau kaip 30 Velso korgių veislės šunų.
- 1997 m. buvo sukurta oficiali Didžiosios Britanijos monarchijos interneto svetainė. Karališkoji svetainė 2009 m. atsirado „Twitter“, 2010 m. „Flickr“ ir „Facebook“ socialiniuose tinkluose.

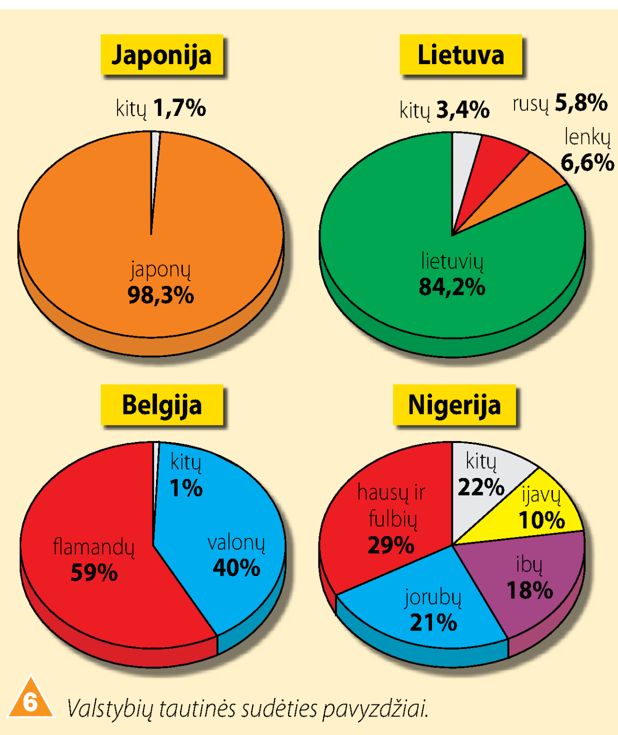
tačiau įstatymai labiau primena **absoliùčiąją** (monarchas yra visagalis) ar netgi **teokrãtinę** (aukščiausia valdžia – dvasininkų) **monárchiją**.

Apie 30 pasaulio valstybių tebėra monarchijos. Kai kuriose monarchas turi tik simbolinę galią ir atlieka tautos vienijimo funkcijas. Šiuo požiūriu paplitęs posakis, kad monarchas karaliauja, bet nevaldo. Skiriamos konstitucinės ir absoliučiosios monarchijos. **Konstitùcinių monárchijų** yra daugiau. Bene gausiausia jų Europoje: Jungtìnė Karalỹstė, Dãnija, Švèdija, Bel̃gija, kitos. Absoliučioji monarchija – būdinga Per̃sų įlankos pakrančių islamo kraštų, pavyzdžiui, Kuveĩto, Jungtìnių Arãbų Emyrãtų, Omãno, valdymo forma. Akivaizdžiausias teokratinės monarchijos pavyzdys yra Vatikãnas, pasaulio katalikų centras.

Valstybių skirstymas pagal tautinę sudėtį

Pagal **gyvéntojų sùdėtį** valstybės taip pat labai įvairios. Daugiausia pasaulyje **daugiataũčių valstýbių**. Ypač gausu tautų Ìndijoje (daugiau kaip 1500!), Rùsijoje, Nigèrijoje. Tautinė nesantaika dažnai tampa konfliktų priežastimi daugiatautėse valstybėse, apsunkina šalių plėtrą.

Europoje vyrauja tautinės valstybės, bet daugelyje jų yra ir tautinių mažumų. **Vienataũčių valstýbių** yra mažai, pavyzdžiui, Islándija, Japònija. Valstybės, kuriose dvi vyraujančios tautos sudaro daugumą gyventojų, vadinamos **dvitaũtėmis**. Prie tokių priskiriamos Bel̃gija (flamándai ir valònai), Kanadà (anglų ir prancūzų kalbas vartojantys kanadiečiai).

6 *Valstybių tautinės sudėties pavyzdžiai.*

Užduotys

5. Pasirink bet kurią monarchiją 4. Išsiaiškink, kas yra jos monarchai, kaip valdoma ši šalis. Surenkite monarchijų pristatymą.
6. Palyginkite 6 nurodytų šalių tautinę sudėtį. Kokią įtaką tokia sudėtis gali turėti šalies visuomeniniam gyvenimui?

Naujausios pasaulio šalys

- Plotas: 10,9 tūkst. km²
- Gyventojų skaičius: 1,7 mln. (2011 m.)
- Sostinė: Priština
- Valstybinės kalbos: albanų ir serbų

Kosovo Respublika

Europos valstybė Balkanų pusiasalyje, įkurta paskelbus nepriklausomybę nuo Serbijos 2008 m. lapkričio 17 d.

Absoliuti dauguma gyventojų yra albanai, serbų – apie 6%. Šalies vėliavoje vaizduojamos 6 žvaigždės simbolizuoja pagrindinių Kosovo tautinių bendruomenių sąjungą. Valstybinė valiuta – euras, nors šalis nėra ES narė, serbų gyvenamoje teritorijoje cirkuliuoja Serbijos dinaras.

Serbija nepripažįsta Kosovo nepriklausomybės ir laiko jį savo teritorijos istorine dalimi, kurią vadina Kosovu ir Metochija (bažnyčios valda).

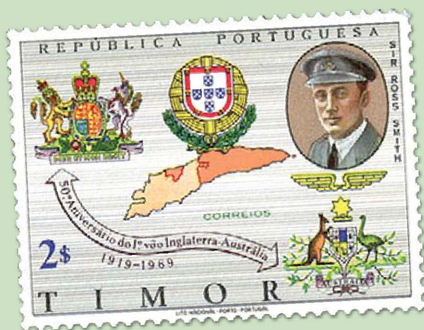
Kosovą, kaip nepriklausomą valstybę, pripažįsta 91 pasaulio šalis (2012 m.). Be Serbijos, jo pripažinimui nepritaria ir Rusija, dėl to tūkstančiai Kosovo serbų nori gauti Rusijos pilietybę, tikėdamiesi, kad Rusija apgins savo piliečius. Dalis Kosovo teritorijos šiaurėje (Mitrovica), kurioje gyvena daugiausia serbai, nepripažįsta Kosovo Respublikos valdžios. Dešimtys tūkstančių žmonių emigravo į Serbiją.

Kosovo ir Metochijos autonominis regionas Serbijoje buvo įkurtas 1946 m., bet albanai reikalavo daugiau teisių, norėjo respublikos statuso Jugoslavijoje. 1981 m. Serbijos kariuomenė jėga numalšino masines demonstracijas Prištinoje, įtampa tarp serbų ir albanų bendruomenių augo. 1989 m. Kosovo autonomija buvo panaikinta, parlamentas paleistas, o albanai pradėti diskriminuoti, varžomos albanų kalbos vartojimo teisės. Kilo masinių protestų ir etninių nesutarimų, įvesta nepaprastoji padėtis. 1991 m. albanai bandė skelbti Kosovo nepriklausomybę. 1998 m. į regioną įvesta Jugoslavijos kariuomenė, prasidėjo karas ir masinės represijos, etniniai valymai. Tarptautinės bendruomenės spaudimas ir kariniai NATO šalių veiksmai, Serbijos bombardavimai privertė Serbiją 1999 m. nutraukti Kosovo albanų naikinimą ir išvesti savo kariuomenę. Įtampa regione išlieka, taiką šalyje mėgina užtikrinti JT. Tuo tikslu dislokuotos specialiosios karinės pajėgos (KFOR), kuriose 1999–2009 m. tarnavo ir lietuviai.

Buvusi skurdžiausia Serbijos teritorija lėtai kuria savo ekonomiką. Šalis turti naudingųjų iškasenų: daug rusvųjų anglių, yra spalvotųjų ir retųjų metalų. Dauguma kasyklų ir pramonės įmonių neveikia, apie pusę gyventojų neturi darbo, klesti juodoji rinka, nusikalstamumas, prekyba ginklais, narkotikais (didžioji narkotikų dalis į ES patenka per Kosovą). Daug albanų emigruoja į Vakarų Europos šalis ir remia giminaičius. Prekybos ryšiai labiausiai sieja Kosovą su Makedonija ir Serbija, taip pat su Vokietija ir Turkija. Šalies ekonomiką remia JT, ES.

Informacinis ženklas įvažiavus į Kosovo respubliką.

Rytų Timoro pašto ženklas

- Plotas: 15 tūkst. km²
- Gyventojų: 1,18 mln. (2011 m.)
- Sostinė: Dilis
- Valstybinės kalbos: tetum ir portugalų

Rytų Timoras

Rytų Timoro demokratinė respublika – valstybė Malajų salyno pietuose. Ši Portugalijos kolonija nepriklausomybę paskelbė 1975 m., tačiau 1975–2002 m. buvo okupuota Indonezijos. Dauguma gyventojų yra mišrios Malajų-Polinezijos kilmės ir priklauso papua gentims. Katalikai sudaro daugiau kaip 96% gyventojų, šis ypatumas ir tapo viena iš atsiskyrimo nuo Indonezijos priežasčių. Maždaug pusė šalies gyventojų neraštingi. Būdingas didelis gimstamumas (25,7‰), mažas mirtingumas (5,9‰), todėl gyventojų skaičius auga itin sparčiai, apie 2% per metus. 1999–2002 m. Rytų Timorui kovojant dėl nepriklausomybės, Indonezijos kariuomenė ir nepriklausomybės priešininkai sunaikino beveik visą ekonominę ir socialinę šalies infrastruktūrą, ūkis patyrė milžinišką nuosmukį. Apie 300 tūkst. gyv. pasitraukė į Indonezijai priklausantį Vakarų Timorą. Nors pastaruoju metu šalis pradeda atsigauti, jai padeda Singapūras ir Australija, ši nedidelė valstybė išlieka viena skurdžiausių pasaulyje. Apie 85% Rytų Timoro gyventojų užimti žemės ūkyje, kuris mažai produktyvus. Šalyje populiarėja turizmas. Be naftos ir dujų, svarbiausios eksporto prekės – kava, vanilė, sandalmedis, marmuras.

- Plotas: 619,7 tūkst. km²
- Gyventojų sk. 8,3 mln. (2008 m.)
- Sostinė: Džuba
- Valstybinė kalba: anglų, plačiai paplitusi arabų

Pietų Sudano Respublika

Tai naujausia pasaulio nepriklausoma valstybė Afrikos žemyno viduryje. Atsiskyrė nuo Sudano 2011 m. liepos 9 d. po bene ilgiausiai užsitęsusio pilietinio karo Afrikoje.

Dauguma gyventojų – juodaodžiai, išpažįsta krikščionybę, nemažai animistų. Etninė sudėtis itin marga, gyvena per 200 tautų ir genčių. Tai viena skurdžiausių pasaulio valstybių, vidurinį išsilavinimą yra įgiję vos 5% gyventojų.

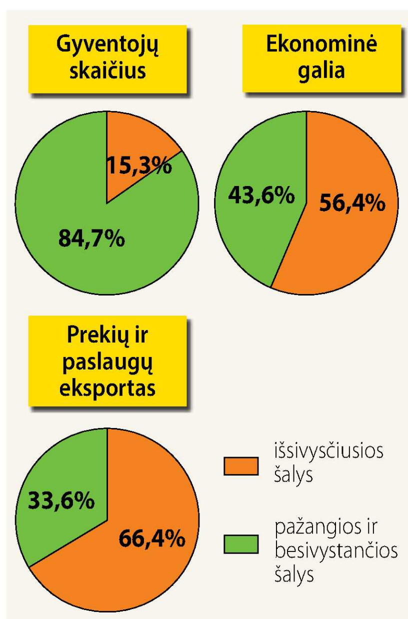
1899–1955 m. šalies teritorijoje šeimininkavo britai, kurie platino krikščionybę, siekė atskirti šalį nuo musulmoniško Šiaurės Sudano. Tačiau 1955 m. Sudanui išsikovojus nepriklausomybę, Pietų Sudanas liko jame. Centrinei valdžiai didinant savo įtaką, pradėta islamizacija. Tai sukėlė beveik dvidešimt metų trukusį pilietinį karą, per kurį žuvo apie 0,5 mln. žmonių, o kraštas buvo nusiaubtas. 1972 m. Pietų Sudanas išsikovojo autonomiją, kuri vėlgi buvo visaip varžoma. Konfliktas paaštrėjo, kai Pietų Sudane buvo atrasta didelių naftos telkinių. Karinis Sudano režimas vėl ėmėsi islamizacijos. Antrą kartą kilo daugiau kaip dvidešimt metų trukęs pilietinis karas, per kurį žuvo apie 2 mln. žmonių, kilo badas ir suirutė, apie 4 mln. gyventojų buvo priversti palikti savo namus ir pasitraukė į miestus ar gretimas valstybes. 2005 m. karas baigėsi, buvo įvestos tarptautinės taikos palaikymo pajėgos, praplėsta autonomija, Sudano vyriausybė leido Pietų Sudanui siekti nepriklausomybės. 2011 m. liepos 9 d. įvyko gyventojų referendumas, kuriame 98,8% rinkėjų balsavo už nepriklausomybės paskelbimą. Nepaisant įvykusių pokyčių, įtampa regione išlieka, ją kursto siekis kontroliuoti naftos išteklius ir ginčytinos pasienio teritorijos, kurias kontroliuoja Sudanas. Didžiąją dalį Pietų Sudano pajamų sudaro prekyba nafta.

Valstybių ekonominės galios skirtumai

1 *A – prabangus viešbutis Las Vegase (JAV); B – gatvė Havanoje (Kuba).*

2 *Turtinė nelygybė pasaulyje.*

Kasdien per televiziją rodomi iš įvairių pasaulio vietų mus pasiekiantys reportažai, iš kurių akivaizdžiai matyti, kad mes gyvename kontrastų, didžiulės nelygybės, konfliktų draskomame pasaulyje. Įvairiose šalyse žmonės turi nevienodą supratimą apie tai, kokias problemas būtina spręsti pirmiausia ir kaip turi atrodyti laiminga ateitis. Valstybių skirstymui pagal jų išsivystymo lygį naudojami įvairūs kriterijai, o pačios šalys dažniausiai skiriamos į tris pagrindines grupes: išsivysčiusias, pažangias ir besivystančias.

Valstybių skirstymas pagal išsivystymo lygį

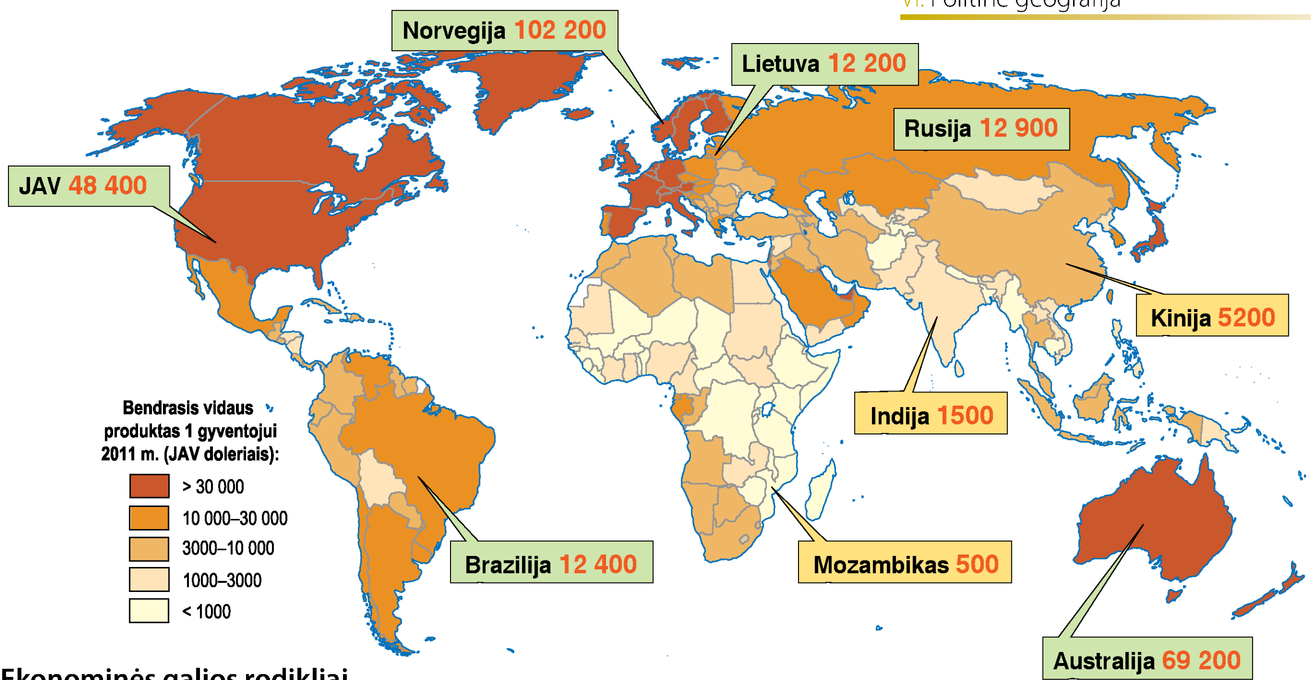
Išsivýsčiusios šãlys. Prie jų priklauso tokios pasaulio valstybės, kuriose pakankamai stipri ekonomika, gerai technologiškai išplėtota pramonė. Šiose šalyse didelė dalis žmonių dirba paslaugų sektoriuje (60–75%), aukštas švietimo lygis, gera medicininė priežiūra, sąlyginai mažas nedarbas, gerai išplėtota infrastruktūra. Dauguma išsivysčiusių valstybių yra Europoje, taip pat šiai grupei skiriamos Jungtìnės Valstìjos, Kanadà, Austrãlija ir Naujóji Zelándija, Japònija, kai kurios kitos Azijos šalys.

Besivýstančios šãlys. Prie jų priklauso skurdžiausios valstybės, kurioms būdinga silpna pramonė, žemi ekonominiai rodikliai. Tokiose šalyse labai daug žmonių dirba žemės ūkyje, žemas švietimo lygis, neužtikrinta medicininė priežiūra. Ypač opi daugelio besivystančių šalių problema yra nepaprastai didžiulis gimstamumas. Nemažai besivystančių šalių sprendžia kasdienes skurdo, neprievalgio ir netgi bado problemas. Daug šių šalių gyventojų su viltimi pagerinti gyvenimo sąlygas iš kaimų keliasi gyventi į miestus.

Pažañgios šãlys. Pasaulyje yra nemažai tokių šalių, kurios nėra taip beviltiškai atsilikusios, tačiau ir nėra pasiekusios ypač aukšto lygio visuotinės gyvenimo gerovės. Sparčią pažangą darančioms šalims būdingi spartūs ekonomikos augimo tempai, plataus vartojimo prekių eksportas, akivaizdus viso ūkio modernizavimas. Nepaisant sparčios pažangos, šiose šalyse išlieka ryškus skirtumas tarp turtingųjų ir vargšų. Kai kurios pažangios pramoninės šalys (Brazìlija, Mèksika, Tur̃kija, Maláizija) pagal įvairius rodiklius jau vejasi kai kurias išsivysčiusias šalis, o kurį laiką buvusios pažangios šalys (Pietų̃ Koréja, Taivãnas, Singapūras) pagal visus rodiklius tapo išsivysčiusiomis šalimis.

Užduotys

1. Nurodyk po du tris esminius išsivysčiusių ir besivystančių šalių ypatumus. Paaiškink, kaip supranti apibūdinimą „pažangi valstybė“.
2. Palygink lentelėje 4 nurodytų valstybių demografinius rodiklius ir padaryk išvadų apie šių šalių išsivystymo lygį.
3. Kuris demografinis rodiklis, tavo manymu, geriausiai atspindi žmonių gyvenimo lygį? Atsakymą pagrįsk.

3 BVP 1 gyventojui.

Ekonominės galios rodikliai

Apie žmonių gyvenimo kokybę sprendžiama iš įvairių socialinių ir ekonominių rodiklių. Paprastai šalims lyginti pasitelkiamas ne vienas kuris rodiklis, o keli. Žemiau pateikiami svarbiausi ekonominę šalies galią atspindintys rodikliai.

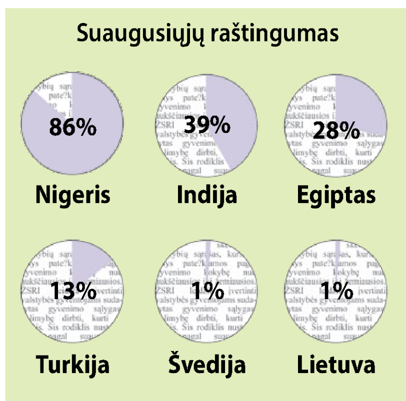
Turtingùmas. Valstybių turtingumui apibūdinti bene dažniausiai naudojamas **bendràsis vidaũs prodùktas**, tenkantis vienam gyventojui, t. y. **BVP 1 gyvéntojui.** Šis rodiklis rodo, kokia visų per metus šalyje pagamintų prekių ir suteiktų paslaugų dalis tenka vienam šalies gyventojui.

BVP 1 gyventojui pasiskirstymą pasaulyje vaizduoja žemėlapis 3 pav. Iš jo matyti, kad aukščiausias šis rodiklis ekonomiškai stipriose šalyse. Deja, bendrasis vidaus produktas, tenkantis vienam gyventojui, nėra visiškai objektyvus rodiklis. Didžiausias jo trūkumas, kad nerodo netolygaus pajamų pasiskirstymo tarp šalies regionų. Paprastai ekonomiškai silpnesnėse šalyse labai maža dalis žmonių valdo milžiniškus turtus, o dauguma vos prasimaitina.

Demogrãfiniai ir sociãliniai rodìkliai. Žmonių gyvenimo lygiui ir kokybei apibūdinti gana dažnai pasitelkiama įvairių demografinių rodiklių: gimstamumas, mirtingumas, natūralusis prieaugis, būsimoji gyvenimo trukmė (žr. 38 temą). Šalyse, kuriose ypač didelis kūdikių mirtingumas, paprastai žemas sveikatos priežiūros ir medicinos lygis. Daugelyje ekonomiškai silpnų šalių, ypač Afrikos, yra nevisavertė mityba, stokojama švaraus vandens, jaučiamas gydytojų, ligoninių trūkumas.

4 Demografiniai rodikliai pasirinktose šalyse 2011 m.

		Lietuva	Meksika	Egiptas	Nigeris	Japonija	Švedija
Gimstamumas	Gimusių vaikų skaičius 1000 gyv. per metus	9	21	24	49	10	10
Mirtingumas	Mirusių žmonių skaičius 1000 gyv. per metus	12	5	5	22	9	10
Natūralusis prieaugis	Skirtumas tarp gimusiųjų ir mirusiųjų	–3	16	19	27	1	0
Kūdikių mirtingumas	Gimusių, bet iki vienų metų neišgyvenusių vaikų skaičius 1000 gyv. per metus	8	22	34	123	3	3
Gyvenimo trukmė, m.	Amžiaus trukmės vidurkis	74	75	70	44	82	80

5 *Neraštingų žmonių dalis, % (vyresni kaip 15 metų).*

Gyvẽnimo trùkmę JT laiko objektyviausiu rodikliù, atspindinčiu sveikatos ir saugumo lygį šalyje.

Išsimókslinimo lỹgis tiksliausiai nustatomas pagal suaugusiųjų raštingumą ir vidutinę mokymosi trukmę.

BVP 1 gyvéntojui JT perskaičiuoja ir atsižvelgia į tai, ką toje šalyje galima nusipirkti už realiaĩ gaunamas pajamas.

Kiti **gyvẽnimo kokýbės rodìkliai.** Valstybės ekonominę galią rodo žmonių užimtumas ūkyje, t. y. kokia jų dalis dirba pramonėje, žemės ūkyje, teikia paslaugas. Skurdžiose šalyse, kurios neišgali švietimo reikalams skirti pakankamai lėšų, didelis žmonių neraštingumas, trūksta mokytojų ir mokyklų, žemas sveikatos priežiūros lygis. Gausios šeimos nepajėgia išlaikyti vaikų, todėl šie dažnai tampa pigia darbo jėga, yra išnaudojami. Apie žmonių gyvenimo lygį galima spręsti ir iš leidžiamų laikraščių, žurnalų tiražų, telefono aparatų, televizorių skaičiaus vienam gyventojui, automobilių skaičiaus 1000 gyventojų, interneto vartotojų skaičiaus ir daugelio kitų rodiklių.

Gyvenimo lygio nustatymas

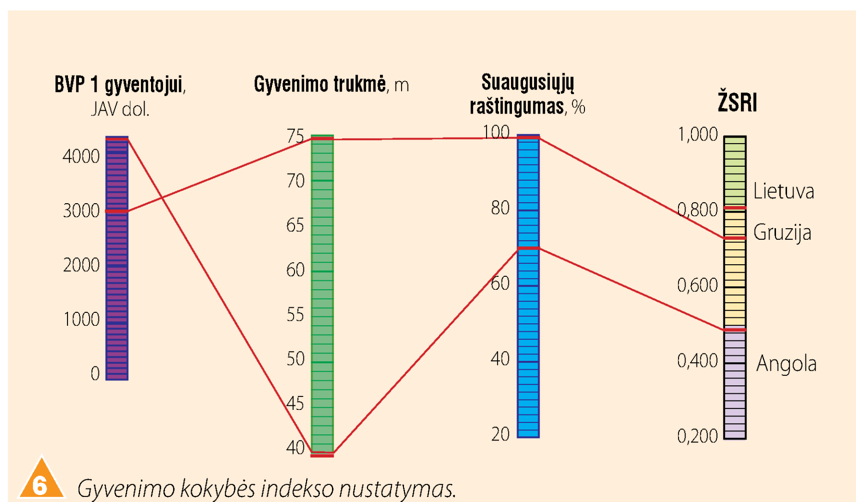
Jungtinės Tautos (JT) nuo 1990 m. valstybių gerovei nustatyti naudoja **žmonių̃ sociãlinės raidõs iñdeksą** (**ŽSRI**, angl. HDI). Kasmet skelbiamas valstybių sąrašas, kuriame šalys pateĩkiamos pagal gyvenimo kokybę nuo aukščiausios iki žemiausios. ŽSRI leidžia įvertinti valstybės gyventojams sudarytas gyvenimo sąlygas: galimybę dirbti, kurti ir ilsėtis. Šis rodiklis nustatomas pagal suaugusiųjų raštingumą (švietimas), mokymosi trukmę, gyvenimo trukmę (sveikata) ir pajamas (BVP 1 gyv.).

Valstybėms skirstyti pasitelkiama skalė nuo 1,000 iki 0,000. Kuo indekso reikšmė artimesnė vienetui, tuo labiau pažengusi valstybė. Iš 8 pav. matyti kai kurių šalių ŽSRI ir vieta bendrame pasaulio valstybių sąraše. 2011 m. aukščiausias buvo Norvègijos ŽSRI, lygus 0,943. Paskutinėje sąrašo vietoje buvo Afrikos valstybė Kòngo Demokrãtinė Respùblika, kurioje ŽSRI tesiekė 0,286. Išnagrinėjus žemėlapį (7 pav.), galima padaryti tokias išvadas:

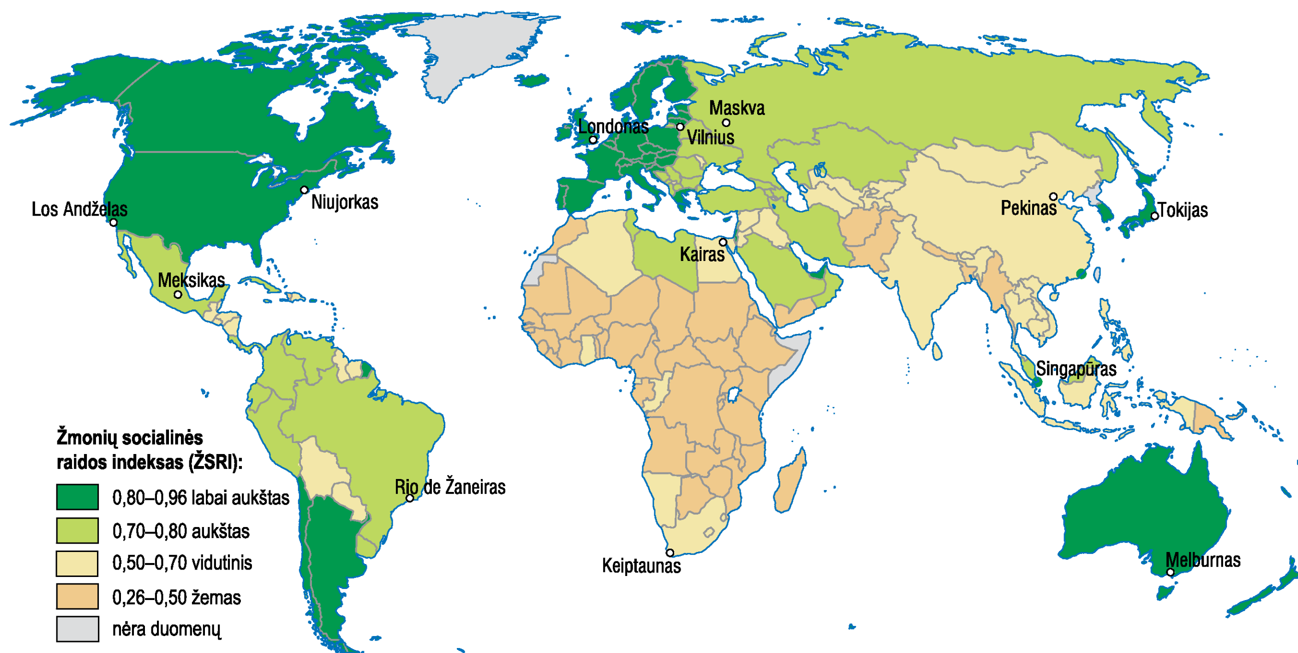
- Dauguma šalių, kurių indeksas didesnis už 0,800, yra ekonomiškai stiprios. Tai aukšto ir labai aukšto gyvenimo lygio valstybės.
- Dauguma šalių, kurių indeksas mažesnis už 0,500, yra ekonomiškai labai silpnos. Prie jų priklauso Afrikos ir Azijos skurdžiausios valstybės.

Užduotys

4. Apibūdink išsivysčiusių ir besivystančių šalių geografinį išsidėstymą pasaulyje 2.
5. Paaiškink, koks ryšys sieja šalies ekonominį pajėgumą ir 1000-iui gyventojų tenkantį automobilių, gydytojų, televizorių skaičių.
6. Kuo ypatingas žmonių socialinės raidos indeksas 6? Nurodyk svarbiausius šio rodiklio pranašumus.
7. Palygink lentelėje 8 pateiktų valstybių ŽSRI. Kokių išvadų gali padaryti?

6 *Gyvenimo kokybės indekso nustatymas.*

7 *Žmonių socialinės raidos indeksas (ŽSRI) 2011 m.*

8 *Gyvenimo kokybės rodikliai pasirinktose šalyse 2011 m.*

Vieta	Šalis	Būsimoji gyvenimo trukmė, metai	Raštingumas, %	BVP 1 gyv., JAV dol.	**ŽSRI**
1	Norvegija	80	Visose šalyse nuo 98 iki 100	102 200	0,943
2	Australija	81		69 200	0,929
3	Olandija	80		51 500	0,910
4	JAV	78		48 400	0,910
5	Naujoji Zelandija	77		39 300	0,908
12	Japonija	83		45 900	0,901
20	Prancūzija	81		43 100	0,884
24	Italija	82		36 800	0,874
40	**Lietuva**	**73**		**12 200**	**0,810**
56	Saudo Arabija	73	86	21 400	0,770
61	Malaizija	74	89	8600	0,761
77	Ukraina	68	100	3600	0,729
85	Brazilija	72	91	12 400	0,718
92	Turkija	72	94	9700	0,699
101	Kinija	75	92	5200	0,687
156	Nigerija	47	61	1500	0,459
169	Sudanas	58	61	1400	0,408
186	Nigeris	57	29	400	0,295
187	Kongo Dem. Resp.	55	67	200	0,286

33 Karų ir konfliktų geografija

1 *A – Lietuvos ir Lenkijos kariuomenė nugali Kryžiuočių ordiną; B – karas Irake.*

Karai – visuomeninis reiškinys

Per paskutinius 4500 metų tik mažiau nei 300 metų buvo taikūs. Per šį laikotarpį įvyko apie 15 tūkst. karų, kuriuose žuvo net 3,5 mlrd. žmonių! Rašytinėje žmonijos istorijoje žinoma daugiau kaip 3000 „amžinosios taikos" tarp valstybių sutarčių, tačiau kiekvienos iš jų laikytasi vidutiniškai dvejus metus. Nors laikotarpį po Antrojo pasaulinio karo įprasta vadinti pokariniù, tačiau nuo 1945 m. pasaulyje įvyko ar iki šiol vyksta daugiau kaip 200 karų ir didelių karinių konfliktų. Juose žuvo daugybė žmonių!

Neįtikimos karų priežastys

- Bene pirmasis aprašytas karas įvyko tarp Umos ir Lagašo miestų valstybių 2500 m. iki Kr. Mesopotamijoje, kur dabar yra Irakas. Karas vyko dėl vandens.
- 1969 m. Vidurio Amerikos valstybių Salvadoro ir Hondūro karo priežastis buvo masinė gyventojų migracija per sieną ir žemių užgrobimas, o pretekstas – „neteisingai" sužaistos pasaulio futbolo čempionato atrankos rungtynės! Padariniai: subombarduota Hondūro sostinė Tegusigalpa, daugiau kaip 300 žuvusiųjų, gausybė karo pabėgėlių.
- XX a. aštuntajame dešimtmetyje dėl žvejybos tvarkos ir žuvų išteklių įvyko ginkluotas Islandijos, Jungtinės Karalystės ir Vokietijos konfliktas, pavadintas menkių karu.

Kas yra karas?

Kãras – plataus masto organizuotas karìnės jėgos panaudojimas turint tikslą aiškintis šalių ar vienos šalies politinių jėgų tarpusavio santykius. Dėl to karai gali būti **tarpvalstýbiniai** arba **piliẽtiniai**. Karu laikomas ginkluotas susidūrimas dėl teritorijos ar valdžios, kuriame bent dvi konflikto pusės naudoja ginkluotąsias pajėgas, tarp jų yra ir vyriausybės kariuomenė. Statistikos požiūriu karas – paprastai ginkluotas susidūrimas, kuriame žūva daugiau kaip 1000 žmonių per metus. Karai visada susiję su didžiuliais morãliniais ir materiãliniais nuostoliais. Jie keičia pasaulio politinį žemėlapį, turi įtakos tarptautìniams santykiams.

Karų ir konfliktų priežastys

Karai ir konflìktai vyksta dėl daugybės priežasčių. Praeityje jie dažniausiai kildavo dėl teritorijų bei gamtos išteklių. Ir šiais laikais gamtos ištekliai – viena iš svarbiausių karų priežasčių. XX a. antrojoje pusėje vyko karai dėl perspektyvių naftos išteklių: tarp Jungtìnės Karalỹstės ir Argentìnos Folklando salose, tarp Kìnijos ir Vietnãmo – Pietų Kinijos jūroje.

Iki šiol pasaulyje liko apie 300 ginčijamų teritorijų. Dėl 100 iš jų nuolat vyksta konfliktai. Todėl po kurio laiko pasaulio politinis žemėlapis gali būti dar margesnis.

Šiuolaikiniame pasaulyje daugiausia vyksta tokių karų ir ginkluotų konfliktų, kuriuose susipynusios įvairios priežastys. Patys didžiausi ir ilgiausiai trunkantys karai bei konfliktai yra skatinami etninių, religinių ir teritorinių priežasčių ar „istorinių sąskaitų". Dažniausiai tai būdinga labai margos etninės gyventojų sudėties, didelių ekonominių kontrastų, sudėtingos istorijos šalims.

Vienas iš kruviniausių karų, kuriame susipynė gausybė priežasčių ir motyvų, daugelį metų vyko Šiaurės Kaukazè, Čečénijoje. Virtinė itin žiaurių karų religiniu, etniniu ir teritoriniu pagrindu XX a. paskutinį dešimtmetį kilo Balkanuose, kai subyrėjo buvusi daugiatautė socialistinė Jugoslãvijos valstybė.

Kas būdinga šiuolaikiniams karams?

2 *Lietuvos kariai taikos palaikymo misijoje Bosnijoje 1997 m.*

Paskutiniais dešimtmečiais mažėjo karų, kuriuose dalyvautų dvi priešiškos valstybės, bet sparčiai gausėjo etninių, religinių konfliktų. Svarbi jų ypatybė ta, jog, iš esmės būdami valstybių vidaus reikalu, jie labai greit įtraukia kitas šalis, apima gretimas teritorijas.

Vienas iš šiuolaikinių karų ypatumų – į karus ir konfliktus dėl įvairių priežasčių tenka įsikišti net toli nuo to židinio esančioms šalims. Tai daroma remiant sąjungininkus, teikiant karinės paslaugas ir tiekiant išteklius, atliekant taikos įvedimo bei įtvirtinimo operacijas. Dėl to į kariniùs konfliktùs įpainiojamos taikingos, **neutrãlios šãlys**. Antai tradiciškai nesikišimą deklaruojanti Švèdija dalyvauja daugiau kaip 20 karinių konfliktų. Lietuvà pastaraisiais metais turėjo karinių misijų, vykdė taikos palaikymo ar užtikrinimo operacijų, ginklu rėmė NATO sąjungininkus Bòsnijoje ir Hercegovìnoje, Seȓbijoje, Afganistanè, Grùzijoje, Irakè.

Šiuolaikiniams karams būdinga tai, kad jie nėra vien ginkluotas susidūrimas. Beveik visus ginkluotus konfliktus lydi didžiulio masto ekonominiai, informãciniai ir kitokie valstybių bei politinių grupių „karai".

Dar vienas šiuolaikinių karų bruožas – juose vis daugiau nukeñčia ir žūva civilių gyventojų. Antai Pirmajame pasauliniame kare kariai sudarė net 95% žuvusiųjų, Antrajame pasauliniame kare – po 50% karių ir civilių, o pokariniuose konfliktuose – daugiau kaip 80% niekuo nekalti civiliai gyventojai. Tad šiuolaikiniai karai yra baisi taikių gyventojų rykštė.

Keičiasi karo ir nacionalinio saugumo samprata. Baltijos šalių iniciatyva NATO įsteigė kibernetinio saugumo centrą Tãline (Èstija) ir energetinio saugumo centrą Vìlniuje.

3 *Per teroristų išpuolį mokykloje (Beslanas, 2004 m.) gyvi išlikę vaikai.*

Niujorkas bijo naujų teroro aktų

Dar gerai 2001 metų rugsėjo 11-ąją atsimenantį Niujorką ėmė krėsti naujų teroro išpuolių baimė.

Pasak Niujorko policijos viršininko Ray Kelly, ataka galėjo būti

Pakistane – naujas teroro aktas

Pakistano pietuose esančiame Karačio mieste vakar ryte buvo surengtas išpuolis prieš amerikiečių greito maisto restoraną KFC.

Per didžiulį sprogimą žuvo du ir 15 žmonių buvo sužeista.

„Pamaniau, jog tai – žemės dre-

mė mažai žinoma separatistų grupuotė. Ji teigia, kad taikėsi į valstybinę Pakistano naftos kompanija.

Bet pareigūnai į...

aktą įvykdė islamo e...

„Įtariama, kad su...

sijusios ekstremistų...

Olandiją drebino antiteroristinė operacija

rio Balkenende vadovaujama vyriausybė.

Tą pačią dieną Olandijos policija Hagoje, Amsterdame ir Almere suėmė septynis asmenis – šešis vyrus ir moterį, kurie, kaip įtariama, planavo teroro išpuolius.

Įtariamųjų amžius – nuo 18 iki 30 metų.

Pareigūnų teigimu, pagrindinis įtariamasis yra Maroko kilmės devyniolikametis Samiras Azzouzas, kuris balandžio mėnesį, pritrūkus

Pasaulis 11

Po kruvino smogikų išpuolio Nalčike – kalbos apie naują karą

Pavojingiausios sritys

Beveik kasdien žiniasklaida pateikia informacijos iš karščiausių pasaulio vietų. Dabartinį karų ir karinių konfliktų protrūkį sukėlė esminiai pokyčiai pasaulyje po komunistinio režimo žlugimo, labai padidėję ekonominiai šalių skirtumai, suklestėjęs **tarptautìnis terorìzmas**. Po 1990 m. net 10 karų ir 30 karinių konfliktų įvyko Europoje, todėl ji prarado po Antrojo pasaulinio karo sukurtą taikaus žemyno įvaizdį.

XX a. pabaigoje didžiausias karo rizikos regionas buvo teritorija į pietus nuo Saharos, kur vyrauja skurdžios daugiatautės šalys. Nemažai jų mėgina suvesti tarpusavio „sąskaitas" dėl nepakankamai pagrįstų valstybės sienų, primestų XX a. antrojoje pusėje dekolonizacijos laikotarpiu. Ginkluotų konfliktų gausa ir stiprumu išsiskiria Artimieji Rytai.

Manoma, kad daugiausia sudėtingų, ilgalaikių karų ir konfliktų kyla tuose regionuose, kuriuose tarsi litosferos plokštės susiduria didžiosios religijos ir kultūros (8 pav.). Tokie regionai – Kaukazas, Balkanai, Kašmyras, Artimieji Rytai (žr. 150 p.).

? Užduotys

1. Remkis žiniasklaidos pranešimais ir nurodyk, kuriuose pasaulio regionuose pastaruoju laikotarpiu vyksta kariniai konfliktai. Išsiaiškink svarbiausias šių konfliktų priežastis.
2. Išsiaiškink, kurios šalys yra didžiųjų kultūrų susidūrimo regionuose: Kaukaze, Balkanuose, Artimuosiuose Rytuose. Kodėl šie pasaulio regionai vadinami konfliktų židiniais? Nurodyk kelias priežastis.
3. Padiskutuokite, kodėl į besivystančių šalių karinius konfliktus dažnai įsitraukia ir stiprios valstybės.

Užduotys

4. Peržvelk prieinamą spaudą, puslapius internete ir surink informacijos apie tarptautinį terorizmą.
5. Panagrinėkite taikaus sambūvio principus ir padiskutuokite, kaip jų laikomasi 6.
6. Padiskutuokite, ar pritariate Lietuvos karių siuntimui į karinių konfliktų vietas.
7. Atlik tyrimą. Pasirink karinį konfliktą 8, pasigilink į jį ir parenk pristatymą.
8. Panagrinėk 9 ir padaryk išvadų apie branduolinio ginklo paplitimą pasaulyje.

Terorizmas – grėsmė žmonijai

Be karų ir karinių konfliktų, viena iš didžiausių šių laikų problemų yra **tarptautìnis terorìzmas**. Tai kova, pagrįsta žiaurumu, prievarta, įbauginimu ir fiziniu susidorojimu. Vienas iš svarbiausių šiuolaikinio terorizmo bruožų – galimi kruvini teroristų išpuoliai bet kuriame pasaulio kampelyje ir, kaip rodo praktika, dažniausiai nukreipiami prieš taikius gyventojus.

XXI a. pradžioje pasaulį sukrėtė daugybės aukų pareikalavę teroristų išpuoliai prieš Pasaulio prekybos centrą Niujòrke, traukinius ir geležinkelio stotis Madridè bei Lòndone, vidurinę mokyklą Beslanè (Šiáurės Osètija).

Ypač didelė grėsmė daugybei žmonių kyla tada, kai teroristų veiklą remia totalitarinės ar **fundamentalìstų** valdomos valstybės, ypač tos, kurios turi ar siekia sukurti branduolinį, cheminį ar biologinį masinio naikinimo ginklą. Dėl to vyraujančios pasaulio šalys, siekdamos užbėgti už akių galimiems plataus masto teroro aktams, kartais imasi ginkluotų akcijų. Tokią 2003 m. įvykdė JAV ir jos sąjungininkės, kai užėmė Irãką ir nuvertė žiaurų totalitãrinį Sadãmo Huseĩno režimą. Deja, ši karinė operacija virto nepabaigiamu karu su sukilėliais. Panaši padėtis susiklostė ir Afganistanè, kur tarptautinės pajėgos nuvertė fundamentalistinį Talibãno režìmą, atvirai remiantį ir propaguojantį tarptautinį terorizmą. Jis gresia kiekvienai šaliai, todėl kovai būtina sutelkti pastangas.

4 *Teroristų išpuolis Madride 2004 m.*

5 Niujorko tragedija

2001 m. rugsėjo 11 d. Niujorke įvykdytas didžiausias pasaulio istorijoje teroro aktas. Per jį du keleiviniai lėktuvai „Boeing“, pilotuojami savižudžių musulmonų, vienas po kito rėžėsi į 110 aukštų Pasaulio prekybos centro dangoraižius. Nugriaudėję galingi sprogimai per kelias valandas sunaikino Niujorko bei visos Amerikos pasididžiavimu laikomus pastatus. Pasaulį sukrėtusį neregėto masto išpuolį įvykdė teroristai, vadovaujami iš Saudo Arabijos kilusio Osamos bin Ladeno. Per šias atakas Niujorke žuvo 2606 žmonės. Tarp jų buvo 92 šalių piliečiai.

Karų ir karinių konfliktų reguliavimas

Karai ir kariniai konfliktai vis dažniau reguliuojami tarptautiniais susitarimais. Svarbiausios XX a. pabaigos konfliktų sprendimo priemonės yra taikos įvedimas (konflikto sustabdymas bei galimybių jam atsinaujinti sumažinimas) ir taikos įtvirtinimas (įtampos mažinimas po ginkluoto konflikto). Taiką dažniausiai palaiko ir įtvirtina tarptautinės karinės pajėgos, gavusios **Jungtìnių Tautũ** pritarimą. Perspektyviausia priemonė yra **taikà**, palaikoma tarptautinės bendruomenės pastangomis: planingas siekimas išvengti konfliktų, neleisti jiems kilti.

7 *„Žydrieji šalmai".*
55-iose JT taikos palaikymo misijose nuo 1948 m. dalyvavo apie 40 tūkst. karių iš 89 šalių.

6 Taikaus sambūvio principai

Siekiant taikos pasaulyje, Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, 1945 m., buvo įkurta Jungtinių Tautų organizacija (Jungtinės Tautos). Ji yra svarbiausias tarptautinių konfliktų reguliavimo ir sprendimo forumas, besiremiantis tarptautinės bendruomenės interesais ir taikaus sambūvio principais.

1975 m. juos patvirtino 33 Europos valstybės, JAV bei Kanada:

- suverenių valstybių lygybė, suvereniteto gerbimas;
- jėgos arba grasinimo nenaudojimas;
- valstybių teritorinio vientisumo neliečiamumas;
- taikus ginčų reguliavimas;
- nesikišimas į kitų šalių vidaus reikalus;
- žmogaus teisių ir jo laisvių – sąžinės, religijos, įsitikinimų ir kt. – gerbimas;
- tautų lygiateisiškumas ir teisė tvarkyti savo likimą;
- valstybių bendradarbiavimas;
- sąžiningas tarptautinės teisės įsipareigojimų vykdymas.

svarbiausi tarptautinių konfliktų regionai
tarpvalstybiniai konfliktai
vidiniai konfliktai
teroristų išpuoliai
konfliktų šalys
dabartinės JT taikos palaikymo misijos
JAV nuolatinės JT Saugumo Tarybos narės

8 *Karai ir kariniai konfliktai 1990–2010 m.*

Artimieji Rytai

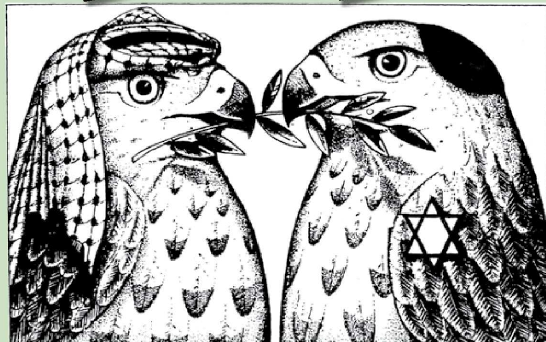
Žvilgsnis į istoriją

Palestìną šventąja žeme vadina ne tik žydai, bet ir krikščionys bei musulmonai. 1000 m. iki Kr. Palestìnoje egzistavo Izraèlio karalỹstė, kurią prieš pat Kristaus gimimą užkariavo romėnai. Ilgainiui žydai buvo priversti palikti šį kraštą ir išsibarstė po pasaulį. VII a. Palestinà tapo arabų valdoma teritorija.

1500 m. Palestinà pateko į Osmãnų impèriją, kuri per Pirmąjį pasaulinį karą (1914–1918 m.) subyrėjo. Palestìnoje arabai panoro įkurti naują valstybę, tačiau tuo metu ją valdė Didžióji Britãnija. Pastaroji visame pasaulyje gyvenančius žydus ragino vykti į Palestìną ir kurti savąją valstybę. Daug jų atsikėlė per Antrąjį pasaulinį karą (1939–1945 m.), kai nacistai Europoje vykdė žydų tautos genocidą.

„Balandis ar sakalas?" B. Šnaider karikatūra 1993 m. Vokietijos laikraštyje.

Artimaĩsiais Rytaĩs vadinama nedidelė teritorija rytiniame Viduržemio jūros pakraštyje. Daugiau kaip pusę amžiaus čia nesiliauja arabų ir žydų karai bei kariniai konfliktai, todėl šis kraštas laikomas viena iš „karščiausių" mūsų planetos vietų. Žydų valstybė Izraèlis nori įsitvirtinti savo istorinėje tėvynėje Palestìnoje, o greta gyvenantys ir kitą tikėjimą išpažįstantys arabai nenori taikstytis su kitatikiais kaimynais.

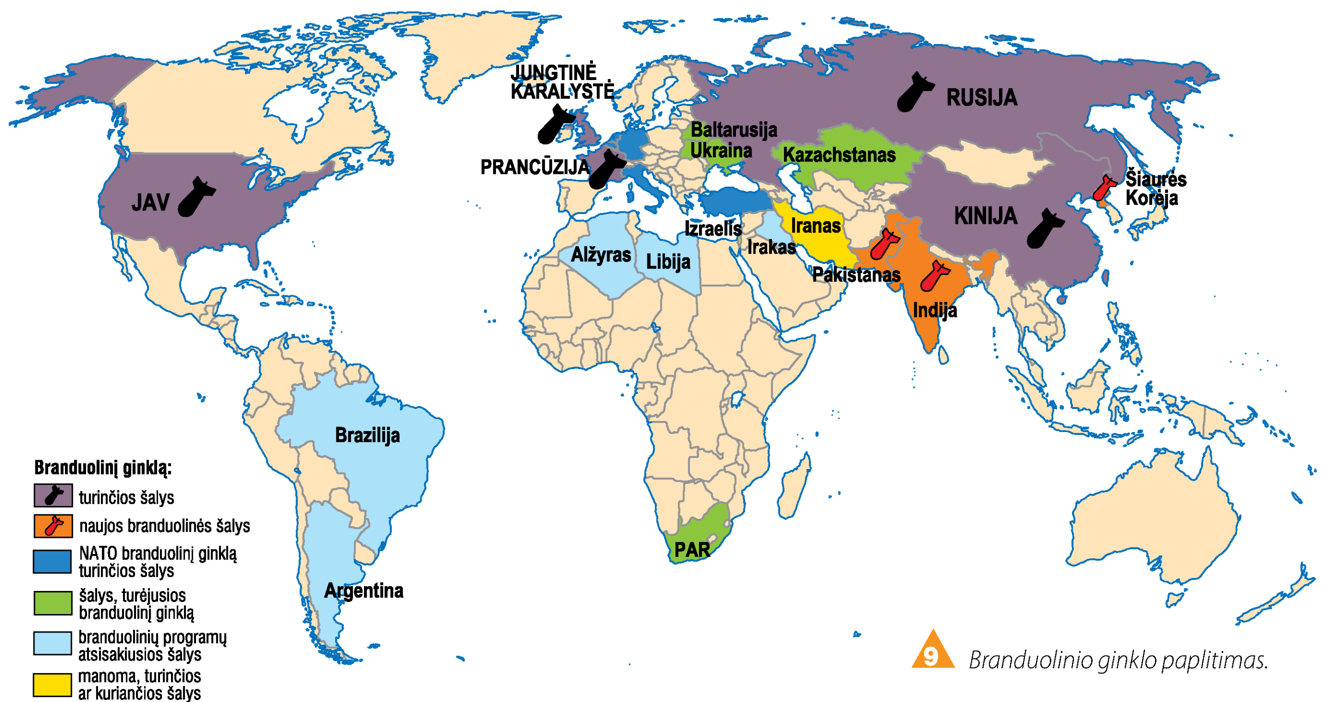
Nesiliaujantys karai

1947 m. Jungtinės Tautos Palestìnos teritorijoje pasiūlė įkurti arabų ir žydų valstybes. 1948 m. britai pasitraukė iš Palestìnos, o žydai įkūrė Izraèlio valstybę. Tai sukėlė didžiulį palestiniečių arabų nepasitenkinimą, musulmonų šalys paskelbė Izraèliui karą. Vakarų šalių pinigais ir ginklais remiamas Izraèlis ne tik jį laimėjo, bet ir užėmė Palestìnos arabų valstybės teritoriją. Vėliau kilo dar keli karai, per kuriuos Izraèlis užėmė Golano aukštumas, Gazos ruožą ir Vakarų krantą.

1977 m., tarpininkaujant Jungtìnėms Valstìjoms, prasidėjo žydų ir palestiniečių taikos procesas: Egìptas tapo pirmąja arabų šalimi, kuri pripažino Izraèlį kaip savarankišką valstybę. 1993 m. Norvègijos mieste Oslè įvyko dar vienas svarbus konfliktuojančių pusių susitarimas: palestiniečiai pripažįsta Izraèlio valstýbės teritoriją, o žydai pasižada pasitraukti iš okupuotų teritorijų. Deja, nė viena šalis šio susitarimo nesilaikė. Žydai ir toliau kūrė gyvenvietes okupuotose teritorijose, o palestiniečių teroristai mirtininkai organizavo išpuolius žydų gyvenvietėse. 2003 m. Izraèlio vyriausýbės nutarimu palestiniečių teritorijose aplink žydų gyvenvietes pradėta statyti mūrinė siena, kuria mėginta apsaugoti civilius žmones nuo netikėtų antpuolių.

2005 m. Izraèlio kariuomenė pasitraukė iš kai kurių okupuotų teritorijų. Iškeldinus žydus, palestiniečiams grąžinta nemažai gyvenviečių. Nors Artimuosiuose Rytuose poslinkių taikos kryptimi daug, tačiau tautų susipriešinimas išlieka labai didelis.

9 Branduolinio ginklo paplitimas.

Valstybių karinė galia

Valstybės skiriasi pagal **karìnę gãlią**. Ji suprantama kaip kareivių skaičius, ginkluotės dydis ir modernumas. Daugelis valstybių susijungusios į karines sąjungas, pavyzdžiui, Šiaurės Atlanto sutarties organizacija – NATO. Jos nare nuo 2004 m. yra Lietuvà.

Valstybės, kurios visiškai atsiriboja nuo karinių sąjungų ir nedalyvauja pasauliniuose konfliktuose kaip trečioji jėga, vadinamos neutraliomis. Jos nekelia grėsmės kaimynams, atsisako agresijos ir atlieka tik stebėtojo vaidmenį, vykdo taikdariškas misijas. Neutralumo statusas yra saugumo garantija. Tokį statusą turi Šveicãrija, Švèdija. Šios šalys išvengė Antrojo pasaulinio karo ir baisingų jo padarinių.

Stabilumą dabartiniame pasaulyje lemia didžiausią karinę galią – branduolinį ginklą – turinčių valstybių tarpusavio santykiai. Branduolinį ginklą turinčios šalys pažymėtos 9 pav. Didžiausią šių ginklų potencialą turi JAV ir Rùsija.

1968 m. buvo pasirašyta branduolinio ginklo neplatinimo sutartis, kuria siekiama išvengti branduolinio ginklo ir su jo gamyba susijusių technologijų platinimo, skatinti taikų branduolinės energetikos naudojimą ir siekti branduolinio nusiginklavimo. 2012 m. duomenimis, šią sutartį yra priėmusios beveik visos pasaulio valstybės. Tarp to nepadarusių išlieka Ìndija, Pakistãnas, Izraèlis ir Šiáurės Koréja. Kai kurios šalys nepaiso sutarties ir paslapčia kuria branduolinį ginklą. Viena iš tokių šalių yra Šiáurės Koréja, kelianti didžiulę grėsmę Rytų Azijos regionui ir visam pasauliui. Tikinama, kad tokį ginklą kuria ir Irãnas, prisidengdamas taikaus branduolinių technologijų panaudojimu taikiems tikslams.

Šalis	Karių skaičius
Kinija	1 600 000
Indija	1 100 000
Šiaurės Korėja	950 000
Pietų Korėja	560 000
Pakistanas	550 000
JAV	477 800
Vietnamas	412 000
Turkija	402 000
Irakas	375 000
Rusija	321 000

10 Didžiausios kariuomenės 2012 m.

Šalis	Branduolinių ginklų skaičius
Rusija	11 000
JAV	8500
Prancūzija	300
Kinija	240
Jungtinė Karalystė	225
Izraelis	200
Pakistanas	110
Indija	90
Šiaurės Korėja	8

11 Šalys, turinčios daugiausia branduolinių ginklų 2012 m.

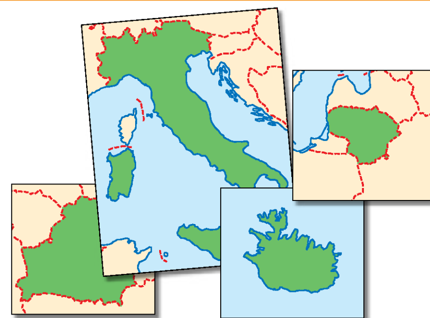
Politinė geografija

30 Pasaulio politinis žemėlapis

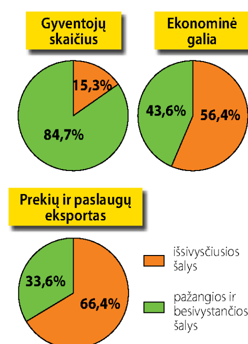
- Dabartinis pasaulio politinis žemėlapis yra žmonijos politinės veiklos rezultatas tam tikru istorijos laikotarpiu.
- Pasaulio politinį žemėlapį sudaro nepriklausomos valstybės, priklausomos bei neapibrėžto statuso teritorijos.
- XX a. pabaigoje subyrėjus komunistinei sistemai, prasidėjo naujausias politinio žemėlapio raidos tarpsnis.
- Per pastarąjį kelių dešimtmečių laikotarpį pasaulyje atsirado naujų valstybių: Kosovas, Rytų Timoras, Pietų Sudanas.

31 Valstybės ir jų ypatumai

- Valstybės skirstomos pagal geografinę padėtį, teritorijos dydį, gyventojų skaičių, politinę teritorinę sandarą bei valdymą, tautinę sudėtį, kitus požymius.
- Pagal valdžios pasiskirstymą bei teritorijos sudėtį skiriamos unitarinės ir federacinės valstybės, o pagal valdymo formą – monarchijos ir respublikos.
- Daugiausia pasaulyje daugiataučių valstybių. Kai kuriose iš jų dažni kariniai konfliktai, apsunkinantys šalių plėtrą.
- Europoje vyrauja tautinės valstybės, iš kurių daugelis turi tautinių mažumų.

32 Valstybių ekonominės galios skirtumai

- Turtingosios pasaulio valstybės, kurių pramonė stipri ir socialiniai rodikliai aukšti, priskiriamos prie išsivysčiusių šalių.
- Prie besivystančių šalių skiriamos skurdžiausios pasaulio valstybės. Jų pramonė silpna, ekonominiai ir socialiniai rodikliai žemi.
- Šalys, kurioms būdingi spartūs ekonomikos augimo tempai, akivaizdus viso ūkio modernizavimas, vadinamos pažangiomis šalimis.
- Valstybių ekonominė galia dažniausiai nustatoma pagal BVP 1 gyventojui bei demografinius rodiklius. Nuo 1990 m. valstybių gerovei palyginti pasitelkiamas žmonių socialinės raidos indeksas (ŽSRI).

33 Karų ir konfliktų geografija

- Didžiausi ir ilgiausiai trunkantys karai bei konfliktai vyksta dėl etninių, religinių ir teritorinių priežasčių. Labai svarbi karų priežastis – gamtos ištekliai.
- Daugiausia sudėtingų, ilgalaikių karų ir konfliktų kyla regionuose, kuriuose susiduria skirtingos religijos, kultūros.
- Viena iš didžiausių dabartinio laikotarpio pasaulio problemų yra tarptautinis terorizmas. Kruvini teroristų išpuoliai paprastai nukreipiami prieš taikius gyventojus.
- Siekiant taikos pasaulyje, 1945 m. įkurta Jungtinių Tautų organizacija (dabar – JT). Ji rūpinasi tarptautinių konfliktų reguliavimu.

1 Apibūdink šias sąvokas.

federãcinė valstýbė
fundamentalìzmas
ŽSRI
kolònija
metropòlija
militarìzmas
monárchija
neutralì šalìs
priklaũsoma teritòrija
respùblika
teokrãtinė monárchija
terorìzmas
unitãrinė valstýbė
virtualì valstýbė

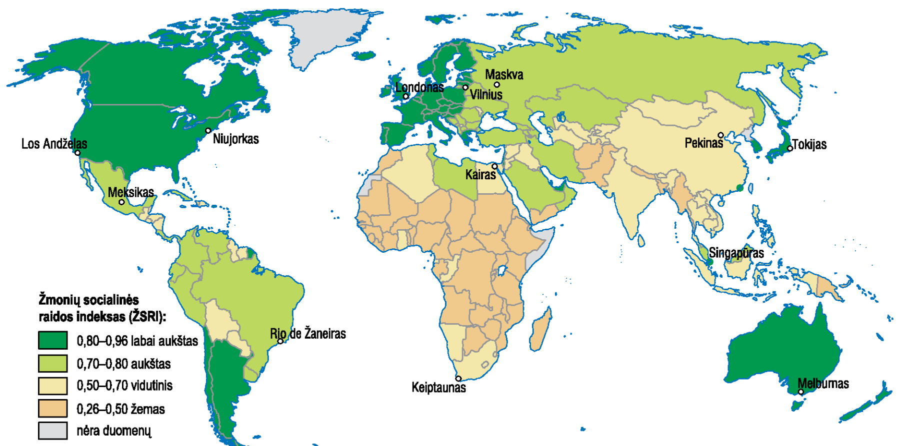
2 Atsakyk į klausimus.

1. Kurios šalys atsirado Europos politiniame žemėlapyje sugriuvus „geležinei uždangai“?
2. Kokių pokyčių dabar vyksta pasaulio politiniame žemėlapyje?
3. Kuo unitarinė valstybė skiriasi nuo federacinės?
4. Kas būdinga konstitucinės monarchijos valdymo formai?
5. Kokie yra esminiai išsivysčiusių ir besivystančių šalių požymiai?
6. Kuriais rodikliais remiantis nustatomas žmonių socialinės raidos indeksas?
7. Kuo ŽSRI yra pranašesnis už BVP 1 gyv. per metus rodiklį?
8. Kas būdinga šiuolaikiniams karams?
9. Kurie pasaulio regionai yra karinių konfliktų židiniai?
10. Kaip šiuolaikiniame pasaulyje reguliuojami karai ir kariniai konfliktai?
11. Kokiomis priemonėmis įmanoma kovoti su terorizmu?

3 ŽSRI.

Naudokis žemėlapiu ir atsakyk į klausimus.

1. Kuriame žemyne daugiausia išsivysčiusių valstybių?
2. Kuriame žemyne daugiausia besivystančių valstybių?
3. Pasirinktinai nurodyk po tris besivystančias ir pažangias Azijos valstybes.
4. Pasirinktinai nurodyk po tris išsivysčiusias ir pažangias Europos valstybes.

5. Pasirinktinai nurodyk penkias ne Europos labai išsivysčiusias valstybes.

4 Valstybių išsivystymo lygio skirtumai.

Atrink, kurie iš šių rodiklių atspindi valstybių ekonominę galią. Kurie teiginiai yra teisingi (T), o kurie – neteisingi (N)?

1. BVP 1 gyv. per metus T N
2. Federacinė sudėtis T N
3. Išsilavinimo lygis T N
4. Gyvenimo trukmė T N
5. Miestų skaičius T N
6. Kūdikių mirtingumas T N
7. Tautų skaičius T N
8. Valstybės plotas T N

5 Karai ir konfliktai.

Kas čia ne taip?

- Dabar pasaulyje yra taikus laikotarpis.
- Dauguma pasaulio šalių yra neutralios.
- Europai ypač būdingi ginkluoti konfliktai.
- Svarbiausia karų priežastis yra naftos ištekliai.
- Karus ir karinius konfliktus reguliuoja įstatymai.

VII. Pasaulio ir Lietuvos gyventojai

Šiame skyriuje sužinosi:

- **Kaip pasaulyje pasiskirstę gyventojai?**
- **Kodėl Žemėje taip sparčiai didėja žmonių skaičius?**
- **Kuriose šalyse žmonės gyvena ilgiausiai?**
- **Kodėl daugelio besivystančių šalių šeimose tiek daug vaikų?**
- **Kodėl išsivysčiusiose šalyse gyventojų skaičius beveik nesikeičia arba netgi mažėja?**
- **Kaip pakito Lietuvos gyventojų skaičius per pastaruosius kelis dešimtmečius?**
- **Kas yra demografinė raida?**
- **Ką galima sužinoti iš gyventojų amžiaus piramidės?**
- **Kiek žmonių mūsų planetoje gyvens ateityje?**
- **Kokių problemų šalims kelia gyventojų senėjimas?**
- **Dėl kokių priežasčių žmonės migruoja?**
- **Kas yra „protų nutekėjimas“?**
- **Kuriose šalyse lietuvių gyvena daugiausia?**
- **Kas yra pabėgėliai ir kodėl ši problema pasaulinė?**

- Negyvenamos sritys sudaro 15% sausumos ploto.
- 200 km pločio jūrų ir vandenynų pakrančių juostoje, apimančioje tik 15% sausumos, gyvena daugiau kaip pusė žmonijos.
- Apie 90% pasaulio gyventojų įsikūrę Šiaurės pusrutulyje tarp 20° ir 60° lygiagrečių.
- Maždaug 80% žmonijos gyvena iki 500 m virš jūros lygio.

Šią minutę Žemėje gyveno
7 108 623 030 žmonių

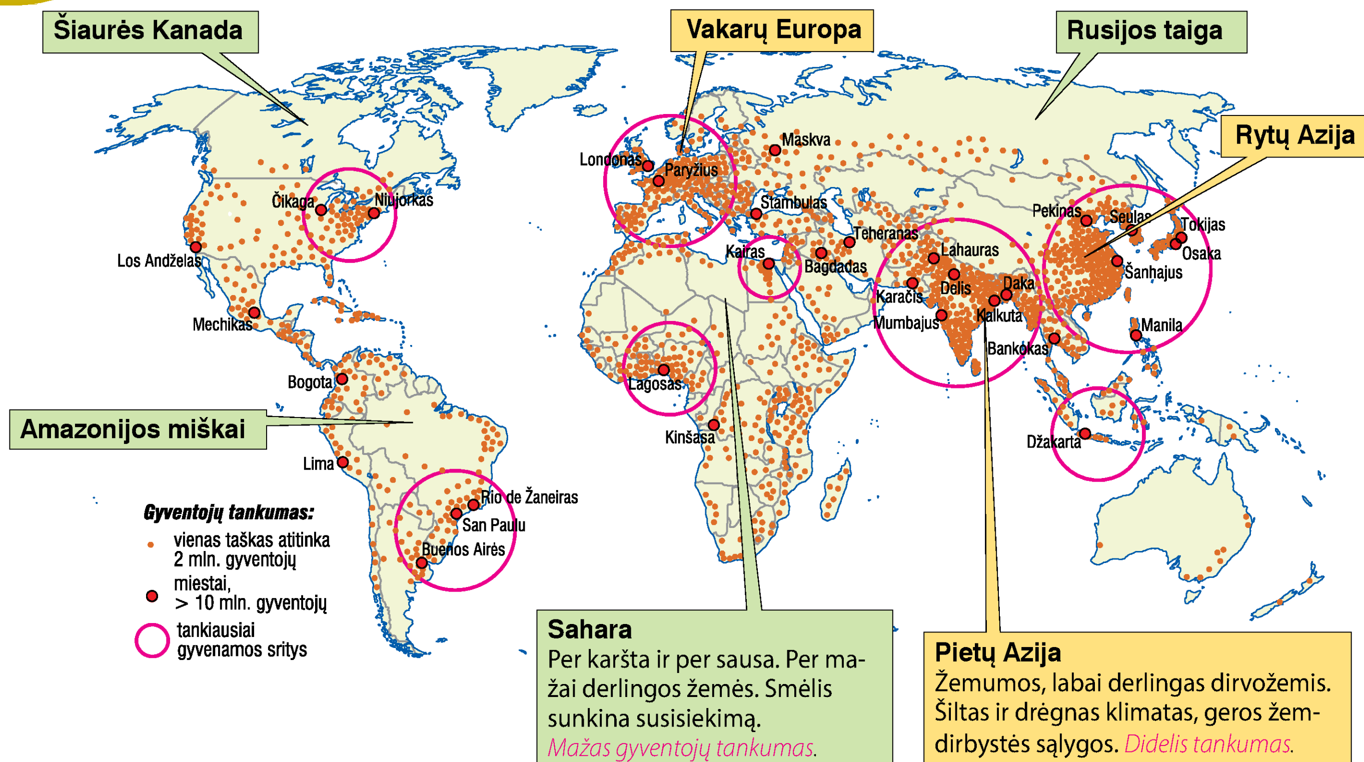
Pasaulio gyventojų laikrodis.
2012 12 21, 12 val. 22 min.

Žmogaus kilmės vieta

Dauguma mokslininkų laikosi nuomonės, kad šiuolaikinio žmogaus *Homo sapiens* gimtinė yra Afrikos šiaurės rytuose. Òldovajaus tarpẽklyje Tanzãnijos šiaurėje aptikti įrankius gaminusio hominìdo palaikai ir gyvenvietės liekanos priklauso prie seniausios žinomos kultūros. Pagal dabar vyraujančią teoriją prieš 45–38 tūkst. metų Afrikoje atsiradę žmonės gana greitai paplito visame Senajame pasaulyje, o maždaug prieš 30–10 tūkst. metų apgyveno Šiaurės ir Pietų Ameriką bei Australiją.

Kiek žmonių gyveno Žemėje?

Tiksliai nežinoma, kiek žmonių gyveno Žemėje per visą istorijos laikotarpį. Remiantis amerikiečių gyventojų tyrimo biuro skaičiavimais, daroma išvada, jog iš viso Žemėje gyveno **107 mlrd.** žmonių. **7 mlrd.** pasaulio gyventojų skaičius tapo 2011 m. spalio 31 d. (gimė Filipìnuose) ir sudaro tik 6% visų laikų žmonijos.

1 *Gyventojų pasiskirstymas.*

Pasiskirstymas ir tankumas

Gyventojų pasiskirstymas per visą žmonijos istorijos laikotarpį keitėsi. Jis rodo, kaip žmonės paplitę mūsų planetoje, kur jų daugiau, o kur mažiau. **Gyvéntojų tankùmas** yra rodiklis, kuris atspindi, kiek žmonių gyvena 1 km². Bendras pasaulio gyventojų tankumas yra 50,6 žm./km² (2010 m.). Tačiau be Antarktidos ir Grenlandijos tankumas siektų daugiau kaip 56 žm./km². O atmetus Sibiro ir kitas negyvenamas ar labai retai apgyventas teritorijas, vidutinis gyventojų tankumas pasiektų 75 žm./km².

Dabar pasaulyje gyvena daugiau kaip 7 mlrd. gyventojų. Dėl įvairių priežasčių jie Žemėje pasiskirstę labai netolygiai. Kai kuriose didžiulėse teritorijose gyvenama itin retai, o kai kuriose nedidelėse pajūrio zonose gyventojai tarsi „susigrūdę". Tačiau visai negyvenamų teritorijų lieka vis mažiau. Dabar jos apima apie 15% sausumos ploto.

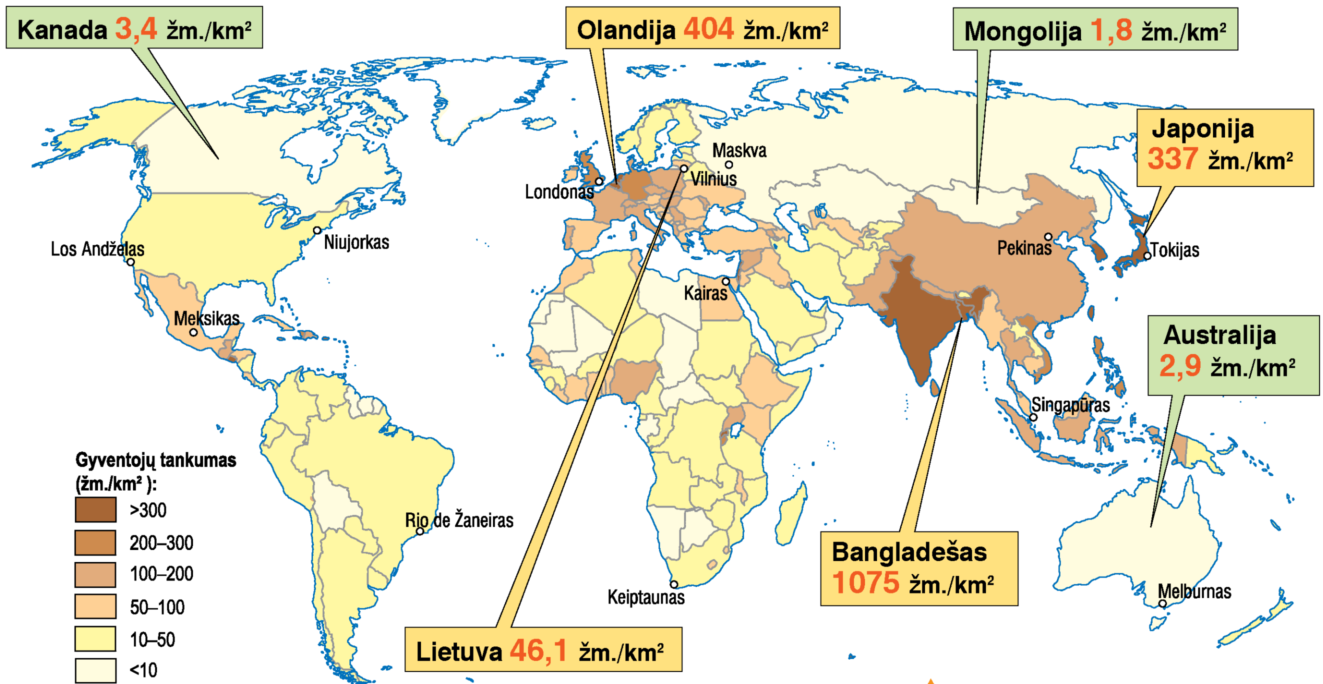
Šiais laikais žmonės prisitaiko gyventi net ir nepalankiausiomis sąlygomis: už poliarinio rato – Aliaskos ar Sibiro šiaurėje, kur beveik pusę metų trunka poliarinė naktis, vyrauja šaltos ir ilgos žiemos, arba Saharos dykumoje, kur ištisus metus plieskia karšta saulė, beveik nebūna kritulių. Labai tankiai gyvenama Olándijoje, Japònijoje. Kadangi šiose šalyse gyvybiškai trūksta erdvės, jūroje supilama dirbtinės sausumos plotų ir sukuriamos sąlygos žmonėms gyventi.

Gyventojų pasiskirstymo ir tankumo žemėlapiai

Žemėlapiuose gyventojų pasiskirstymas vaizduojamas dviem būdais. Iš taškų sudarytame žemėlapyje (1 pav.) kiekvienas taškas atitinka tam tikrą gyventojų skaičių. Toks žemėlapis padeda labai greitai nustatyti tankiausiai ir rečiausiai gyvenamas Žemės sritis. Gyventojų tankumo žemėlapyje konkrečios vals-

? Užduotys

1. Išsiaiškink, kuriose geografinėse zonose gyvena daugiausia žmonių (atlasas). Išvardyk tokį dėsningumą lemiančius gamtinius veiksnius.
2. Pasirink po dvi labai tankiai ir retai gyvenamas šalis arba didesnius regionus 1. Nurodyk gamtinius ir visuomeninius veiksnius 3, nuo kurių priklauso gyventojų tankumas toje teritorijoje.
3. Remkis gyventojų pasiskirstymą bei tankumą sąlygojančiais veiksniais ir apibūdink netolygų Brazilijos, Egipto ir Kinijos gyventojų pasiskirstymą 1 – 3. Paaiškink to priežastis.

2 Gyventojų tankumas pasaulio šalyse.

tybės ar kurios nors srities gyventojų tankumas vaizduojamas skirtingo sodrumo spalvomis (2 pav.). Nagrinėjant tokį žemėlapį, susidaro klaidingas įspūdis, kad kiekvienos šalies teritorijoje gyventojai pasiskirstę tolygiai. Šis vaizdavimo būdas labai iškalbingas, tačiau nerodo tikslaus gyventojų pasiskirstymo konkrečioje valstybėje.

Netolygaus pasiskirstymo priežastys

Netolygus gyventojų pasiskirstymas ir tankumas Žemėje priklauso nuo įvairių veiksnių (3 pav.). Vieni iš svarbiausių – **gamtìniai veiksniaĩ** (reljefas, klimatas, augalija, dirvožemiai). Pirmosios civilizacijos kūrėsi ir klestėjo derlinguose Nilo, Tigro ir Eufrato, Indo, Gango, Jangdzės, Hvanghės slėniuose – ten, kur buvo palankiausios sąlygos gyventi ir verstis žemdirbystè. Atvirkščiai, ekstremalaus klimato kraštuose (Sahara, Grenlandija, Kanados šiaurė, Amazonės baseino miškai), ilgalaikio įšalo srityse (Skandinavija, Kanãdos šiaurė, Sibiras), taip pat daugelyje aukštų kalnų regionų gyventojų tankumas visais laikais buvo itin mažas. Atšiauriose ir atkampiose teritorijose žmonių pagausėjo tik pastaruoju metu. Tokia galimybė atsirado todėl, kad šiuose kraštuose yra daug nãftos ir kitų svarbių išteklių. Žmonės dirba nãftos verslovėse, akmens anglių, aukso, įvairių metalų rūdų kasyklose. Ekonominė nauda verčia įveikti visus sunkumus. Tokiose vietose kuriama gamyklų, auga miestai, daugiau galimybių įsidarbinti. Taigi ne ką mažesnę įtaką gyventojų pasiskirstymui daro ir ekonominės bei socialinės sąlygos, kurios apibendrintai vadinamos **visuomenìniais veiksniaĩs**.

Pastaruoju metu gyventojų tankumas ypač sparčiai didėja ten, kur yra geros galimybės įsidarbinti, didelės mokymosi galimybės, daug pramogų, aukšto lygio kultūrinis gyvenimas. Tai būdinga didiesiems miestams ir jų santalkoms tiek labai pažangiose, tiek ir sparčią pažangą darančiose ar net atsilikusiose šalyse (Lòndono ir Los Andželo regionuose, Kìnijos rytuose ir pietuose, Brazìlijos pietryčiuose ir kt.).

Gamtiniai veiksniai
Reljefas
Klimatas
Upės
Augalija ir dirvožemiai
Naudingosios iškasenos

Visuomeniniai veiksniai
Demografiniai procesai
Pramonės raida
Sociališkumas

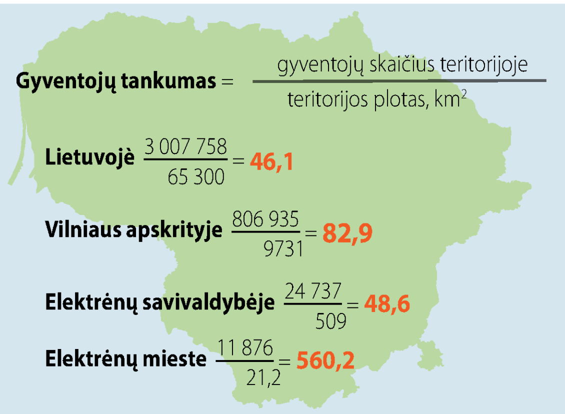
3 Gyventojų tankumą lemiantys veiksniai.

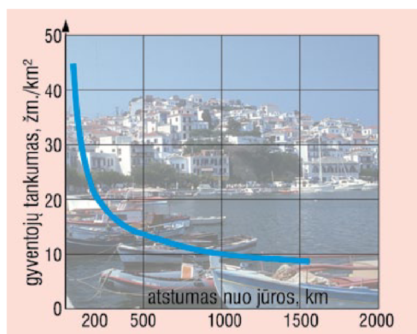
? Užduotys

4. Išsiaiškinkite, kodėl kalnuotoje, žemės drebėjimų ir uraganų siaubiamoje Japonijoje taip tankiai gyvenama. Pateikite daugiau tokių pavyzdžių.
5. Lietuvos gyventojų tankumo žemėlapyje nustatyk tankiausiai ir rečiausiai gyvenamus rajonus (atlasas). Nurodyk tokio pasiskirstymo priežastis.

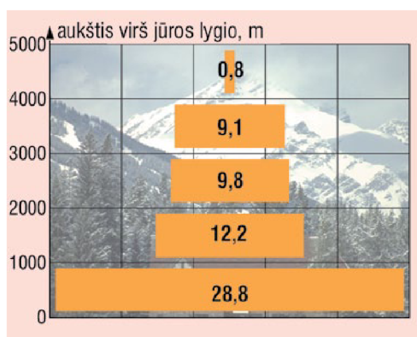
Gyventojų tankumas Lietuvoje

Vidutinis gyventojų tankumas Lietuvojè – 46,1 žm./km^2 (2012 m.). Tačiau tai nereiškia, kad visoje šalies teritorijoje jis artimas vidurkiui. Rytinėje dalyje yra nemažai rajonų, kuriuose gyventojų tankumas nesiekia ir 15–20 žm./km^2. O Kaunè arba Panevėžyjè jis didesnis nei 2000. Tankiausiai gyvẽnamos Vìlniaus ir Kaũno ãpskritys, rečiausiai – Utenõs ir Tauragė̃s (ten nėra didelių miestų). Lietuvojè, kaip ir Lãtvijoje bei Èstijoje, dėl mažėjančio gyventojų skaičiaus mažėja ir tankumas. 1990–2012 m. vidutinis gyventojų tankumas sumažėjo nuo 57 iki 46,1 žm./km^2.

4 *Gyventojų tankumo priklausomybė nuo atstumo iki jūros.*

5 *Gyventojų tankumo priklausomybė nuo vietovės aukščio virš jūros lygio.*

Tankiai ir retai gyvenamos sritys

Pasaulyje galima skirti kelias didelio ir mažo gyventojų tankumo sritis (1 pav.). Tankiausiai apgyventa Rytų ir Pietų Azija, vakarinė Europos dalis. Mažesnio ploto, bet labai tankiai gyvenamas regionas yra Jãvos salà Indonèzijoje ir Nilo slėnis Egiptė. Itin sparčiai gyventojų tankumas didėja Gvinėjos įlankos pakrantėje (Afrikoje) ir Pietų Amerikos rytuose (Brazìlijos pietryčiuose) bei šiaurės vakaruose.

Mažiausiose pasaulio valstybėse – Vatikanè, Singapūrè, Máltoje – gyventojų tankumas labai didelis (per 1000–2000 žm./km^2). O tankiausiai gyvenamà pasaulio valstybė yra Monãko Kunigaikštỹstė (15,1 tūkst. žm./km^2), iš didesnių valstybių – Bangladèšas. Šalies plotas nedidelis, tad dėl sparčiai gausėjančių gyventojų tankumas šalyje per paskutinius 50 metų išaugo daugiau nei trigubai. Mokslininkai prognozuoja: jei Bangladešè išliks dabartinis gimstamumas ir gyventojų prieaugis, tai iki 2050 m. gyventojų tankumas šalyje gali dar padvigubėti.

Pasaulyje yra nemažai itin retai gyvenamų valstybių (6 pav.). Dažniausiai tai didelės šalys, kurių teritorijoje plyti miškai, dykumos, kalnai (1 pav.). Todėl vidutinis gyventojų tankumas nesíekia 5–10 žm./km^2.

Gyventojų tankumui ir pasiskirstymui labai svarbus atstumas nuo didelių vandens telkinių (4 pav.) ir aukštis virš jūros lygio (5 pav.). Paprastai kuo didesnis aukštis, tuo rečiau gyvenama. Išimtis tėra Andai: jų aukštikalnėse nuo seno daug indėnų kilmės žmonių. Štai Perù ir Bolìvijoje 2–4 km aukštyje gyvena daugiau kaip pusė tų šalių gyventojų. Tolstant nuo vandenyno, jūros arba didelių ežerų (JAV, Kanadà), beveik visose šalyse gyventojų tankumas pastebimai mažėja. Tai ypač aiškiai matyti Brazìlijoje, Austrãlijoje.

Vieta	Valstybė	Gyventojų tankumas, žm./km^2
1	Bangladešas	1075
2	Taivanas (KR)	642
3	Pietų Korėja	501
4	Ruanda	420
5	Nyderlandai	404

1	Mongolija	1,8
2	Namibija	2,5
3	Australija	2,9
4	Surinamas	2,9
5	Islandija	3,1

6 *Tankiausiai ir rečiausiai gyvenamos pasaulio valstybės (plotas – didesnis nei 5000 km^2).*

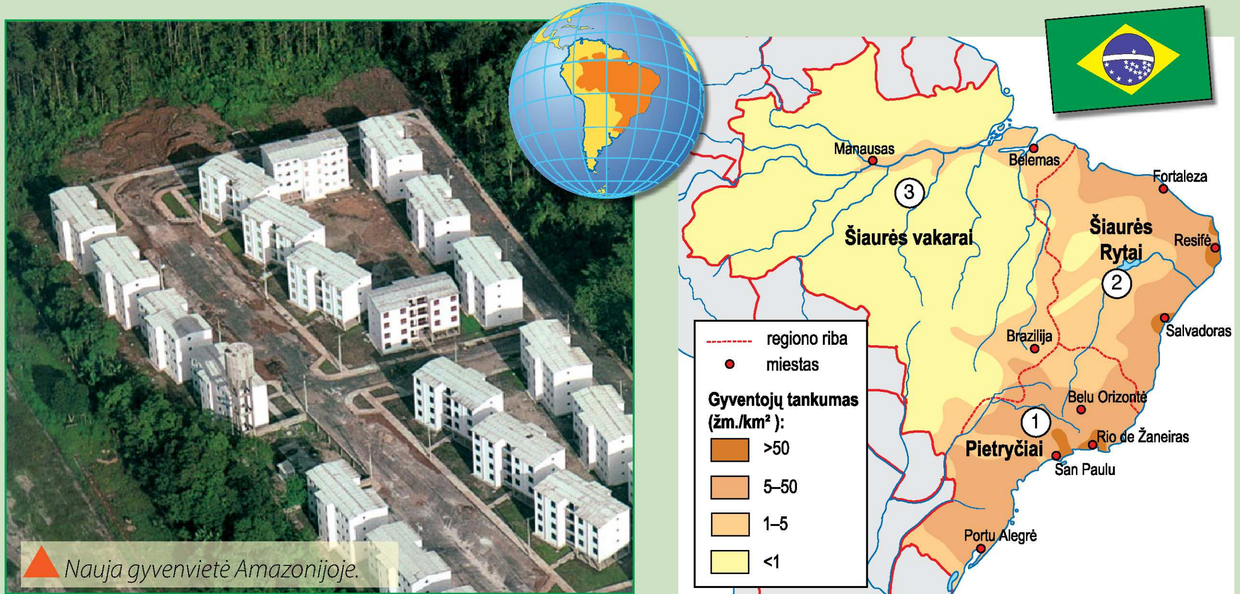
Žvilgsnis

Brazilijos gyventojų tankumas

Brazilijos gyventojai

Brazìlija priklauso prie didžiausių pasaulio valstybių grupės (5 vieta). 2012 m. šalyje gyveno 194 mln. žmonių. Gyventojų tankumo žemėlapis rodo, kaip jie pasiskirstę Brazìlijos teritorijoje. Akivaizdžiai matyti, kad gyventojai pasiskirstę netolygiai. Kai kuriose srityse gyvenama itin tankiai, o atokesniuose regionuose labai retai.

Daugiau kaip 90% brazilų gyvena pakrantėje, šalies rytuose ir pietryčiuose. Tolstant šiaurės arba vakarų kryptimi, gyventojų tankumas sparčiai mažėja, o atokesnės sritys apskritai negyvenamos.

Nauja gyvenvietė Amazonijoje.

① Pietryčiai

Tai didžiausio gyventojų tankumo regionas šalyje. Jų kiek mažiau tik ten, kur aukšti kalnai remiasi į jūrą. Čia palankus klimatas, derlingi dirvožemiai, gausu naudingųjų iškasenų, tankiausias transporto tinklas šalyje, geriausiai išplėtotos paslaugos. Šiam regionui skiriama daugiausia valstybės investicijų, o stiprus žemės ūkis ir sparčiai auganti pramonė sukuria daug darbo vietų. Dėl intensyvaus gyventojų kėlimosi į miestus Rio de Žaneiras ir San Paulu tapo dideliais pramonės centrais.

② Šiaurės rytai

Išskyrus tankiau gyvenamą pakrantę, likusioje dalyje žmonės pasiskirstę labai netolygiai. Šiaurės rytams, priešingai nei pietryčiams, būdingos dažnos ir ilgos sausros, nederlingi dirvožemiai. Dėl to ši teritorija netinka javams, vertingų veislių galvijams auginti. Nors gimstamumas labai didelis, bet dėl intensyvaus gyventojų kėlimosi į miestus, didelio vaikų mirtingumo, trumpos gyvenimo trukmės gyventojų tankumas šioje Brazìlijos dalyje nedidelis.

③ Šiaurės vakarai

Tai Amazonija – rečiausiai gyvenamas Brazìlijos regionas. Klimatas čia ištisus metus karštas ir labai drėgnas. Beveik visas Amazonės baseinas apaugęs atogrąžų miškais, kurių plotas dėl kirtimų sparčiai mažėja. Iškirstų vietų dirvožemiai nederlingi, daugelyje sričių stokojama naudingųjų iškasenų. Transporto sąlygos miškuose sudėtingos, trūksta pagrindinių paslaugų, neišplėtota sveikatos priežiūra, švietimas, stinga elektros energijos. Milžiniškam Amazonės baseinui nepakanka valstybės skiriamų lėšų, todėl šios Brazìlijos srities ūkis silpnas, pajėgus išmaitinti tik negausius vietos gyventojus. Išskyrus Manausą, vienintelį didelį miestą, šiame regione gyvena labai mažai žmonių.

Rio de Žaneiro centras.

Pasaulio gyventojų skaičiaus kaita

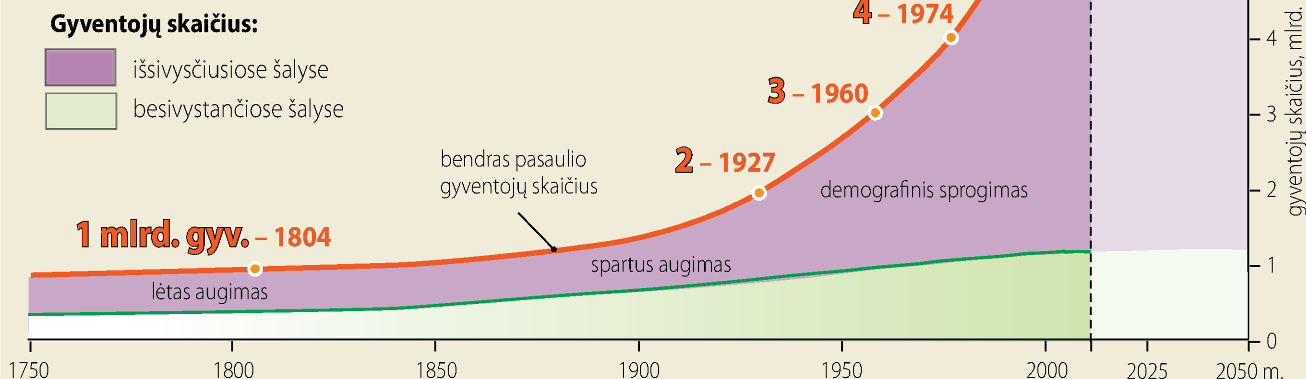
Milijardas	Metai	Kiek metų reikia priaugti vienam mlrd. gyventojų?
1	1804	
2	1927	123
3	1960	33
4	1974	14
5	1987	13
6	1999	11
7	2011	12
8	2025	14
9	2050	25

1 *Gyventojų prieaugis milijardais.*

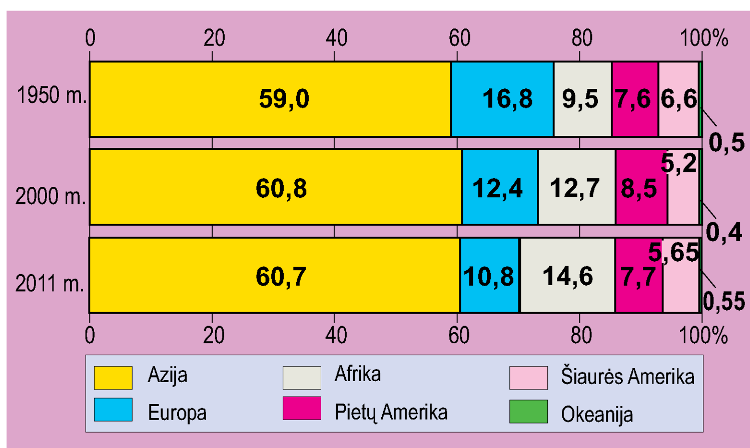
Gyventojų gausėjimas

Demogrãfai apskaičiavo, kad per visą žmonijos istoriją mūsų planetoje gyveno daugiau kaip 100 mlrd. žmonių. Tūkstančius metų gyventojų pasaulyje gausėjo labai lėtai, nes gimė ir mirė apylygiai žmonių (2 pav.). Dabar Žemėje gyvena daugiau kaip 7 mlrd. gyventojų, tačiau pirmojo milijardo ribą žmonija pasiekė tik 1804 m. Maždaug tuo metu prasidėjusi sparti pramonės raida, mokslo ir technikos atradimai, medicinos laimėjimai, geresnės higienos sąlygos labai paveikė žmonijos gyvenimą. Įvyko lūžis, lėmęs spartų gyventojų gausėjimą Žemėje.

Itin greit gyventojų daugėjo XX a. antrojoje pusėje. Aštuntajame dešimtmetyje jis pasiekė neregėtą tempą: pasaulio gyventojų skaičiui padidėti milijardu teprireikė 14 metų! Toks spartus gyventojų gausėjimas kartais vaizdžiai vadinamas **demogrãfiniu sprogimù**.

2 *Gyventojų skaičiaus kaita.*

3 *Gyventojų dalis žemynuose (%, 1950–2011 m.).*

Gyventojų skaičiaus kaita pasaulyje labai skiriasi. Dabar sparčiausiai jų daugėja besivystančiose šalyse (5 pav.). JT duomenimis, joms tenka 99% pasaulio gyventojų prieaugio. Tokie tempai šioms šalims kelia aibę problemų ir dar labiau didina skurdą. Išsivysčiusiose šalyse gyventojų gausėja itin lėtai, o kai kuriose Europos valstybėse, pavyzdžiui, Itãlijoje, Vokietìjoje, Lietuvojè, žmonių netgi mažėja. Tokios tendencijos irgi kelia problemų.

Gimstamumas, mirtingumas ir natūralusis prieaugis

Natūrali gyventojų skaičiaus kaita bet kurioje šalyje ar net visame pasaulyje priklauso nuo **natūrãliojo gyvéntojų príeaugio**, kuris suprantamas kaip gimimų ir mirimų skaičiaus, t. y. gimstamumo ir mirtingumo, skirtumas. Visi šie demografiniai rodikliai dažniausiai skaičiuojami tūkstančiui gyventojų ir išreiškiami **pròmilėmis** bei žymimi ‰ ženklu. Kai žmonių daugiau gimsta nei miršta – natūralusis prieaugis teigiamas, o kai gimsta mažiau nei miršta – neigiamas.

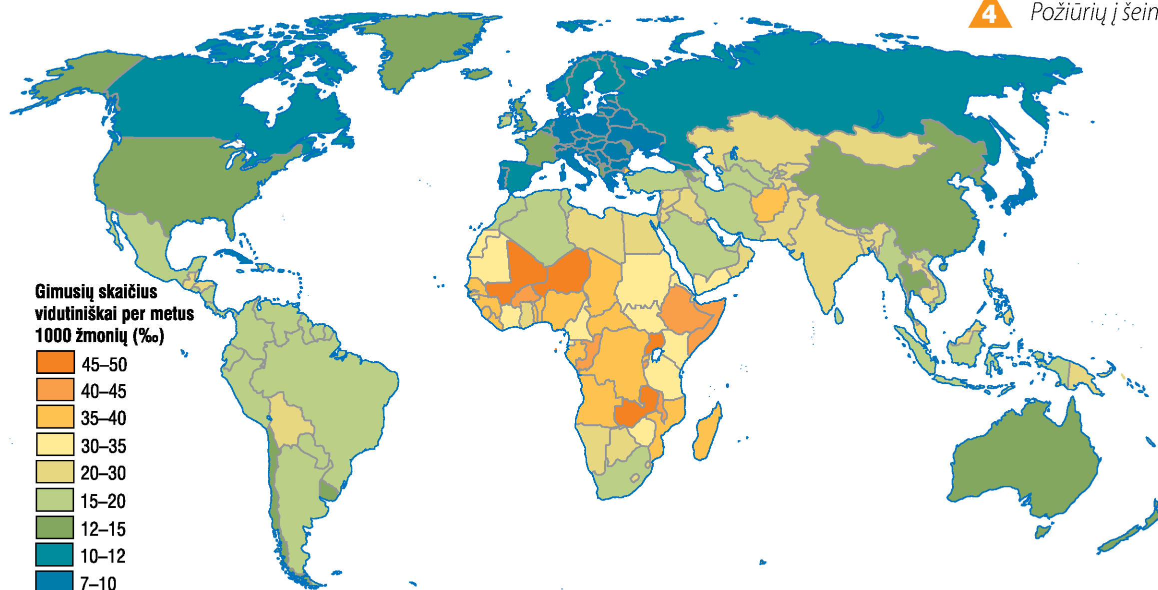
Kodėl daugiavaikė šeima?

Vaikai prisideda prie šeimų išlaikymo	Vaikai padeda tėvams senatvėje	Didelis vaikų mirtingumas formuoja poreikį turėti daug vaikų	Didžiulės šeimos yra pastebimos ir gerbiamos

Kodėl mažavaikė šeima?

Vaikų išlaikymas brangiai kainuoja ir blogina gyvenimo lygį	Valstybė užtikrina senatvės sulaukusių žmonių išlaikymą	Daug vaikų trukdo moterų profesinei karjerai	Didžiulės šeimos yra labai apkrautos darbais ir rūpesčiais

4 *Požiūrių į šeimą skirtumai.*

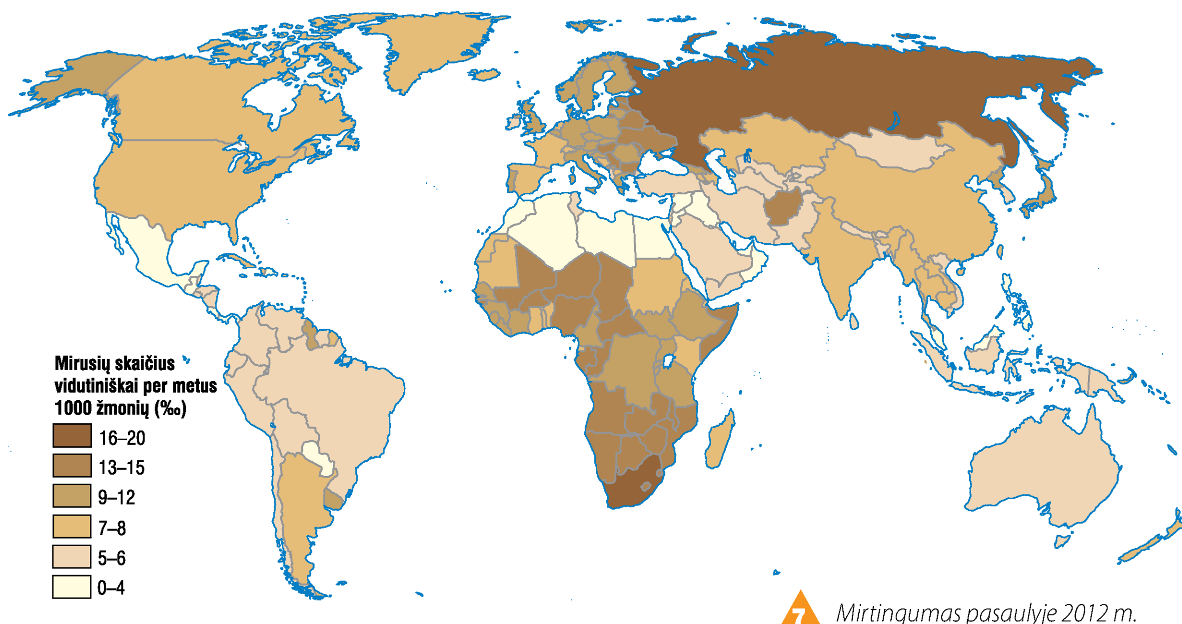
5 *Gimstamumas pasaulyje 2012 m.*

Gimstamùmas rodo, kiek per metus gimusių vaikų tenka tūkstančiui gyventojų. Įvairiose pasaulio šalyse jis labai skiriasi. Didžiausias yra Afrikoje (vidutiniškai 35‰). Daugiau nei 20 šio žemyno valstybių jis viršija 40‰. Tai beveik biologinės galimybės riba. Mažiausias gimstamumas Japònijoje, Europos šalyse retai siekia 12‰. Išsivysčiusiose šalyse jis mažėja dėl visuomenės ir ypač aukšto medicinos lygio, kylančios šeimų, kartu ir visuomenės gerovės, aukštesnio išsilavinimo, didėjančio moterų užimtumo, vėlesnės santuokos (4 pav.). Kita priežastis – padidėjusi tėvų atsakomybė už vaikų ateitį. Mūsų laikų visuomenėje nepakanka užauginti pamaitintus ir aprengtus vaikus, reikia juos išleisti į mokslus, ne tik išmokyti rašto. O kokį darbą šiuolaikinėje visuomenėje gali dirbti aukštos kvalifikacijos neturintis žmogus? Taigi gimstamumą mažina ir „brangstantis“ vaiko išlaikymas. Lietuvojè gimstamumas 2011 m. tesiekė 11,3‰ ir yra vienas iš mažiausių pasaulyje. Šiaurės šalyse gimstamumo rodikliai palyginti geri, nes jose vykdoma gerovės valstybės politika, kuri kelia optimistines nuostatas dėl ateities.

Vieta	Šalis	Gimstamumas, ‰
Didžiausias		
1	Nigeris	51
2	Uganda	47
3	Malis	46
4	Burkina Fasas	44
5	Zambija	44
Mažiausias		
225	Japonija	8
223	Vokietija	8
222	Pietų Korėja	8,
220	Austrija	8,67
219	Čekija	8,7
Vidutinis gimstamumas pasaulyje 2011 m. – 19,14‰.		

6 *Didžiausio ir mažiausio gimstamumo šalys 2011 m.*

Pasaulio gyventojų skaičiaus kaita

7 *Mirtingumas pasaulyje 2012 m.*

Mirtingùmas rodo per metus mirusių žmonių skaičių tūkstančiui gyventojų. Iki pramonės perversmo visame pasaulyje jis buvo beveik vienodas – maždaug 40–50‰. Po Antrojo pasaulinio karo vidutinis pasaulio gyventojų mirtingumas sumažėjo iki 20‰, o šiuo metu nesiekia ir 8‰. Tačiau išryškėjo teritorinių skirtumų. Dabar didžiausias mirtingumas skurdžiausiose Afrikos, Azijos šalyse, taip pat Rytų Europoje. Jam didelę įtaką turi šalies gyvenimo lygis, materialinės žmonių gyvenimo sąlygos (mityba, darbo ir buities, sanitarijos bei higienos sąlygos, sveikatos priežiūra). Kasmet pasaulyje dėl prastos ir nepakankamõs mitybos bei ligų miršta apie 10 mln. vaikų iki penkerių metų. Svarbiausios suaugusiųjų mirties priežastys išlieka širdies bei kraujagyslių, virškinimo organų ligos, piktybiniai augliai, įvairios epidemijos. Nemažai žmonių žūva dėl nelaimingų atsitikimų. Moterų ir vyrų mirtingumas gerokai skiriasi. Vyrų žūva dešimtis kartų daugiau nei moterų.

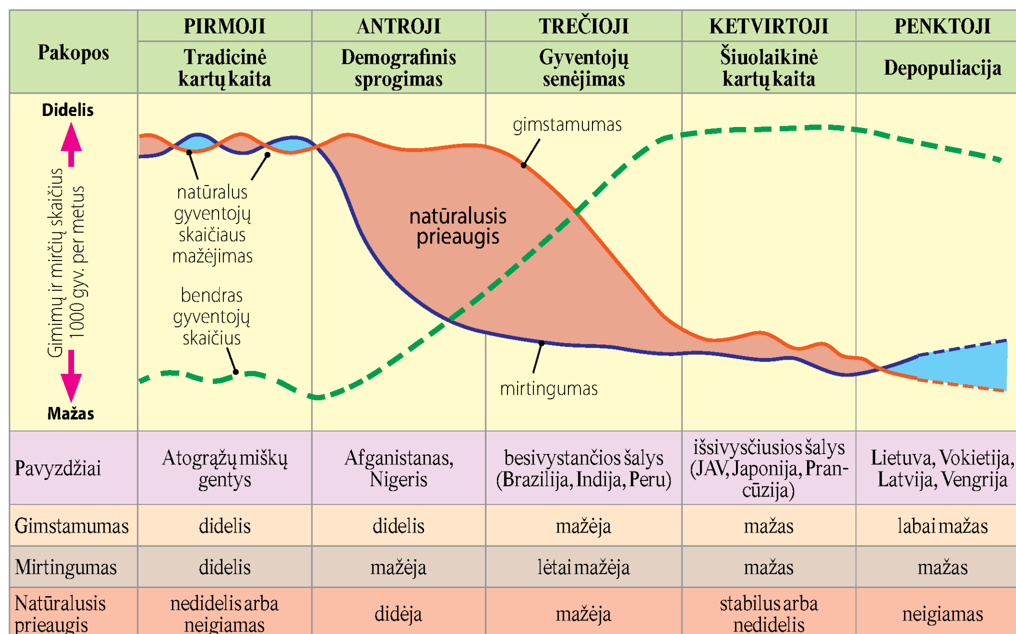
Didžiausio ir mažiausio mirtingumo šalys 2011 m. 8

Vieta	Šalis	Mirtingumas, ‰
	Didžiausias	
1	Svazilandas	31
2	Angola	24
3	Lesotas	22
4	Siera Leonė	22
	Mažiausias	
224	Saudo Arabija	2
223	Kataras	2
221	Kuveitas	2
220	JAE	2
	Mirtingumas Baltijos šalyse	
1	Lietuva	13,5
2	Estija	13
3	Latvija	14
Vidutinis mirtingumas pasaulyje 2011 m. – 7,99‰.		

Šaltinis: *CIA World factbook* (2012 m.).

Užduotys

1. Nurodyk ne mažiau kaip tris priežastis, dėl kurių nuo XX a. pradžios gyventojų pasaulyje sparčiai gausėja 2.
2. Patvirtink arba paneik mintį: „Pasaulyje dabar gyvena per daug žmonių“.
3. Paaiškink, dėl kokių priežasčių ypač sparčiai gyventojų gausėja besivystančiose šalyse ir kodėl šis augimas toks mažas išsivysčiusiose šalyse 4.
4. Pakomentuok, kaip pasikeitė gyventojų dalis žemynuose nuo 1950 iki 2011 m. 3.
5. Palygink gimstamumo ir mirtingumo žemėlapius 5, 7. Kokių dėsningumų įžvelgi.
6. Padiskutuokite, kokių problemų ateityje kils žmonijai, jeigu išliks dabartinis gyventojų gausėjimo pasaulyje tempas. Kodėl šis reiškinys jau vadinamas globaliąja problema?
7. Apskaičiuok, koks tikėtinas pasaulio gyventojų skaičius šiandien, jei 2012 12 21 pasaulyje gyveno 7 108 623 030 žmonių (www. weltbevoelkerung.de).

Pakopos	PIRMOJI Tradicinė kartų kaita	ANTROJI Demografinis sprogimas	TREČIOJI Gyventojų senėjimas	KETVIRTOJI Šiuolaikinė kartų kaita	PENKTOJI Depopuliacija
Pavyzdžiai	Atogrąžų miškų gentys	Afganistanas, Nigeris	besivystančios šalys (Brazilija, Indija, Peru)	išsivysčiusios šalys (JAV, Japonija, Prancūzija)	Lietuva, Vokietija, Latvija, Vengrija
Gimstamumas	didelis	didelis	mažėja	mažas	labai mažas
Mirtingumas	didelis	mažėja	lėtai mažėja	mažas	mažas
Natūralusis prieaugis	nedidelis arba neigiamas	didėja	mažėja	stabilus arba nedidelis	neigiamas

9 *Demografinės raidos modelis.*

Demografinės raidos modelis

Gimstamumas ir mirtingumas visose šalyse ilgainiui kinta. Remdamiesi stiprių pramoninių šalių duomenimis, XX a. viduryje mokslininkai sudarė savitą modelį, kuris vaizdžiai rodo gyventojų skaičiaus kitimą. Šis modelis vadinamas **demogrãfinės raidõs mòdeliu** (9 pav.). Jame kreivėmis vaizduojamas gimstamumas, mirtingumas ir natūralusis prieaugis. Remiantis rodiklių pokyčiais, demografinė raida skirstoma į pakópas. Jas praeina arba ateityje praeis kiekvienos šalies gyventojai.

Pirmajai pakopai būdingas didelis ir gimstamumas, ir mirtingumas. Dėl ligų, epidemijų ir karų mirtingumas neretai viršija gimstamumą, dėl to šioje pakopoje natūralusis gyventojų prieaugis yra labai mažas arba jo apskritai nėra.

Antrajai ir **trečiajai pakopai** būdingą akivaizdų mirtingumo mažėjimą lemia ne tik medicinos pažanga, bet ir augantis žemės ūkio produktyvumas bei su juo susijęs geresnis apsirūpinimas maistu. Gimstamumas pradeda mažėti ne antrojoje pakopoje, nes šiame demografinės raidos etape vaikai reikalingi kaip darbo jėga bei tėvų parama senatvėje. Tik trečiojoje pakopoje, gerėjant gyvenimo sąlygoms ir mažėjant vaikų darbo poreikiui, gimstamumas pradeda sparčiai mažėti. Šioms pakopoms būdingas didelis natūralusis gyventojų prieaugis.

Ketvirtojoje pakopoje gimstamumo ir mirtingumo rodikliai yra labai panašūs ir maži. Mirtingumas daugiau nemažėja, nes medicinos pažanga jau pasiekusi labai aukštą lygį, o mažam gimstamumui didelį poveikį turi šeimos planavimas, moterų padėties visuomenėje kaita, vėlesnės vedybos, kitos priežastys. Šioje pakopoje natūralusis gyventojų prieaugis paprastai yra stabilus arba labai nedidelis, tai reiškia, kad gyventojų daugėja labai lėtai.

Penktajai pakopai priklauso dauguma Europos šalių. Čia vis daugiau gyvena nesusituokusių žmonių, santuoka atidedama vėlesniam laikui. Nemažai dirbančių susituokusių porų nepageidauja turėti vaikų, nes nenori prarasti darbo, padėties visuomenėje. Kai kurioms Europos šalims jau būdingas neigiamas gyventojų prieaugis. Taigi nevyksta natūrali kartų kaita, gyventojų mažėja. Šis reiškinys vadinamas **depopuliãcija**.

? Užduotys

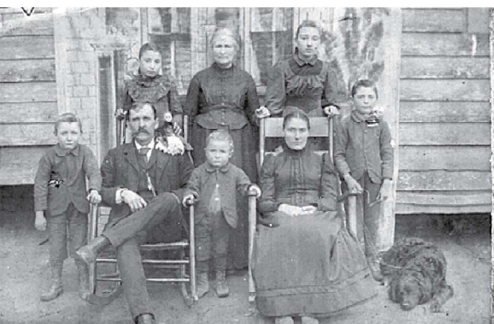
8. Apibūdink, ką vaizduoja demografinės raidos modelis 9.

9. Palygink antrąją ir ketvirtąją demografinės raidos pakopas 9. Kuo skiriasi gimstamumas, mirtingumas, natūralusis gyventojų prieaugis šių pakopų šalyse?

10. Naudokis atlasu ir pasirink dvi norimas šalis: išsivysčiusią ir besivystančią. Išsiaiškink abiejų šalių demografinius rodiklius. Priskirk valstybes prie demografinės raidos pakopų.

11. Paaiškink, kodėl daugelyje išsivysčiusių šalių daugiau žmonių miršta negu gimsta. Kokių padarinių valstybei gali turėti toks ilgalaikis reiškinys?

Lietuvos gyventojų kaita

Daugiavaikė šeima XX a. pradž.

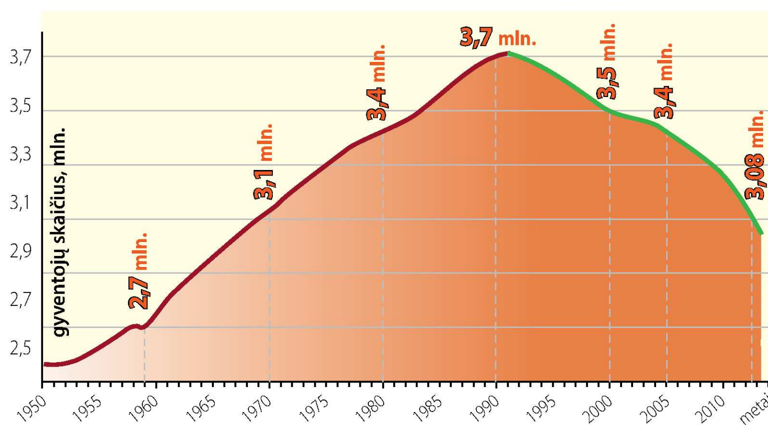

Dviejų vaikų šeima yra minimumas, kuris galėtų užtikrinti, kad gyventojų skaičius nemažėtų.

Lietuvos gyventojų skaičius

Lietuvà pagal gyventojų skaičių nėra didelė valstybė: pasaulyje užima 136, o Europoje – 28 vietą, bet didesnė už kitas Baltijos šalis (Lãtviją ir Èstiją). Demografinė padėtis Lietuvojè, atgavus nepriklausomybę, ypač pablogėjo. Gerokai sumažėjo gimstamumas, natūralusis prieaugis tapo neigiamas. Daug darbingų žmonių išvyko svetur ieškoti darbo (žr. 40 temą).

1989 m. gyventojų surašymas užfiksavo 3,7 mln. gyventojų, o 2012 m. Lietuvojè gyveno tik šiek tiek daugiau kaip 3 mln. Dėl neigiamo natūraliojo prieaugio ir emigracijos per šį laikotarpį gyventojų skaičius mūsų šalyje sumažėjo apie 700 tūkst. (3 pav.). Vien per 2010 m. šalis neteko 84 tūkst. gyventojų.

Lietuvos gyventojų skaičiaus kaita 1989–2012 m.

Gyventojų skaičiaus kaita praeityje

Gyventojus Lietuvojè mėginta skaičiuoti jau XIII a., bet šie duomenys tik apytiksliai. Per kryžiaus karus šalis neteko apie 1 mln. gyventojų. Iki pat XX a. antrosios pusės dėl nedidelio natūraliojo prieaugio, karų, bado, ligų ir emigracijos gyventojų skaičius augo labai lėtai.

Pirmasis gyventojų surašymas Lietuvõs Didžiõjoje Kunigaikštỹstėje įvyko 1528 m., tačiau jo duomenys netikslūs. XVII a. viduryje LDK galėjo gyventi apie 4,5 mln. žmonių. 1790 m. surašytos visos to meto gyventojų grupės, todėl šį surašymą galime laikyti pirmuoju pasaulyje visuotiniu gyventojų surašymu. Jo duomenimis, Lietuvõs Didžiõjoje Kunigaikštỹstėje tada turėjo gyventi apie 3,6 mln. žmonių. 1812 m. dėl karo sukelto bado ir šil̃tinės epidemijos išmirė apie 20–30% gyventojų. 1897 m. Rùsijos impèrijos visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, dabartinės Lietuvõs teritorijoje gyveno 2,5 mln. gyventojų, įskaitant ir rusų kariuomenę.

Itin skaudūs XX a. karų ir okupacijų padariniai. 1940 m. Líetuvą okupavusi Sovietų Sąjunga pradėjo masines gyventojų **reprèsijas**, kurios ypač sustiprėjo po Antrojo pasaulinio karo. Per dešimt metų išžudyta ir ištremta iš Lietuvõs apie 500 tūkst. žmonių. Per karą vokiečių okupacinė valdžia vykdė žydų **genocìdą**, sunaikinta maždaug 350 tūkst. Lietuvõs gyventojų, į Vokietìją darbams išvežta apie 70 tūkst. Karo pabaigoje apie 60 tūkst. gyventojų pasitraukė į Vakarus (Vokietìją, JAV ir kt.), todėl gyventojų skaičius Lietuvojè gerokai sumažėjo. Sovietmečiu jis augo. Tam įtakos turėjo ir organizuota imigracija iš kitų Sovietų Sąjungos respublikų.

Metai	Gyventojų skaičius, tūkst.	Gyventojų tankumas, žm./km²
XIV a.	260	4,0
1528	330	5,0
1650	960	15
1790	990	15
1897	2536	39
1923*	2620	40
1942	2790	42
1950	2573	40
1959	2697	42
1970	3119	48
1979	3392	52
1989	3675	57
2001	3484	53
2011	3043	46,6

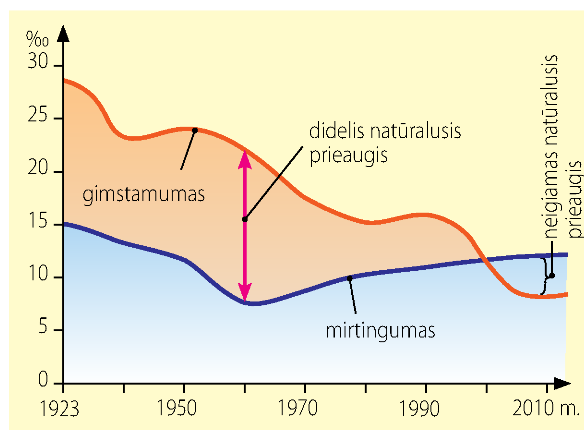
*Klaipėdos krašte – 1925, Vilniaus krašte – 1931 m.

Gyventojų skaičiaus ir tankumo kaita Lietuvoje, gyventojų surašymų duomenimis.

Gimstamumas ir mirtingumas

Iki XX a. paskutinio dešimtmečio **gimstamùmas** Lietuvojè buvo dar gana didelis. Bet 1990–2005 m. sumažėjo beveik dvigubai – nuo 15 iki 8‰. Nuo 2005 m. pradėjo didėti, o nuo 2009 m. vėl mažėja, 2011 m. siekė 11,3‰. Per metus gimsta beveik 34 tūkst. vaikų. Gimstamumo mažėjimą reikėtų sieti ne su ekonominiu nuosmukiu, o su jo sukeltomis pesimistinėmis visuomenės nuotaikomis. Juk po karų net visai sugriautos ekonomikos sąlygomis daugelyje šalių pastebimas ryškus gimstamumo augimas.

Mirtingùmas Lietuvojè, atgavus nepriklausomybę, jau buvo pradėjęs mažėti, bet dabar vėl didėja, 2011 m. siekė 13,5‰. Manoma, kad iki 2030 m. šis lygis lėtai mažės. Tai lems ekonomikos augimas, gerėjančios socialinės sąlygos ir sveikatos priežiūros įstaigų veikla, sveikesnis gyvenimo būdas.

5 *Demografinių rodiklių kaita Lietuvoje.*

Natūralùsis príeaugis Lietuvojè mažėja nuo 1970 m., ypač sparčiai – praėjusį dešimtmetį. 1992 m. jis tapo neigiamas (5 pav.). 2006 m. buvo itin žemas – -4,0‰, o jau 2011 m. siekė -2,2‰, nors dar kiek aukštesnis nei kitose Baltijos šalyse. Pagal šį rodiklį Lietuvà taip pat yra viena iš „pirmaujančių“ šalių pasaulyje.

Gyventojų senėjimas Lietuvoje

Dėl mažėjančio gimstamumo mūsų šalyje mažėja ir ateityje mažės vaikų iki 18 metų: dabar jie sudaro 18,8% visų gyventojų, o 1990 m. buvo 23%. Pagyvenusių, 60 metų ir vyresnių, žmonių dalis nuolat didėja: nuo 16% 1990 m. iki 20% 2011 m. Taigi beveik kas penktas Lietuvõs gyventojas yra peñsinio amžiaus. Šios tendencijos Lietuvojè panašios į daugelio Europos šalių tendencijas.

Gyvéntojų senéjimas ypač ryškus Lietuvõs kaimo vietovėse. Nors miestuose gyventojų sudėtis pagal amžių kiek palankesnė, bet ir čia ryškūs amžiaus grupių skirtumai, ypač kalbant apie vaikų ir pagyvenusių žmonių dalį. Kadangi moterys Lietuvojè gyvena gerokai ilgiau nei vyrai, tai tik 14% vyrų yra peñsinio amžiaus. Daugumą (64%) pagyvenusių žmonių sudaro moterys.

Remiantis ilgalaikėmis demografinėmis prognozėmis, iki 2025 m. peñsinio amžiaus žmonių dalis Lietuvojè turėtų išaugti iki 27%. Todėl ateityje mūsų šaliai, kaip ir daugeliui stiprių valstybių, kils rimtų ekonominių ir socialinių problemų: didės išlaidos nedirbantiems gyventojams išlaikyti, jiems gydyti, socialinei priežiūrai (6 pav.).

Lietuvos demografinė prognozė karikatūristo akimis. 6

Užduotys

1. Pasidomėk šeimos dydžiu tais laikais, kai tavo tėvai ir seneliai buvo vaikai. Koks šeimų dydis dabar? Paaiškink šių skirtumų priežastis 1, 2.
2. Kuriais Lietuvos istorijos tarpsniais gyventojų skaičius augo lėčiausiai arba net mažėjo 3, 4? Išvardyk tai lėmusias priežastis.
3. Nusakyk, kaip keitėsi Lietuvos gyventojų skaičius nuo 1990 m. 3. Įvardyk svarbiausias tokios kaitos priežastis.
4. Naudokis 5 ir apibūdink Lietuvos gyventojų demografinius rodiklius tarpukariu, maždaug 1960 m. ir dabar.
5. Padiskutuokite, kokių priemonių Lietuvos valdžia turėtų imtis gimstamumui skatinti.
6. Interneto adresu http://esa.un.org/unpp/ rasi Jungtinių Tautų gyventojų prognozavimo puslapį. Apsilankyk jame ir sužinok, kiek žmonių, įvairiais skaičiavimais, gyvens Lietuvoje 2020 ir 2050 m. Kaip keisis gyventojų tankumas?
7. Panagrinėk karikatūrą 6 ir išsakyk savo nuomonę, į ką karikatūristas norėjo atkreipti dėmesį.

37 Demografinė sudėtis

	Šalis	100 moterų tenka vyrų
„Moteriškiausios“ šalys		
1	Estija	84
2	Rusija	86
3	Baltarusija	87
4	Lietuva	89
5	Vengrija	91
„Vyriškiausios“ šalys		
1	Jungtiniai Arabų Emyratai	219
2	Kataras	200
3	Kuveitas	154
4	Bahreinas	124
5	Omanas	122
Pasaulyje 100 moterų tenka 101 vyras		

1 *„Vyriškiausios“ ir „moteriškiausios“ pasaulio šalys 2011 m.*

Gyventojų **demogrãfinė sudėtìs** suprantama kaip moterų ir vyrų skaičius bei pasiskirstymas pagal amžių. Pagal tokius duomenis galima įvertinti ne tik šalies demografinę, bet ir socialinę bei ekonominę būklę, prognozuoti gyventojų skaičiaus kitimą, pasirinkti reikiamą socialinės ir ekonominės plėtros kryptį.

Gyventojų sudėtis pagal lytį

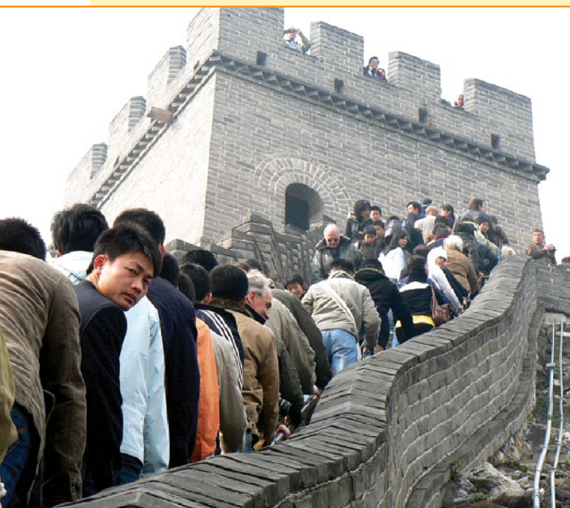
Visame pasaulyje berniukų yra daugiau nei mergaičių, nes šimtui mergaičių gimsta 106 berniukai. Darbingo amžiaus vyrų ir moterų santykis jau keičiasi – šimtui moterų tenka 103 vyrai. O štai vyresnių nei 65 metų moterų jau gerokai daugiau nei vyrų – šimtui moterų tenka 79 vyrai.

Vidutiniškai pasaulyje vyrų ir moterų yra apýlygiai, tačiau kai kuriuose regionuose moterų persvara gana ryški. Tai daugiausia išsivysčiusios šalys. Didesnis moterų skaičius jose iš esmės dėl to, kad vyrai gyvena trumpiau nei moterys. Vyrų gyvenimas aktyvesnis už moterų, jie dažniau emigruoja, dirba pavojingesniùs, didesnės rizikos darbus, dalyvauja karuose, daugiau jų piktnaudžiauja alkoholiù, rūko. Pasaulyje vienos iš „moteriškiausių“ yra Baltijos šalys (1 pav.). Jose vyrų ir moterų gyvenimo trukmė labiausiai skiriasi.

Ekonomiškai silpnose šalyse dažniausiai kiek daugiau vyrų. „Vyriškiausi“ pasaulio regionai yra Afrika ir Azija. Labiausiai vyrų ir moterų skaičius skiriasi Artimųjų Rytų šalyse, kuriose dėl didelio imigrantų vyrų skaičiaus moterų yra gerokai mažiau (1 pav.). Vyrų persvara būdinga beveik visoms islamo šalims. Tai lemia per šimtmečius susiformavusi moters padėtis šeimoje ir visuomenėje: ankstyva santuoka, dažni gimdymai ir sunkus darbas.

Vyrų ir moterų skaičius Lietuvoje

Daugiau kaip pusę Lietuvõs gyventojų sudaro moterys – 53,5%, vyrai – 46,5%. Moterų daugiau negu vyrų nuo 35 metų (3 pav.). Didėjant amžiui, šis skirtumas dar labiau auga. 60 metų ir vyresnių žmonių grupėje moterų jau pusantro karto daugiau negu vyrų. Manoma, kad šis skirtumas dėl nevienodos amžiaus trukmės bei emigracijos didės ir ateityje.

2 Vyrų ir moterų skaičius Indijoje ir Kinijoje

Rytų ir Pietryčių Azijoje vyrų daugiau nei moterų. Čia kai kuriose šalyse berniukų gimsta gerokai daugiau nei vidutiniškai pasaulyje. Tradiciškai Rytų Azijoje, Ìndijoje itin laukiama gimstant berniuko. Šiuolaikinė medicinos įranga leidžia nustatyti kūdikio lytį iki gimimo, todėl gana dažnai, jei laukiamasi mergaitės, nėštumas nutraukiamas arba gimusios mažiau prižiūrimos, todėl daugiau jų miršta kūdikystėje.

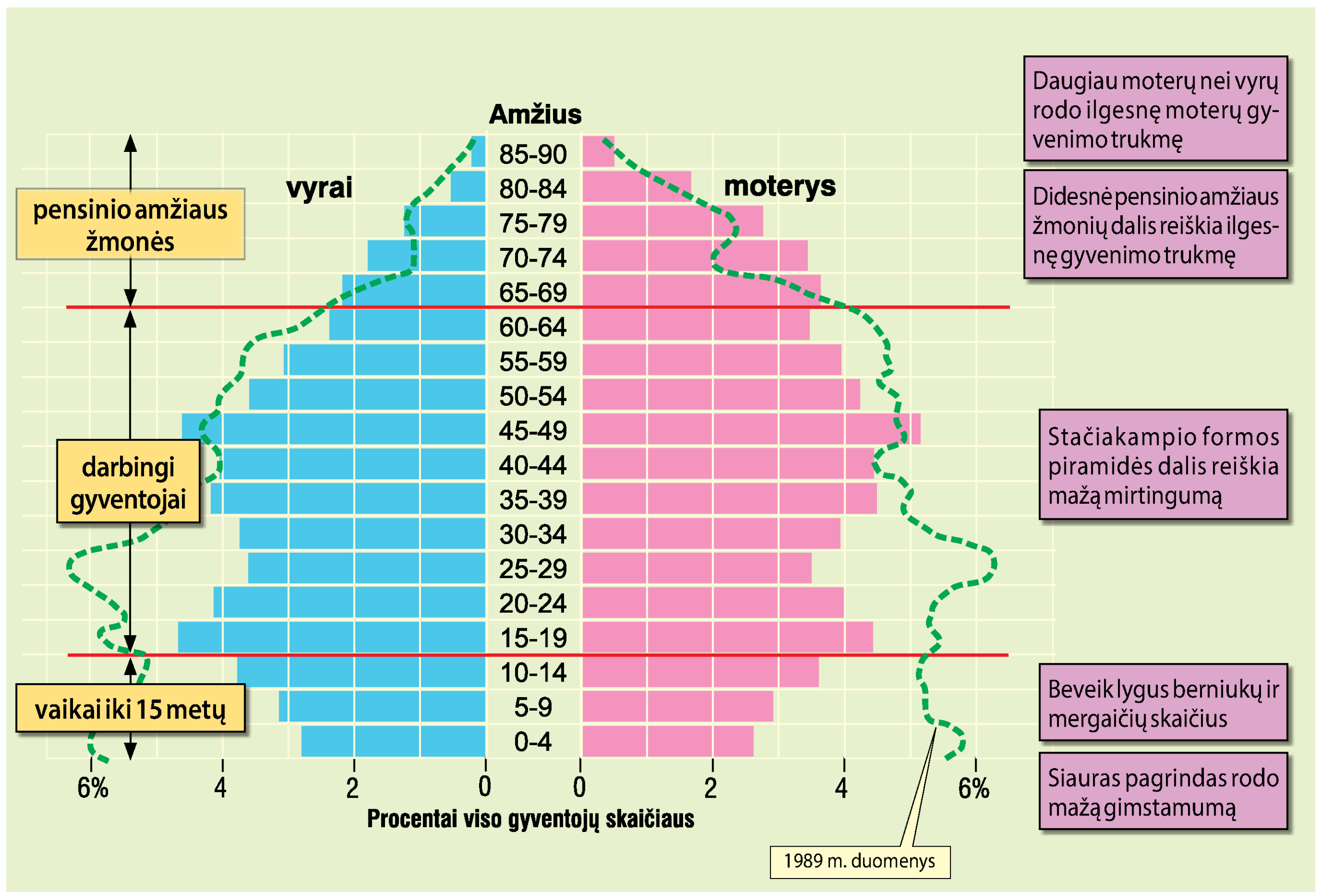
Griežta Kìnijos vieno vaiko politika jau dabar šios šalies vyrams kelia problemų: sunku susirasti gyvenimo partnerę, nes 100 gimusių mergaičių tenka 117 berniukų, kai kuriose pietinėse provincijose – net 135 berniukai. Apie 90% nėštumų nutraukiama, jei laukiamasi mergaitės, gimusios kartais net neregistruojamos. Lyčių disproporcija sparčiai didėja ir netolimoje ateityje 100 mln. vyrų bus sunku sukurti šeimą – pritrūks nuotakų. Gali kilti ir kitų socialinių bei ekonominių problemų: padidėti nusikalstamumas, emigracija. Jau dabar Kìnijoje itin dažnai grobiamos jaunos moterys.

Gyventojų sudėtis pagal amžių

Demografinė gyventojų sudėtis geriausiai matyti iš **gyvéntojų ámžiaus ir lyčių piramìdės** (3 pav.). Amžiaus piramidėje iš apačios į viršų vaizduojamas įvairaus amžiaus tarpsnių gyventojų skaičius. Informacijos tókiai piramidei sudaryti suteikia gyventojų demografiniai duomenys, kuriuos kiekvienais metais pateikia šalies statistikos įstaigos ir žinybos.

Iš tokios piramidės galima sužinoti, kada konkrečioje šalyje buvo didžiulis arba mažas gimstamumas, kokių padarinių gyventojų sudėčiai turėjo karai, badmečiai, masinė emigracija arba imigracija. Piramidė rodo vyrų ir moterų santykį, vaikų, darbingų žmonių ir senjorų dalį.

3 *Lietuvos gyventojų amžiaus ir lyčių piramidė 2011 m. ir jos palyginimas su 1989 m. piramide.*

Skiriamos kelios pagrindinės gyventojų amžiaus ir lyčių piramidžių formos. Piramidės skiriasi išvaizda ir turi pavadinimus. Kiekviena iš jų atspindi šalies visuomeninės raidos lygį, todėl dažnai naudojama valstybėms lyginti. Kaip turi būti taisyklingai nagrinėjama amžiaus piramidė, aiškinama (168 p.).

? Užduotys

1. Paaiškink, kodėl kai kuriose šalyse vyrų yra daugiau nei moterų 2.
2. Padiskutuokite, kokių problemų kyla šalims, kuriose daugiau moterų arba vyrų.
3. Nurodyk, ką vaizduoja gyventojų amžiaus ir lyčių piramidė 3.
4. Palygink 2011 ir 1989 m. Lietuvos gyventojų amžiaus piramidžių formą 3. Kaip ji pasikeitė per šį laikotarpį?
5. Išvardyk po kelias valstybes, kurių gyventojų amžiaus piramidės galėtų būti panašios į nurodytų formų piramides (168 p.).
6. Padiskutuokite, kodėl daugelyje Europos valstybių, tarp jų ir Lietuvoje, vyrauja vieną vaiką auginančios šeimos.

Nagrinėjame gyventojų amžiaus piramidę

Ką sako gyventojų amžiaus piramidė?

Gyventojų sudėtis pagal amžių, lytį ir kartu gyventojų piramidės forma rodo, kaip keitėsi geyventojų demografinė sudėtis per daug dešimtmečių. Iš piramidės formos galima numatyti, kaip ir kodėl turėtų keistis įvairių amžiaus grupių gyventojų skaičius ateityje: didėti, mažėti, išlikti stabilus. Galima prognozuoti būsimus socialinius ir ekonominius poreikius.

Patarimai, kaip nagrinėti gyventojų piramidę

1. Nusakyk piramidės vaizdavimo pobūdį:
- kurios šalies piramidė, kurių metų duomenys?
- kaip nurodomi gyventojų skaičiaus duomenys (absoliučiais skaičiais tūkstančiais ar milijonais; santykiniais skaičiais procentais)?
- koks amžiaus tarpsnių laiptas?

2. Įsižiūrėk ir palygink gyventojų amžiaus tarpsnių duomenis. Pavyzdžiui:
- gimstančių berniukų ir mergaičių skaičių;
- jaunesnių nei 15 metų žmonių dalį;
- darbingo amžiaus (nuo 15 iki 65 metų) vyrų ir moterų dalį;
- vyresnių nei 65 metų žmonių dalį;
- skirtumus tarp vyrų ir moterų;
- skirtumus tarp amžiaus tarpsnių.

3. Nustatyk piramidės formą ir apibūdink jos ypatumus. Pavyzdžiui:
- didžiulį vyrų ir moterų skirtumą įvairiuose amžiaus tarpsniuose;
- piramidės susiaurėjimus (gimstamumo sumažėjimas);
- piramidės išsiplėtimus (ryškus gimstamumo padidėjimas).

4. Paaiškink gyventojų amžiaus struktūrą.
Pasitelk papildomos informacijos iš istorijos, politikos ir geografijos sričių.

5. Įvardyk problemas, kurių kyla arba gali kilti netolimoje ateityje dėl tokios demografinės sudėties.

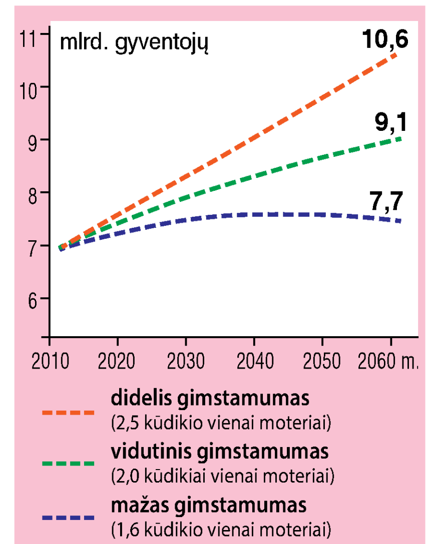
Piramidės forma	Varpo forma	Urnos forma
Vyrai, Moterys, 65 m., 15 m.; 6 4 2 0 2 4 6%	Vyrai, Moterys, 65 m., 15 m.; 5 4 3 2 1 0 1 2 3 4 5%	Vyrai, Moterys, 65 m., 15 m.; 5 4 3 2 1 0 1 2 3 4 5%
Tokia piramidės forma atspindi sparčiai didėjantį gyventojų skaičių. Plati apatinė dalis rodo, kad kasmet daugėja gimimų, todėl vaikai, paaugliai ir jaunuoliai sudaro daugiau kaip 50% šalies gyventojų. Vidutinė gyvenimo trukmė yra trumpa. Tokios šalys vadinamos jaunomis. Per mažai darbingo amžiaus žmonių negali užtikrinti spartesnio ekonomikos augimo. Tokia piramidės forma būdinga besivystančioms šalims.	Varpo forma atspindi lėtai augantį arba beveik nesikeičiantį gyventojų skaičių. Apatinė piramidės dalis rodo, kad kasmet gimsta panašus arba vos didesnis vaikų skaičius. Mirtingumas pradeda didėti tik vyresnio amžiaus tarpsniuose, daugiau žmonių sulaukia senatvės, vidutinė gyvenimo trukmė ilgėja. Šios formos piramidė būdinga kai kurioms išsivysčiusioms bei sparčią pažangą darančioms šalims.	Svogūno (urnos) forma rodo, jog kasmet gimsta mažiau vaikų nei ankstesniais metais. Tokio proceso ilgalaikis padarinys – mažėjantis gyventojų skaičius. Kadangi vidutinė gyvenimo trukmė ganėtinai ilga, o jaunimo ir vaikų skaičius mažėja, būdinga labai didelė senyvo amžiaus žmonių dalis. Tai kelia nemažai socialinių ir ekonominių problemų. Šios formos piramidė būdinga daugumai Rytų, Vidurio ir Pietų Europos šalių, Japònijai.

38 Gyventojų skaičiaus kaita ateityje

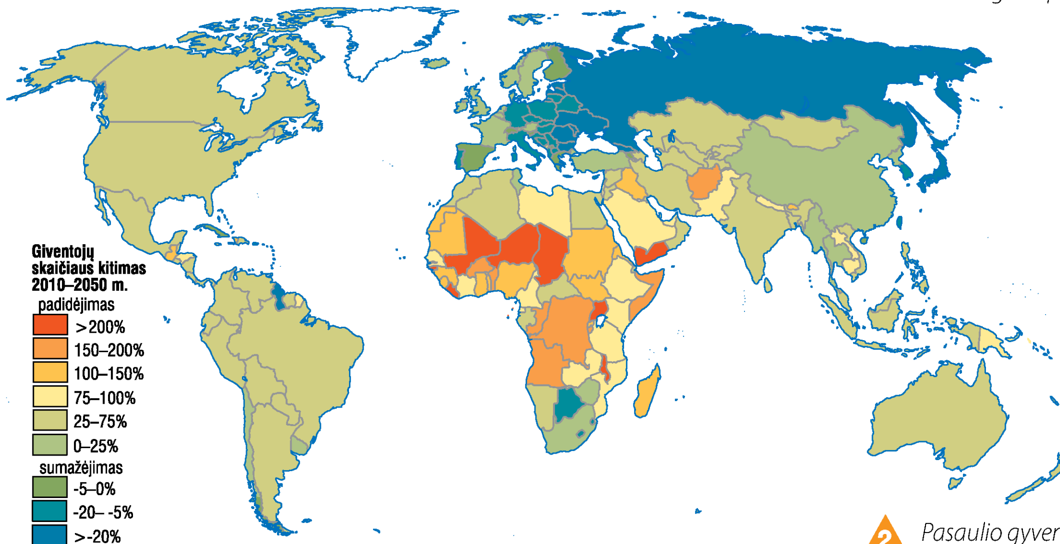
Pasaulinės tendencijos

Šiuo metu pasaulio gyventojų skaičius kasmet padidėja 1,2 %. Toks skaičius nėra iškalbingas, tačiau jis reiškia, jog kasmet gyventojų mūsų planetoje padaugėja maždaug 80 mln. žmonių. Darant prielaidą, kad prieaugio tempas ateityje išliks toks pats, Žemės gyventojų skaičius turėtų padvigubėti per 58 metus. Labai tikėtina, kad tai įvyks dar jums gyvenant. Toks spartus gyventojų gausėjimas kelia nemažai socialinių problemų: didėja nedarbas, trūksta būsto, švaraus vandens ir maisto, auga nusikalstamumas, plinta ligos.

Prognozuoti, kaip ateityje keisis gyventojų skaičius, sudėtinga. Prieš kelis dešimtmečius mokslininkai tikino, kad žmonių skaičius pasaulyje nepaliaujamai augs ir 2050 m. gyvens 12 mlrd. Dabar jau tvirtinama, jog augimas sulėtėjo ir XXI a. viduryje pasaulyje turėtų gyventi apie 9,1 mlrd. žmonių, o amžiaus pabaigoje šis skaičius ims mažėti. Kadangi mokslininkai nesutaria dėl gyventojų augimo tempų, prognozių gali būti įvairių. Sudaromi skirtingi **ateitiẽs scenãrijai** (1 pav.). Manoma, kad pasaulyje galėtų gyventi ir prasimaitinti apie 12 mlrd. gyventojų.

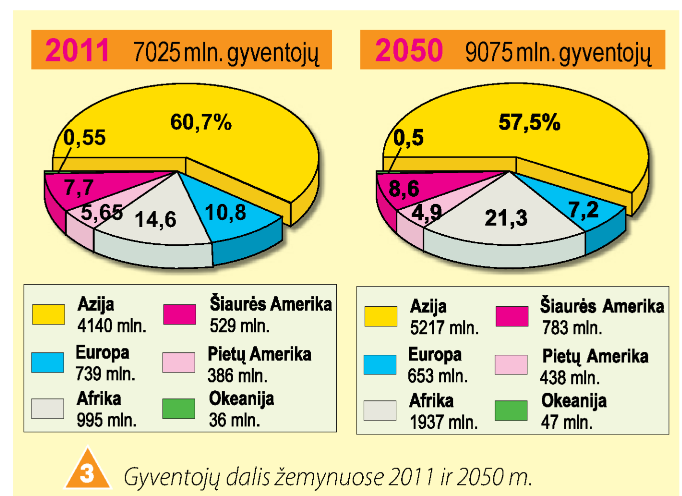
1 Pasaulio gyventojų skaičiaus augimo prognozės scenarijai.

2 Pasaulio gyventojų skaičiaus kitimo prognozė 2010–2050 m.

Regioninės tendencijos

Jau žinai, kad dabar sparčiausiai gyventojų gausėja besivystančiose šalyse, o joms tenka daugiau kaip 80% visų pasaulio gyventojų. Nors daugelyje šių šalių vykdoma gyventojų skaičiaus augimą stabdanti **demogrãfinė polìtika**, reikšmingų rezultatų pasiekti pavyko tik kai kurioms. Didelę įtaką turi nusistovėjusios kultūros ir religijos tradicijos, gausios šeimos idealizavimas. Todėl iki 2050 m. gyventojų ekonomiškai silpnose šalyse ir toliau turėtų sparčiai daugėti. Didžiausi prieaugio tempai šiuo metu yra ir artimiausiu laiku išliks Afrikoje. Nors kai kuriose šio žemyno šalyse iki 2050 m. gyventojų turėtų beveik padvigubėti, pietinėse Afrikos valstybėse dėl ŽIV/AIDS epidemijos jų turėtų sumažėti.

3 Gyventojų dalis žemynuose 2011 ir 2050 m.

4 *Gimdymo namai Maniloje (Filipinai).*

5 *Gimdymo namai Niurnberge (Vokietija).*

Vieta	Šalis	Gyv. sk., mln.
1	Indija	1,628
2	Kinija	1,394
3	JAV	422
4	Pakistanas	349
5	Indonezija	316
6	Nigerija	307
7	Bangladešas	255
8	Brazilija	221
9	Kongo Dem. Respublika	181
10	Etiopija	173

6 *Didžiausios pasaulio šalys 2050 m.*

Didelį susirūpinimą kelia Kìnijos ir Ìndijos gyventojų skaičius. Kìnijoje iki 2050 m. gyventojų pagausės dar apie 100 mln. O Ìndijoje jų skaičius augs labai sparčiai ir amžiaus viduryje čia gyvens daugiau žmonių nei Kìnijoje (6 pav.).

Vakarų Europos šalyse gyventojų skaičius beveik nesikeis, o rytinėse sumažės daugiau kaip 60%. Gyventojų mažės ir Japònijoje – nuo 128 iki 101 mln. Tačiau JAV šio amžiaus viduryje jų gerokai pagausės – nuo 296 iki 422 mln.

Labai didelis vaikų iki 15 metų skaičius

Dėl didelio gimstamumo kai kuriose pasaulio šalyse ryškėja didelės disproporcijos tarp įvairių amžiaus grupių. Ypač tai pastebima vaikų iki 15 metų grupėje. Dabar tokio amžiaus vaikai sudaro apie 26% pasaulio gyventojų. Išsivysčiusiose šalyse jų dalis paprastai nedidelė, pavyzdžiui, Europoje nesíekia ir 20%. Tačiau Afrikoje ir ypač Pietų Azijoje vaikai sudaro daugiau kaip 40% gyventojų! Didelė jų dalis ir Lotynų Amerikoje – 30%.

Didelė vaikų iki 15 metų dalis kelia savitų problemų:

- reikia daugiau lėšų sveikatos priežiūrai ir švietimui, o to negali užtikrinti daugelis silpnų šalių;
- ateityje daugės gyventojų, galinčių susilaukti vaikų, vadinasi, gyventojų skaičius toliau augs.

Labai mažas vaikų iki 15 metų skaičius

Kai kuriose išsivysčiusiose šalyse, atvirkščiai, kyla sunkumų ne dėl didelio, o dėl mažo vaikų skaičiaus. Tokiose valstybėse, kaip Vokietìja, Rùsija, Lietuvà, gimstamumas yra mažesnis už mirtingumą. Tai rodo, kad natūrali kartų kaita sutrikusi, o gyventojų skaičius mažėja. Pavyzdžiui, JT prognozuoja, kad 2100 m. Lietuvojè gyvens 2,5 mln. gyventojų, Lãtvijoje – 1,6 mln., Èstijoje – 1,1 mln. Bulgãrijoje dar blogiau – beliks kiek daugiau nei 4 mln., Lénkijoje – mažiau kaip 30 mln.

? Užduotys

1. Išvardyk priežastis, dėl kurių ilgalaikės gyventojų gausėjimo prognozės laikomos nepatikimomis. Kuris ateities scenarijus tau atrodo įtikinamiausias 1 ?
2. Palygink 10 didžiausių pagal gyventojų skaičių valstybių išsidėstymą dabar (www) ir 2050 m. 6. Įvardyk esminius pokyčius.
3. Palygink gyventojų skaičiaus dalį žemynuose dabar ir po 50 metų 3. Kurių žemynų dalis sumažės, o kurių – padidės? Paaiškink kodėl.

Tikinama, kad dėl mažėjančio vaikų skaičiaus ateityje:

- trūks darbo jėgos, galinčios užtikrinti ekonomikos augimą;
- užsidarys daug mokyklų ir parduotuvių, ypač mažuose miesteliuose ir kaimuose;
- darbingo amžiaus žmones prislėgs didelių mokesčių našta, reikės išlaikyti daug senyvo amžiaus žmonių, rūpintis jų socialine globa.

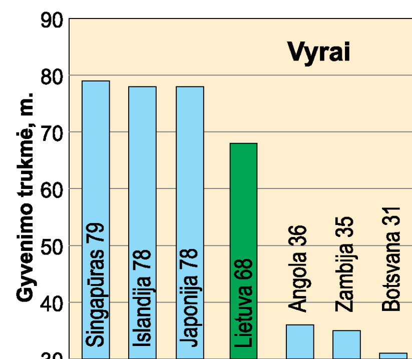
Vidutìnė būsimóji gyvẽnimo trukmẽ – tai laikas (metų skaičius), kurį išgyventų karta, jeigu kiekvienos amžiaus grupės žmonių mirtingumas liktų vienodas.

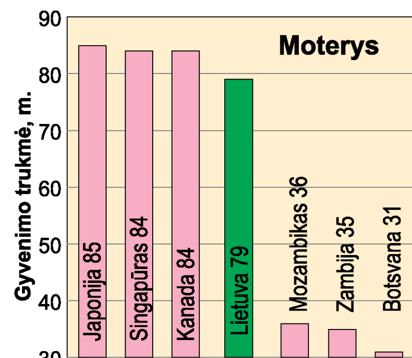
Vaikai pasaulyje

Pasaulyje 26
Afrikoje 42
Lotynų Amerikoje 30
Azijoje 29
Australijoje ir Okeanijoje 25
Šiaurės Amerikoje 21
Europoje 16

7 *Vaikų iki 15 metų dalis, %, tarp visų gyventojų 2010 m.*

8 *Šalys, kuriose didžiausia ir mažiausia vyrų bei moterų gyvenimo trukmė 2011 m.*

Gyventojų senėjimas

Dabar ilgiausiai žmonės gyvena ekonomiškai stipriose šalyse, nors panaši tendencija pastebima ir silpnesnėse. Tam tikrõs valstybės gyventojų vidutiniškai nugyvenamas amžius vadinamas vidutine **gyvẽnimo trukmè.**

Gyvenimo trukmė ilgėja dėl:

- gerėjančių higienos sąlygų;
- modernėjančios sveikatos priežiūros;
- visuotinio skiepijimo ir naujų vaistų;
- geresnės mitybos;
- tobulesnių medicinos žinių ir gydymo metodų, kurie padeda įveikti anksčiau neišgydomas ligas.

Ilgėjanti gyvenimo trukmė ir mažėjantis gimstamumas rodo, kad vis daugiau žmonių sulaukia 65 metų ir vyresnio amžiaus. Senyvo amžiaus žmonių daugėjimas šalyje vadinamas **senė́jimu**. Dabar daugelyje išsivysčiusių valstybių vyresni nei 65 metų žmonės sudaro daugiau kaip 16% gyventojų, o keliose iš tokių šalių (Japònijoje, Švèdijoje) pirmą kartą žmonijos istorijoje peñsinio amžiaus žmonių yra daugiau negu vaikų iki 15 metų. Prognozuojama, kad iki 2020 m. vyresnių nei 65 metų žmonių pasaulyje padaugės iki 20%, o tokiose šalyse, kaip Japònija, Itãlija, Ispãnija, iki 2050 m. ši dalis išaugs iki 35%. Mokslininkų manymu, amžiaus viduryje pagyvenusių žmonių pasaulyje bus daugiau negu vaikų.

Šalyse, kurioms būdinga gyventojų senėjimo tendencija, sparčiai daugėja pensinio amžiaus žmonių. Tai verčia daugiau lėšų skirti pensijoms, senelių globos įstaigoms, medicininei priežiūrai, įvairioms kompensacijoms. Lėšų šioms išlaidoms padengti turi uždirbti mažėjanti darbingų gyventojų dalis.

? Užduotys

4. Kas yra gyventojų senėjimas ir kokių rūpesčių kelia šalims? Paaiškink, kodėl jis būdingas Europos šalims.
5. Išvardyk priemones, kuriomis vykdoma gyventojų gimstamumą skatinanti ir ribojanti demografinė politika.
6. Padiskutuokite, ar gimstamumo reguliavimas nepažeidžia žmogaus teisių.

Gyventojų migracija

Migracija		
Nuolatinė	**Tarpvalstybinė**	
	1. Savanoriška	Europiečių kėlimasis į Šiaurės Ameriką
	2. Priverstinė	Afrikiečių vergų išvežimas į Ameriką
	Vidinė migracija	
	1. Tarp gyvenviečių	Iš kaimų į miestus, iš miestų į kaimus, iš miestų į miestus
	2. Tarp atskirų šalies regionų	Iš Rusijos azijinės dalies į europinę
Laikinoji	Keleriems metams	Lietuvių vykimas dirbti į Airiją, Jungtinę Karalystę
Sezoninė	Keliems mėnesiams ar savaitėms	Lenkų vykimas į Ispaniją nuimti derliaus; vykimas atostogauti, mokytis
Kasdienė	Nuolatinė	Važiavimas į darbą, mokymo įstaigą ir atgal į namus

1 Migracijos rūšys.

Migracijos rūšys

Nuo seniausių laikų dalis žmonių keitė gyvenamąją vietą: ieškojo naujų žemių, geresnių gyvenimo sąlygų, darbo. Ir šiais laikais gyventojų pasiskirstymui, jų skaičiui bei sudėčiai, be natūraliojo gyventojų prieaugio, didelės įtakos turi žmonių kėlimasis iš vienos gyvẽnamosios vietos į kitą. Šis reiškinys vadinamas **migrãcija**. Skiriamos dvi svarbiausios migracijos rūšys: tarpvalstybinė ir vidinė migracija (1 pav.).

Vidìnė migrãcija vyksta šalies viduje, t. y. gyventojai keliasi į kitą šalies regioną ar gyvenvietę, o **tarpvalstýbinė migrãcija** suprantama kaip kėlimasis iš vienos valstybės į kitą. Išvykimas gyventi į kitą šalį vadinamas **emigrãcija**, o atvykimas gyventi iš kitos šalies – **imigrãcija**. Ir tarpvalstybinė, ir vidinė migracija gali būti nuolatìnė (kai migrantai įsikuria naujojoje vietoje visam laikui), laikinóji (kai naujojoje vietoje apsigyvenama laikinai) ir sezòninė (kai apsigyvenama kuriam nors laikui).

Prie migracijos priskiriamas ir gyventojų kasdienis važinėjimas į darbovietę, mokyklą, kai vykstama atostogauti ar mokytis. Ne visada migruojama savo noru. Kartais žmonės neturi pasirinkimo, verčiami palikti gyvenamąją vietą. Pagal tai migracija gali būti **savanõriška** arba **priverstìnė** (2 pav.).

Migracijos politika

Daugelis šalių stengiasi reguliuoti gyventojų vidinę ir tarpvalstybinę migraciją – vykdo **migrãcijos polìtiką**. Pavyzdžiui, JAV, Kanadà, Austrãlija taiko **imigrãcijos kvotàs**, atsirenka imigrantus pagal reikalingiausias profesijas. JAV jau nuo 1925 m. įvedė migracijos kontrolę – kasmet į šalį leido įvažiuoti nustatytam imigrantų skaičiui. Siekdamos sustabdyti gyventojų telkimąsi labiausiai išsivysčiusiuose regionuose ir didžiausiuose miestuose daugelis pasaulio šalių vykdo atsilikusių regionų raidos skatinimo politiką. Viena iš tokios politikos priemonių – iškelti sostinę į naują, rečiau gyvenamą vietą (Brazìlija Brazìlijoje, Abudžà Nigèrijoje, Dòdoma Tanzãnijoje). Tai skatina migraciją į naujo, sparčiai augančio miesto regioną.

2 Savanoriškos ir priverstinės migracijos priežastys.

Savanõriška migrãcija, kai žmonės savo noru vyksta ieškodami geresnių gyvenimo sąlygų, palankesnio darbo ir asmenìnės laisvės:

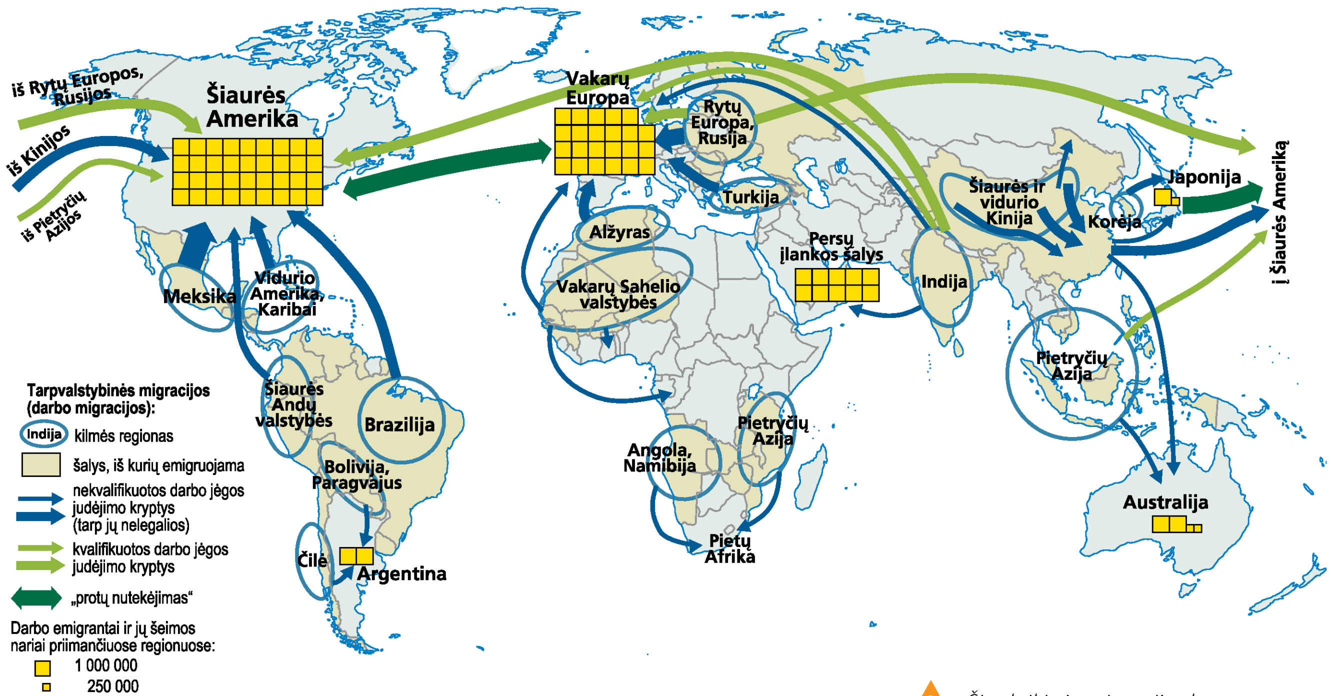
- noras įgyti aukštesnį išsimokslinimą;
- galimybė susirasti tinkamesnį, geriau apmokamą darbą;
- gyventi šiltesnio ir palankesnio klimato sąlygomis;
- būti arčiau draugų ir giminaičių;
- noras gyventi savo tėvynėje;
- turėti didesnį paslaugų pasirinkimą: švietimo, sveikatos priežiūros, pramogų ir laisvalaikio;
- mokėti mažesnius mokesčius;
- gyventi kitokioje aplinkoje;
- sukurti šeimą.

Priverstìnė migrãcija, kai žmonės dėl stichinių nelaimių, socialinių ar ekonominių priežasčių neturi kito pasirinkimo kaip palikti gyvenamąją vietą:

- religinis ir politinis persekiojimas;
- stichinės nelaimės: sausros, potvyniai, uraganai, žemės drebėjimai, ugnikalnių išsiveržimai;
- maisto trūkumas ir badas;
- rasinė diskriminacija;
- gyventojų perteklius vienoje vietoje ir priverstinis iškeldinimas kitur;
- karai, ginkluoti konfliktai.

3 *Šiuolaikinės migracijos kryptys.*

Kas yra „protų nutekėjimas“?

XX a. antrojoje pusėje pasaulyje atsirado nauja migracijos rūšis – **„prõtų nutekė́jimas“**. Tai procèsas, kai aukštos kvalifikacijos specialistas iš ekonomiškai silpnos šalies vyksta dirbti į aukštesnio gyvenimo lygio šalį (JAV, Vakarų Europos valstybes), kurioje kvalifikuotų darbuotojų labai pageidaujama. Paprastai prie tokių emigrantų priskiriami gabūs studentai. „Protų nutekėjimas“ ypač kenkia besivystančių šalių ekonomikai. Parengti aukštos kvalifikacijos specialistùs brangu, todėl šalys ir taip jų stokoja. Lietuvojè pastaruoju metu susirūpinta „protų nutekėjimu“, nes į Aĩriją, Vokietìją, JAV, Jungtìnę Karalỹstę, Skandinavijos šalis išvyksta nemažai kvalifikuoto, gabaus jaunimo.

4 Europa – migracijos židinys

Ekonominės priežastys įvairiais istorijos laikotarpiais daugelį europiečių paskatino emigruoti į kitas pasaulio šalis. Šis procesas prasidėjo XVI a. Per kelis šimtmečius europiečiai paplito visame pasaulyje, kituose žemynuose įkūrė valstybių. Didžiausia emigracijos iš Europos banga kilo XIX a. pabaigoje, kai ėmė sparčiai augti JAV ekonomika. Nuo 1881 iki 1930 m. iš Europos emigravo apie 40 mln. žmonių: net 12 mln. – iš Aĩrijos ir Jungtìnės Karalỹstės. Už Atlanto europiečius viliojo aukštesnis gyvenimo lygis, darbo vietų gausa, kitos socialinės garantijos. Pastaruoju metu pasaulyje intensyviai migruojama žemynų viduje. Svarbiausiu tokios migracijos regionu vėl tapo Europà. Iš buvusių socialistinių valstybių, ypač išsiplėtus ES, migracijos srautai nukrypo į ekonomiškai stiprias Vakarų Europos valstybes. Kai kurios iš jų jau susiduria su sparčiai augančios imigracijos keliamomis problemomis.

1986 m. Portugãlijai ir Ispãnijai stojant į ES, taip pat nerimauta dėl masinės migracijos į turtìngąsias kaimynes: Prancū̃ziją, Itãliją, Jungtìnę Karalỹstę. Šios prognozės ne tik nepasitvirtino, bet įvyko atvirkščiai. Tapus ES narėmis ir pradėjus šiose šalyse sparčiau augti žmonių gyvenimo lygiui bei įsitvirtinus demokratinei santvarkai, daug emigrantų grįžo į tėvynę. Tai įvyko ir Aĩrijoje, kuri 1973 m. tapo ES nare.

? Užduotys

1. Išvardyk migracijos rūšis ir kiekvieną trumpai apibūdink 1.
2. Pateik sezoninės, laikinosios ir kasdienės migracijos pavyzdžių.
3. Palygink savanoriškos ir priverstinės migracijos priežastis 2. Kurios iš jų, tavo manymu, aktualiausios Lietuvos gyventojams?
4. Pasirink dvi norimas migracijos kryptis ir nurodyk priežastis 3.
5. Patvirtink arba paneik teiginį, kad „protų nutekėjimas“ labai žalingas Lietuvai.
6. Panagrinėk tarpvalstybinių migracijų kryptis Šiaurės ir Pietų Amerikoje 3. Padaryk ne mažiau kaip 3 išvadas.
7. Padiskutuokite, kaip reikėtų vertinti žmonių migraciją tarp Europos Sąjungos šalių. Nurodykite teigiamų ir neigiamų migracijos pusių.

Lietuvos gyventojų migracija

Metai	Emigravo	Imigravo	Skirtumas
1990	23,6	14,7	–8,9
1991–1995	26,5	5,0	–21,5
1996–2000	24,3	2,5	–21,8
2001–2004	10,2	5,0	–5,2
2005–2009	17,8	7,8	–10,0
2010	83,1	5,2	-77,9
2012	53,9	15,7	-38,2

1 *Imigracija ir emigracija Lietuvoje, tūkst., 1990–2012 m. vidutiniškai per metus.*

Dabartiniai migracijos procesai

Nepriklausomoje Lietuvojè viena iš opiausių socialinių ir ekonominių problemų tapo gyventojų migracija. Ne vieną dešimtmetį kasmet į mūsų šalį atvykdavo iki 10 tūkst. žmonių, o išvykdavo tik keli tūkstančiai. Pastaruoju metu imigraciją pakeitė priešinga gyventojų judėjimo kryptis – emigracija. Nuo 1990 m., oficialiais duomenimis, iš Lietuvõs emigravo apie 600 tūkst. žmonių, o gal ir daugiau, nes tik kas antras ar trečias lietuvis deklaruoja išvykimą iš šalies ar atvykimą į kitą šalį. Nors, Líetuvai tapus Europos Sąjungos nare, emigracijos mastai dar labiau išaugo, nuo 2006 m. tarptautinės migracijos procesai Lietuvojè jau keitėsi į gerąją pusę – mažėjo emigracija, daugėjo imigrantų (prasidėjo **reemigrãcija**), augo emigracijos deklaravimas. Tačiau paskutinė ekonomikos krizė vėl sugrąžino blogas emigracijos tendencijas. Gyventojų apklausos rodo, kad, susiklosčius palankioms sąlygoms, iš Lietuvõs norėtų išvykti apie 25% gyventojų (daugiausia jaunesni nei 35 m.). Emigracijos problema aktuali ne tik Líetuvai, bet ir daugeliui Vidurio ir Rytų Europos šalių. Mažėjant gimstamumui ir esant didelei emigracijai, gali pristigti darbo jėgos. Dėl emigracijos šalyse didėja senyvo amžiaus žmonių dalis, sparčiau vyksta gyventojų senėjimas. Per 20 metų dėl emigracijos Lietuvà neteko apie 15% gyventojų, todėl lietuviai vadinami „labiausiai linkusia migruoti tauta“.

2 **Emigrantų pastangos išlaikyti lietuviškumą.**

Įvairiose šalyse gyvenantys imigrantai iš Lietuvõs stengiasi susikurti tokią aplinką, kurioje galėtų bent šiek tiek jaustis lietuviais. Tuo tikslu steigiamos lietuviško maisto parduotuvės, lietuviški susirinkimų namai-klubai, leidžiami lietuviški laikraščiai, veikia informacinio pobūdžio internètinės svetainės.

Emigracijos priežastys ir kryptys

Svarbiausios emigracijos priežastys yra socialinės ir ekonominės. Daugiausia iš Lietuvõs emigruoja darbo ieškantys iniciatyvūs žmonės. Bedarbiai sudaro apie 70–85% emigrantų, pusė visų migrantų yra žemos kvalifikacijos ir baigę profesines technikos mokyklas. Aukštos kvalifikacijos specialistai sudaro tik 18% ir jie dažnai yra darbininkiškų profesijų (statybininkai, pramonės darbininkai). Vos 13–15% migrantų išvyksta studijuoti ir dirbti mokslinio darbo. Tokia statistika paneigia kalbas apie labai didelį „protų nutekėjimą“. Akivaizdu, kad labiau „nuteka raumenys“. Daugiausia migruoja jaunimas – kas antras migrantas yra 20–34 metų, o pagyvenusių emigrantų labai nedaug – vos 3%.

Emigruoti skatina ne tik darbo vietų stygius Lietuvojè, bet ir atlyginimų skirtumas. Emigracijos piko metu atlyginimų skirtumas Lietuvojè ir Didžiõjoje Britãnijoje buvo 9 kartai, Aĩrijoje – 6 kartai, Ispãnijoje – 3 kartai.

Paskutinį dešimtmetį daugiausia lietuvių išvyko į kelias Vakarų Europos šalis, kuriose susidarė naujos ir gausios lietuvių bendruomenės. Išsiskiria Didžiójí Britãnija, kurioje šiuo metu gyvena apie 250 tūkst. lietuvių, Aĩrija – 120 tūkst., Ispãnija – nuo 30 iki 60 tūkst., Vokietijà – 25 tūkst. (3 pav.). Lyginant su 2001 m., migracijos srautas į Ispãniją išaugo 6,4 karto, į Dìdžiąją Britãniją – 16,3 karto, į Aĩriją – 17,1 karto. Nemažai vykstama ir į JAV, kur lietuvių skaičius gali siekti apie 800 tūkst. Tačiau dauguma Amerikos lietuvių yra senosios emigracijos palikuonys.

Lietuvių paplitimas pasaulyje

Dauguma lietuvių ir lietuvių kilmės žmonių už šalies ribų pateko ne vienu laiku ir skirtingais būdais. Įvardyti tikslų lietuvių skaičių užsienio šalyse dėl duomenų tikslumo ir patikimumo labai sudėtinga. Todėl daugeliu atvejų skelbiami duomenys yra tik apytiksliai. Ne visada užsienio šalyse gyvenantys lietuviai deklaruoja savo tautybę, ne visi lietuvių kilmės gyventojai yra susibūrę į lietuvių bendruomenes. Naujieji migrantai labai dažnai nelinkę deklaruoti savo išvykimo ar atvykimo (imigracijos).

Labiausiai lietuvių paplitimo pokyčiai matomi Europoje. Pavyzdžiui, Norvègijoje prieš 20 metų lietuvių beveik nebuvo, o dabar jau yra apie 40 tūkst. ir jie sudaro beveik 1% šalies gyventojų. O Aĩrijoje lietuvių dalis artėja prie 3% gyventojų. Naũjos lietuvių bendruomenės sparčiai auga Islándijoje, Švèdijoje, Dãnijoje. Tuo tarpu senosios, kitados buvusios gausios bendruomenės kaimyninėse šalyse – Lãtvijoje (liko 35 tūkst.), Rùsijoje (50 tūkst.), Baltarùsijoje (30 tūkst.), Lénkijoje (15 tūkst.) – nyksta. Mažėja ir tradiciškai gausios lietuvių bendruomenės Amerikoje: Kanãdoje (liko 50 tūkst.), Brazìlijoje (40 tūkst.), Argentìnoje (30 tūkst.), Urugvãjuje (10 tūkst.).

Nemažų pokyčių matyti visame pasaulyje. Lietuvių atsiranda visur, daugelyje pasaulio šalių, kur jų anksčiau nebuvo. Nedidelės bendruomenės atsirado Kìnijoje, Japònijoje, Tur̃kijoje. Tačiau tradicinės, labai tolimos, bet gausios lietuvių bendruomenės nyksta: Austrãlijoje liko 14 tūkst., Kazachstanè – 10 tūkst.

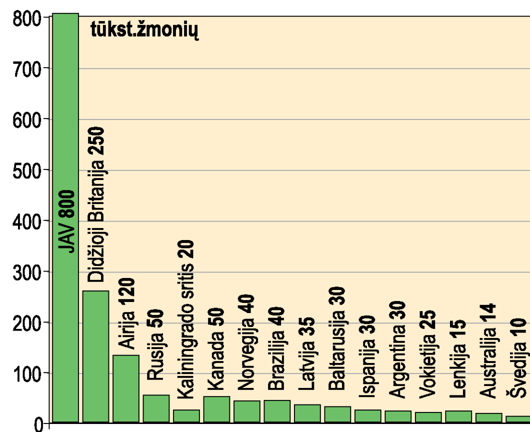
Oficiali statistika rodo, kad už Lietuvõs ribų gali gyventi apie 1,7 mln., arba apie trečdalį visos lietuvių populiacijos. Daugiausia lietuvių už Lietuvõs ribų gyvena JAV – 50% visų užsienio lietuvių, Didžiõjoje Britãnijoje – 16%, Aĩrijoje – 7%.

Daugelyje pasaulio šalių gyvenantys lietuviai yra susibūrę į bendruomenes. Šiuo metu įregistruotos 36 valstybių lietuvių bendruomenės sudaro **Pasáulio lietùvių bendrúomenę**. Labai daug lietuvių stengiasi puoselėti lietuvių kalbą, išsaugoti tautiškumą. 32 pasaulio šalyse veikia 177 lietuvių švietimo įstaigos (daugiausia JAV, Kaliningrado srityje (Rùsija), Baltarùsijoje, Lénkijoje, JK), kurių skaičius auga.

Kokia nauda iš emigracijos?

Nepaisant emigracijos keliamų problemų, į šį reiškinį galima žiūrėti ir kitaip: šalyje mažėja nedarbas ir nusikalstamumas, didėja atlyginimai, kasmet iš užsienio pervedama 2–5 mlrd. litų, gerėja darbinė kvalifikacija. Kita vertus, ar, Líetuvai tapus ES nare, išvykusius į ES šalis galima vadinti emigrantais?

Dėl sparčios emigracijos Europa tampa vis labiau lietuviška, apie mūsų šalį ir kultūrą sužino daugiau žmonių. Per pastaruosius kelis dešimtmečius iš esmės pasikeitė lietuvių paplitimo žemėlapis. Lietuvių gyvẽnama daugelyje pasaulio šalių, susikūrė naujos gausios bendruomenės Vakarų Europos šalyse, Skandinavijoje, bet nyksta tradiciškai gausios bendruomenės kaimyninėse šalyse ir Pietų Amerikoje.

3 *Gausiausios lietuvių bendruomenės užsienio šalyse 2008 m. (nurodomas tikėtinas skaičius).*

Įdomus faktas

Ketvirtu pagal dydį lietuvių miestu tapo Londonas (jei neskaičiuosime tradicinės Amerikos lietuvių „sostinės“ Čikagos), stambiu „lietuvišku“ miestu virsta Dublinas. Kai kuriuose Airijos valsčiuose lietuvių jau yra beveik 50%, o „The Sunday Times“ rašo, kad Rytų Anglijoje formuojasi nauja Baltijos valstybė.

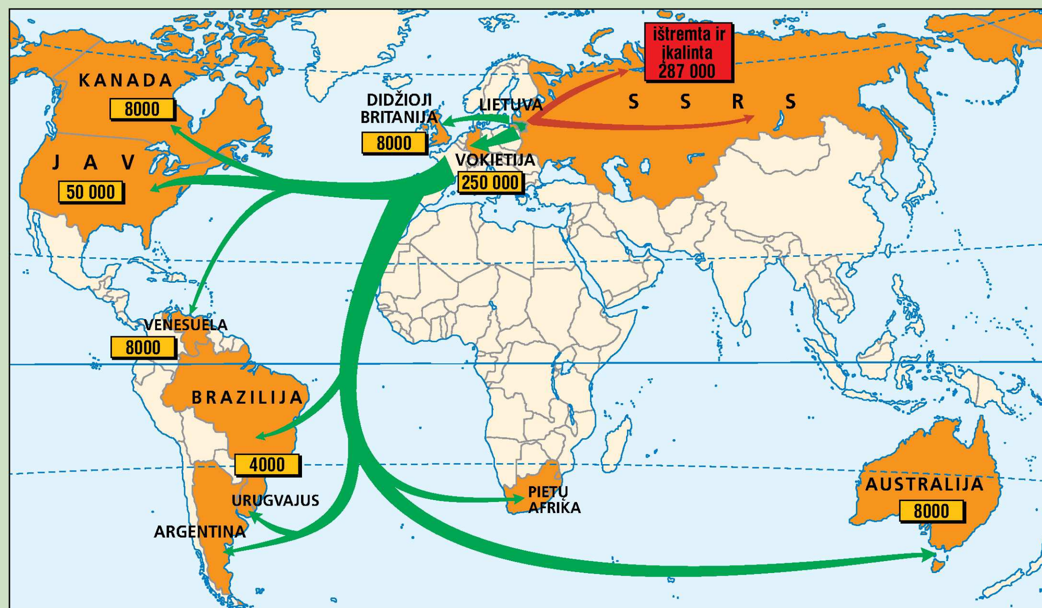
4 *Lietuvos dienos Putname (JAV).*

? Užduotys

1. Panagrinėk 1 ir nustatyk, kuriais laikotarpiais nuo 1990 m. iki šiol iš Lietuvos emigravo daugiausia žmonių. Paaiškink kodėl.
2. Paaiškink pasakymą, kad „Lietuvai būdingas ne protų, bet raumenų nutekėjimas“.
3. Į kurias Europos valstybes per pastarąjį laikotarpį daugiausia emigravo Lietuvos gyventojų 3? Kodėl šios šalys tokios patrauklios?
4. Pasidomėkite, kuriuose pasaulio miestuose yra didžiausios išeivių iš Lietuvos bendruomenės.
5. Padiskutuokite apie masinės emigracijos žalą Lietuvai ir priemones, galinčias sumažinti jos mastus.

Lietuvos gyventojų migracija praeityje

Lietuvos gyventojų migracija 1940–1990 m.

Amerikos lietuvių šeima prie savo maisto parduotuvės 1920 m. (Čikaga).

Migracija praeityje

XIX a. pabaigoje, panaikinus baudžiavą, Lietuvojè kilo pirmoji masinės emigracijos banga į Vakarus, daugiausia į JAV. Pagrindinės priežastys buvo ekonominės: silpna pramonė miestuose, augantis gyventojų perteklius kaimo vietovėse didino darbo trūkumą. Todėl emigravo iš esmės kaimo gyventojai ir bedarbiai. Svarbi priežastis ir privalomos 25 metų karinės tarnybos įvedimas Rùsijos armijoje bei **tautìnė príespauda**. Iki 1914 m. į JAV išvyko 253 tūkst. Lietuvõs gyventojų, nemažai pasitraukė į Jungtìnę Karalỹstę, kaimynę Lãtviją. Tai buvo daugiausia darbo migracija. Emigracijos srautas Lietuvojè buvo bemaž toks pat kaip natūralusis prieaugis, todėl gyventojų skaičius beveik nesikeitė.

Tarpukariu emigracija vėl padidėjo, bet jau nebuvo tokia intensyvi. Nemažai žmonių išvyko į Pietų Ameriką (Brazìliją, Argentìną, Urugvãjų), Kanãdą, JAV. Pagal emigracijos mastą Lietuvà tada pateko tarp pasaulio lyderių, nedaug atsiliko nuo Aĩrijos. Vėliau administrãcinėmis priemonėmis emigracija pristabdyta. Antrojo pasaulinio karo metais, ypač jo pabaigoje, iš Klaĩpėdos krãšto į Vokietìją pasitraukė beveik visi čia gyvenantys vokiečiai.

Sovietmečiu emigruoti iš Lietuvõs tapo itin sudėtinga. Pagal tarptautinės sutartis išvykti galėjo tik kai kurių tautybių Lietuvõs gyventojai. Į savo tikrąją tėvynę – Lénkiją ir Vokietìją – grįžo nemažai lenkų ir vokiečių, o į Izraèlį – Lietuvõs žydų. Grįžimas į tėvynę vadinamas **repatriãcija**. Repatriántais galima vadinti ir lietuvius, kurie dabar iš įvairių valstybių grįžta į Líetuvą.

Vėlesniais sovietinės okupacijos metais į Líetuvą nuolat gyventi atvyko žmonių ne tik iš Rùsijos, bet ir iš kitų Sovietų Sąjungos respublikų, ypač iš gretimos Baltarùsijos. Tokią migracijos kryptį lėmė geresnės gyvenimo sąlygos Lietuvojè, be to, atvykėliai butus gaudavo pirmumo teise. Šie žmonės daugiausia būdavo apgyvendinami miestuose, kur statyta didelių gamyklų, fabrikų, elektros jėgainių. Imigrantai prisidėjo prie spartaus miestų augimo, tačiau dėl tokios migracinės politikos Lietuvojè gerokai padaugėjo rusų,baltarusių ir ukrainiečių.

? Užduotys

1. Išsiaiškink, ar jūsų giminėje yra tremtinių. Pasidomėk, kada ir kur buvo ištremti. Rask tą vietą.
2. Nurodyk priežastis, dėl kurių lietuviai emigravo iš Lietuvos XIX a. pabaigoje, tarpukariu ir atgavus nepriklausomybę – po 1990 metų.

Lietuvių tremties vietos Sovietų Sąjungoje.

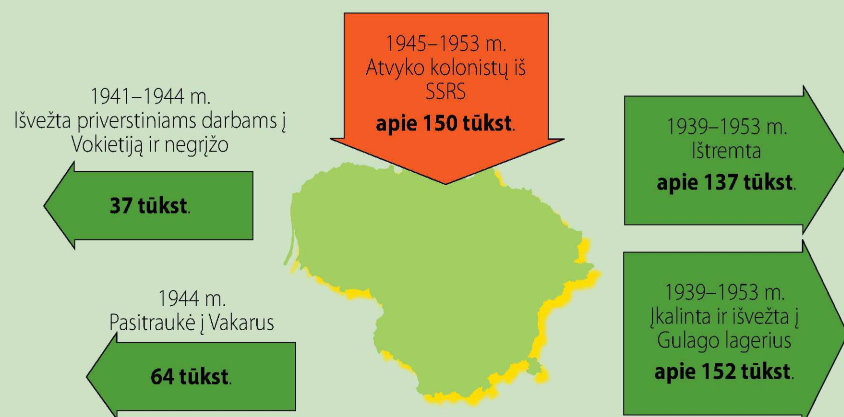
lageriai
lagerių grupės
ypatingieji lageriai
sukilimai lageriuose
trėmimas laivais, baržomis

Lietuvos gyventojų tremties vietos:
daugiau kaip 1000
500–1000
<500
gyvenvietės, kurių daugumą sudarė tremtiniai
trėmimas sunkvežimiais

Lietuvos tremtinių gyvenamoji vieta Igarkoje.

Deportacijos – tragiškasis Lietuvos istorijos puslapis

Víenu ar kitu istoriniu laikotarpiu Lietuvõs gyventojai turėjo palikti tėvynę ne savo noru. Prievartinis žmonių trėmimas iš šalies vadinamas **deportãcija**. Daug Lietuvõs gyventojų Rùsijos carinė valdžia ištrėmė į Sibirą po 1831 ir 1863 metų sukilimų. Sovietinės okupacijos metais masiniai gyventojų, pirmiausia inteligentų, trėmimai prasidėjo 1941 m. birželį. Dar labiau jų mastai padidėjo po Antrojo pasaulinio karo. Iki 1953 m. Sìbire ir kitose atšiauriose Rùsijos vietose atsidūrė daug mokytojų, ūkininkų, karininkų ir tarnautojų šeimų – iš viso apie 300 tūkst. žmonių. Dėl nepakeliamų gyvenimo sąlygų mirė 31% visų tremtinių, ypač daug vaikų. Po Stalino mirties ir vėliau, jau atkūrus Lietuvõs nepriklausomýbę, dauguma tremtinių grįžo į tėvynę.

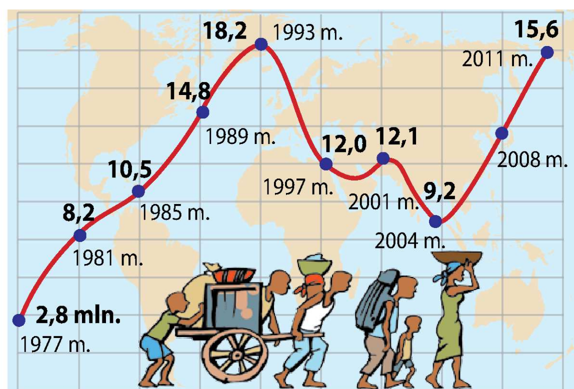

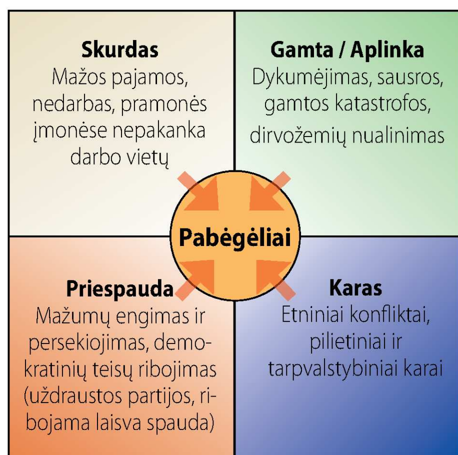
Pabėgėliai – pasaulio problema

1 *Pabėgėlių vilkstinė Ruandoje 1994 m.*

2 *Pabėgėlių skaičiaus kaita pasaulyje, mln. žmonių.*

3 *Veiksniai, dėl kurių atsiranda pabėgėlių.*

Kas yra pabėgėliai?

Per visą žmonijos istoriją milijonai žmonių priverstinai traukėsi iš savo šalies ir ieškojo prieglobsčio svetur. Priverstiniai emigrantai, išvykę iš savo šalies dėl pérsekiojimo, karų ir ginkluotų konflìktų, bado, skurdo, didelių stìchinių nelaimių ar kitų priežasčių, vadinami **pabė́gėliais**. Gretimose ar tolimesnėse šalyse jie ieško pagalbos ir saugumo. Pabėgėlių ypač pagausėjo XX a. pabaigoje. Jungtinių Tautų duomenimis, 2010 m. pasaulyje jų buvo maždaug 16 mln. Didžiausios pabėgėlių bendruomenės yra įsikūrusios Pakistanè, Iranè ir Sìrijoje – kiekvienoje iš jų apsistoję nuo 1 iki 2 mln. pabėgėlių. Maždaug pusė jų – vaikai, o daugumą suaugusiųjų sudaro moterys. Daugiau kaip 80% pabėgėlių yra iš besivystančių šalių (4 pav.). Kai kurie tremtyje gyvena daugiau nei 30 metų. Afganistãno pabėgėliai, kuriems dėl karinio konflikto pirmą kartą iš gimtosios šalies bėgti teko dar 1979 m., sudaro trečdalį viso pasaulio pabėgėlių.

Lietuvojè irgi yra pabėgėlių, veikia Rùklos ir Pabradẽs pabėgėlių priėmimo centrai. 2010 m. prieglobsčio Lietuvojè prašė 503 pabėgėliai.

Tarp vaikų pabėgėlių yra **atskirtíeji vaikaĩ**, kurie prieglobsčio ieško savarankiškai. Atvykę į svečią šalį be tėvų, šeimos, daiktų, nemokantys kalbos ir neturintys jokio téisinio statuso – visko, ko reikia normaliam vaiko vystymuisi, šie vaikai yra ypač pažeidžiamì.

Dažniausiai netekę viso turto ir svetimoje valstybėje atsidūrę pabėgėliai gyvena labai skur̃džiai, neretai praranda gyvenimo tikslą, nemato perspektyvų. Jie mažai turi galimybių grįžti į savo šalį ir gana dažnai gyvena didelėsè pabėgėlių stovyklose, kur stokoja maisto, vandens, drabužių, pastogės. Pabėgėliais rūpinasi priglaudusi šalis, labdaros organizacijos, pavyzdžiui, Raudonasis Kryžius. Gana dažnai paramą medikameñtais, drabužiais, maistu tokioje padėtyje atsidūrusiems žmonėms teikia stìpriosios pasaulio valstybės.

Naujas šių laikų fenomenas – **ekològiniai pabėgėliai**. Jais vadinami žmonės, kurie traukiasi iš nuniokotos aplinkos teritorijų, palieka gyvenamąją vietą dėl dirbamąsias žemes pasiglemžiančių katastrofinių potvynių, ilgalaikių sausrų keliamo pavojaus, kitų gamtos katastrofų. Daugiausia ekologinių pabėgėlių plūsta iš sausringųjų Afrikos, Brazìlijos, Ìndijos sričių, pavojingų vulkanizmo rajonų Filipìnuose.

Iš savo gyvenamųjų vietų turėjo pasitraukti:

- 1,5 mln. žmonių dėl pilietinio karo Ruandoje 1994 m. tapo pabėgėliais. Maždaug 300 tūkst. žmonių mirė iš bado ir nuo choleros epidemijos;
- pusė milijono čečėnų 1999–2000 m. pasitraukė iš sostinės Grozno, kai į miestą įsiveržė 100 tūkst. rusų kareivių;
- apie 100 tūkst. žmonių dėl statomos Asvano užtvankos Nilo upėje;
- apie 1 mln. žmonių dėl statomos užtvankos Jangdzės upėje;
- apie 375 tūkst. gyventojų paliko gimtąsias vietas po Černobylio avarijos;
- apie 100 tūkst. dėl džiūstančio Aralo jūros;
- daugiau kaip 150 tūkst. paliko Semipalatinsko branduolinių bandymų poligono regioną Kazachstane.

Pabėgėlių kilmės šalys ir srautai pasaulyje 1995–2005 m.

Nelegalūs imigrantai

Skurdas, badas ir nedarbas daugelio kraštų žmonėms tampa priežastimi palikti šalį ir ieškoti laimės svetur. Pasaulyje sparčiai daugėja žmonių, kurie į kitą šalį mėgina patekti nelegaliaĩ gabenami vedlių ar agentų. Tokios kelionės atsiliekančių šalių žmonėms kainuoja milžiniškus pinigus – neretai šeimos atiduoda visas santaupas. Leisdamiesi į tokią kelionę žmonės labai rizikuoja. Tokie bėgliai vadinami **nelegaliaĩs imigrántais**. Dažniausiai jie traukia į turtingas Europos šalis, svajonių kraštu vadinamas Jungtinės Valstijàs. Žmonės, norintys gauti pabėgėlio statusą ir likti gyventi, vadinami **íeškančiais príeglobsčio**. Ar jie atitinka pabėgėlio statusą, sprendžia valstybė, kurios prieglobsčio prašoma.

Pabėgėliai kelia daug socialinių, ekonominių, kultūrinių bei politinių problemų. Todėl tarptautinė bendruomenė stengiasi reguliuoti jų srautus: šalinti nevaldomo kraustymosi priežastis, grąžinti pabėgėlius į jų gyventas šalis, išskyrus tuos atvejus, kai ten gresia susidorojimas.

Nelegalūs imigrantai Italijos uoste.

Užduotys

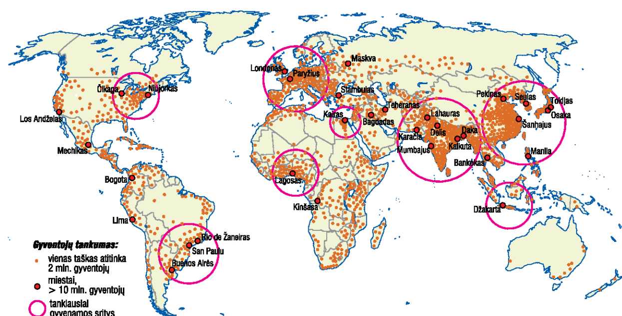
1. Aptarkite veiksnius, dėl kurių atsiranda pabėgėlių 3.
2. Kokių padarinių sukelia pabėgėliai šalims, iš kurių plūsta, šalims, į kurias atvyksta, ir patys sau?
3. Paaiškink, kodėl tarp pabėgėlių daugiausia moterų ir mokyklinio amžiaus vaikų.
4. Panagrinėk 4 ir nurodyk tris pasaulio regionus, iš kurių plūsta daugiausia pabėgėlių. Kokie veiksniai tai lemia?
5. Kuriuose pasaulio regionuose ar šalyse dabar daugiausia pabėgėlių ir kodėl (www.unhcr.de)?
6. Kokia yra priklausomybė tarp spartaus gyventojų gausėjimo ir nelegalios imigracijos?
7. Kuo pabėgėlis skiriasi nuo nelegalaus imigranto?
8. Padiskutuokite, kaip reikėtų elgtis su nelegaliai į Lietuvą patekusiu imigrantu: suteikti galimybę integruotis ar grąžinti atgal.

skyriaus santrauka

Pasaulio ir Lietuvos gyventojai

34 Kaip pasiskirstę pasaulio gyventojai?

- Gyventojų tankumas yra rodiklis, kuris atspindi, kiek žmonių gyvena viename kv. kilometre.
- Netolygų gyventojų pasiskirstymą ir tankumą lemia gamtiniai ir visuomeniniai veiksniai.
- Tankiausiai pasaulyje gyvenama Pietų ir Rytų Azijoje, Vakarų Europoje, o rečiausiai – Saharoje, Amazonijos miškuose, Rùsijos taigoje, šiaurės Kanãdoje.
- Vidutinis gyventojų tankumas Lietuvojè dėl mažėjančio gyventojų skaičiaus taip pat mažėja ir nesiekia 50.0 žm./km².

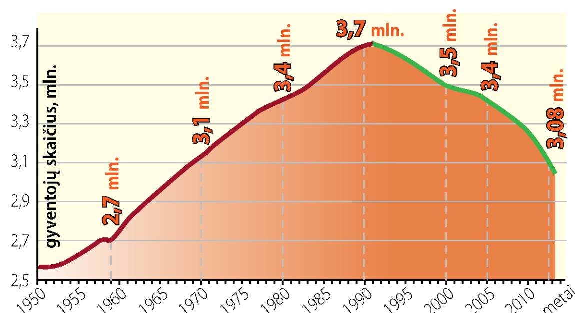

35 Pasaulio gyventojų skaičiaus kaita

- Dabar pasaulyje gyvena daugiau kaip 7 mlrd. gyventojų. Maždaug 60% žmonijos yra Azijoje.
- XX a. antrojoje pusėje gyventojų ėmė itin sparčiai gausėti: daugiausia – besivystančiose šalyse.
- Gyventojų prieaugis suprantamas kaip gimimų ir mirimų skirtumas. Šis rodiklis skaičiuojamas promilėmis (‰).
- Kai žmonių gimsta daugiau nei miršta, natūralusis prieaugis yra teigiamas, o kai gimsta mažiau nei miršta, – neigiamas.
- Demografinės raidos modelis rodo, kaip šalyse arba regionuose kinta demografiniai rodikliai.
- Daugeliui besivystančių šalių būdingas didelis gimstamumas ir sparčiai mažėjantis mirtingumas.
- Išsivysčiusiose šalyse paprastai vyrauja mažas gimstamumas ir mažas mirtingumas.
- Kai kuriose Europos šalyse natūralusis gyventojų prieaugis yra neigiamas: nevyksta natūrali kartų kaita, mažėja gyventojų. Šis reiškinys vadinamas depopuliacija.

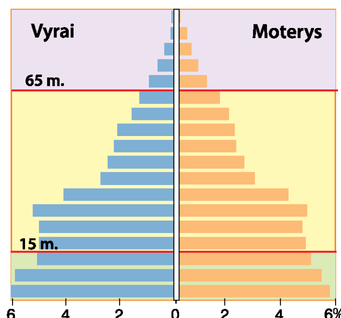
36 Lietuvos gyventojų kaita

- Natūralusis gyventojų prieaugis Lietuvojè nuolat mažėja ir dabar yra neigiamas.
- 2011 m. Lietuvojè gyveno 3,045 mln. žmonių. Prognozuojama, kad dėl neigiamo natūraliojo prieaugio ir emigracijos šalyje gyventojų skaičius nuolat mažės.
- Gimstamumas mažėja, o pensinio amžiaus žmonių dalis nuolat auga. Dėl to ateityje Líetuvai kils nemažų problemų.

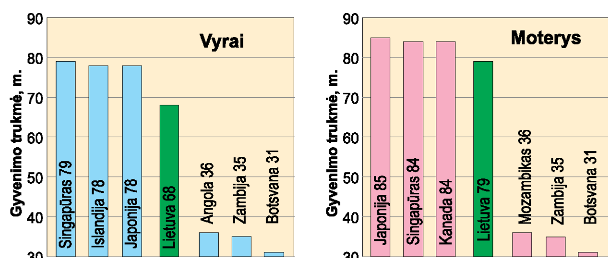
37 Demografinė sudėtis

- Išsivysčiusiose šalyse moterų persvara gana ryški, nors vidutiniškai pasaulyje vyrų ir moterų yra apylygiai.
- Besivystančiose šalyse dažniausiai kiek daugiau vyrų. Jų persvara būdinga beveik visoms islamo šalims.
- Gyventojų amžiaus ir lyčių piramidė rodo gyventojų skaičiaus kaitą; vyrų ir moterų santykį; vaikų, darbingų žmonių ir pensininkų dalį.
- Skiriamos kelios pagrindinės gyventojų amžiaus ir lyčių piramidžių formos.

38 Gyventojų skaičiaus kaita ateityje

- Mokslininkai nesutaria dėl gyventojų skaičiaus augimo tempų, todėl sudaromi skirtingi ateities scenarijai.
- Daugelyje besivystančių šalių vykdoma gyventojų skaičiaus augimą stabdanti demografinė politika neveiksminga – gyventojų ir toliau sparčiai daugėja.
- Didžiausi prieaugio tempai šiuo metu yra ir artimiausiu laiku išliks Afrikoje.
- Didelio gimstamumo šalyse vaikai iki 15 metų sudaro daugiau kaip 40% gyventojų, o stipriose šalyse vaikų mažėja.

39 Gyventojų migracija

- Vidinė migracija vyksta šalies viduje, o tarpvalstybinė – tarp šalių. Išvykimas gyventi į kitą šalį vadinamas emigracija, atvykimas gyventi iš kitos šalies – imigracija.
- Didžiausia emigracijos iš Europos banga kilo XIX a. pabaigoje, kai ėmė sparčiai augti JAV ekonomika.
- Pastaruoju metu pasaulyje intensyviai migruojama žemynų viduje, ypač Europoje.
- XX a. antrojoje pusėje pasaulyje atsirado nauja migracijos rūšis – „protų nutekėjimas“.
- Daugelis šalių reguliuoja gyventojų vidinę ir tarpvalstybinę migraciją – vykdo migracijos politiką.

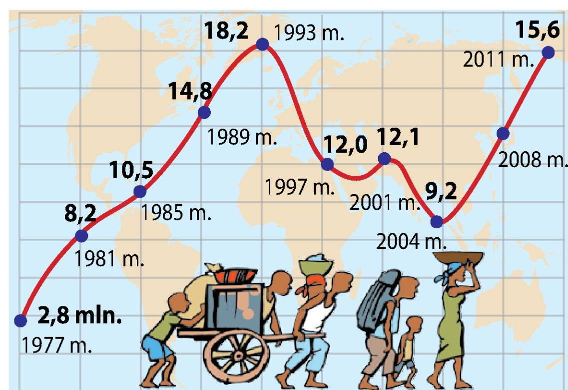
40 Lietuvos gyventojų migracija

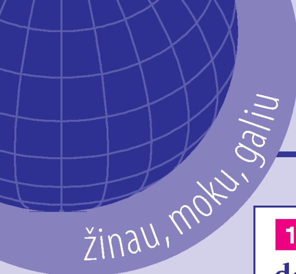
- Nuo 1990 m. iš Lietuvõs emigravo apie 600 tūkst. žmonių. Šaliai tapus ES nare ir užklupus ekonomikos krizei, emigracijos mastai dar labiau išaugo.
- Svarbiausios emigracijos priežastys yra socialinės ir ekonominės.
- Paskutinį dešimtmetį daugiausia lietuvių išvyko į Dìdžiąją Britãniją, Aĩriją, Ispãniją ir Vokietìją, kuriose susidarė naujos ir gausios lietuvių bendruomenės.
- Oficiali statistika rodo, kad už Lietuvõs ribų gali gyventi apie 1,7 mln. lietuvių kilmės žmonių.
- Daugelyje pasaulio šalių gyvenantys lietuviai yra susibūrę į bendruomenes. Šiuo metu įregistruotos 36 valstybių bendruomenės sudaro Pasaulio lietuvių bendruomenę.
- Sovietinės okupacijos metais į Sibirą ir kitas atšiaurias vietas ištremta apie 300 tūkst. Lietuvõs gyventojų.

41 Pabėgėliai – pasaulio problema

- Priverstiniai emigrantai, dėl įvairių priežasčių išvykę iš savo šalies, vadinami pabėgėliais. Daugiau kaip 80% jų yra iš ekonomiškai silpnų šalių.
- Pabėgėliais rūpinasi priglaudusi šalis, labdaros organizacijos, pavyzdžiui, Raudonasis Kryžius.
- Pabėgėliai dažnai mėgina į kitą šalį patekti nelegaliai. Tokie bėgliai vadinami nelegaliais imigrantais.
- Pabėgėliai kelia daug problemų, todėl tarptautinė bendruomenė stengiasi reguliuoti jų srautus.
- Daugiausia pabėgėlių atsiranda Afrikos šalyse, taip pat Pietvakarių Azijoje.

Pasaulio ir Lietuvos gyventojai

1 Apibūdink šias sąvokas.

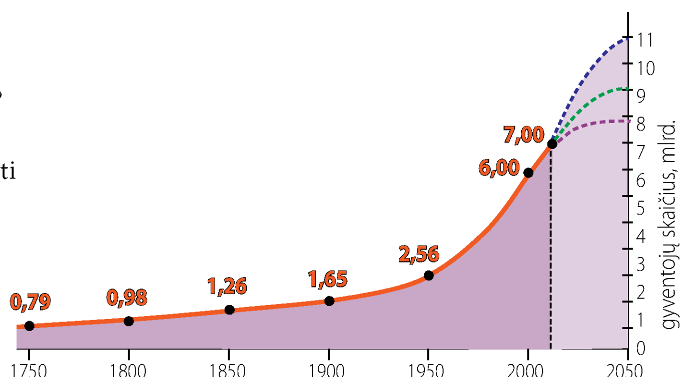
demogrãfinė polìtika
demogrãfinė sudėtìs
demogrãfinės raidõs mòdelis
demogrãfinis sprogìmas
depopuliãcija
deportãcija
ekològiniai pabė́gėliai
emigrãcija
gyvéntojų ámžiaus piramìdė
natūralùsis gyvéntojų príeaugis
gyvéntojų senė́jimas
gyvéntojų tankùmas
gyvẽnimo trukmẽ
migrãcija
imigrãcija
migrãcijos polìtika
nelegalùs imigrántas
nuolatìnė migrãcija
pabė́gėliai
prõtų nutekė́jimas
reemigrãcija
repatriãcija
sezòninė migrãcija
tremtinỹs

2 Atsakyk į klausimus.

1. Kuriose Žemės srityse gyventojų tankumas labai didelis, o kuriose – mažas?
2. Kokie gamtiniai veiksniai lemia didelį arba mažą gyventojų tankumą?
3. Kaip skiriasi natūralusis gyventojų prieaugis išsivysčiusiose ir besivystančiose šalyse?
4. Kodėl išsivysčiusiose šalyse vyrauja mažavaikės šeimos, o besivystančiose – daugiavaikės?
5. Dėl kokių priežasčių pastaruoju metu Lietuvojè mažėja gyventojų skaičius?
6. Kokie demografiniai rodikliai būdingi šalims, kurių gyventojų amžiaus piramidė yra piramidės arba urnos formos?
7. Kas yra gyventojų senėjimas? Kokių ilgalaikių padarinių gali turėti šis procesas?
8. Kodėl Rytų ir Pietryčių Azijoje vyrų yra daugiau nei moterų?
9. Kokios informacijos teikia gyventojų amžiaus ir lyties piramidė?
10. Kaip ateityje keisis gyventojų skaičius žemynuose?
11. Kuriuose pasaulio regionuose labai daug ir labai mažai vaikų iki 15 metų?
12. Kokios yra savanoriškos ir priverstinės migracijos priežastys?
13. Kurioms šalims „protų nutekėjimas“ naudingas, o kurioms – ne?
14. Kuo naudingi ir drauge kokių problemų Europos šalims kelia darbo imigrantai?
15. Kuriais laikotarpiais Lietuvà neteko daugiausia gyventojų?
16. Kokios yra svarbiausios emigracijos iš Lietuvõs priežastys?
17. Kuriuose pasaulio regionuose ir kodėl pabėgėlių srautai pastaruoju metu yra didžiausi?

3 Gyventojų skaičius.

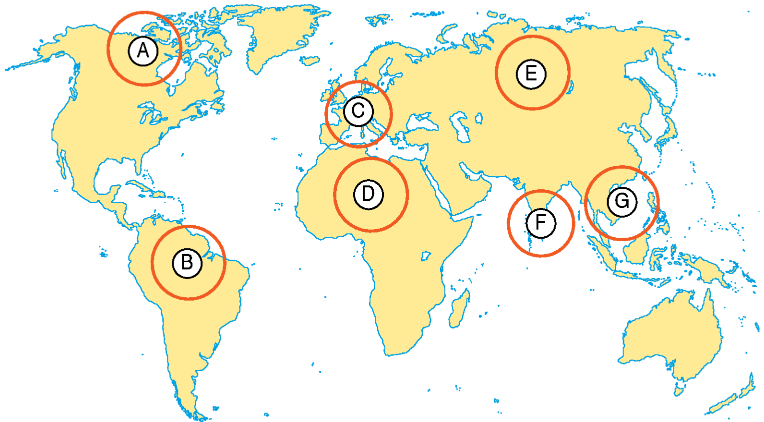
1. Kiek žmonių pasaulyje gyveno 1750 ir 2011 m.?
2. Kiek žmonių pagal prognozę gali gyventi 2050 m.?
3. Kuriame žemyne dabar daugiausia žmonių?
4. Nurodyk tris priemones, kuriomis galima sustabdyti spartų pasaulio gyventojų skaičiaus augimą.
5. Kuriame žemyne iki 2050 m. gyventojų sumažės?

4 Gyventojų pasiskirstymas pasaulyje.

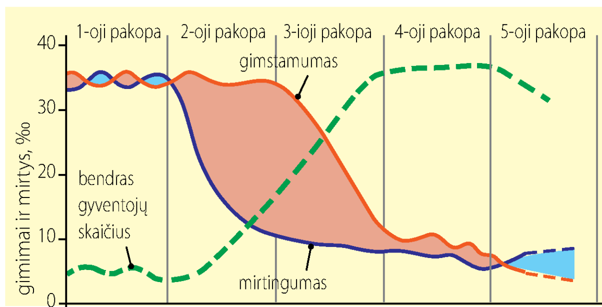
Kontūriniame žemėlapyje apskritimais pažymėti septyni pasaulio regionai. Trims iš jų būdingas didelis gyventojų tankumas, o keturiems – labai mažas.

1. Kuriomis raidėmis pažymėti didelio ir mažo gyventojų tankumo regionai? Įvardyk šiuos regionus.
2. Kodėl C ir E regionuose yra būtent toks gyventojų tankumas?
3. Kuo skiriasi gyventojų tankumą lemiančios gamtinės priežastys B ir D regionuose?
4. Kurios šalys patenka į F ir G regionus?

5 Demografinė raida.

1. Kuriai pakopai būdingas didelis ir gimstamumas, ir mirtingumas?
2. Kuriai pakopai būdingas mažas ir gimstamumas, ir mirtingumas?
3. Kuriose dviejose pakopose gyventojų skaičius pastebimai auga? Nurodyk priežastis.
4. Kuri pakopa būdinga besivystančioms šalims? Atsakymą pagrįsk.
5. Kuri pakopa atitinka Lietuvos demografinę padėtį? Atsakymą pagrįsk.

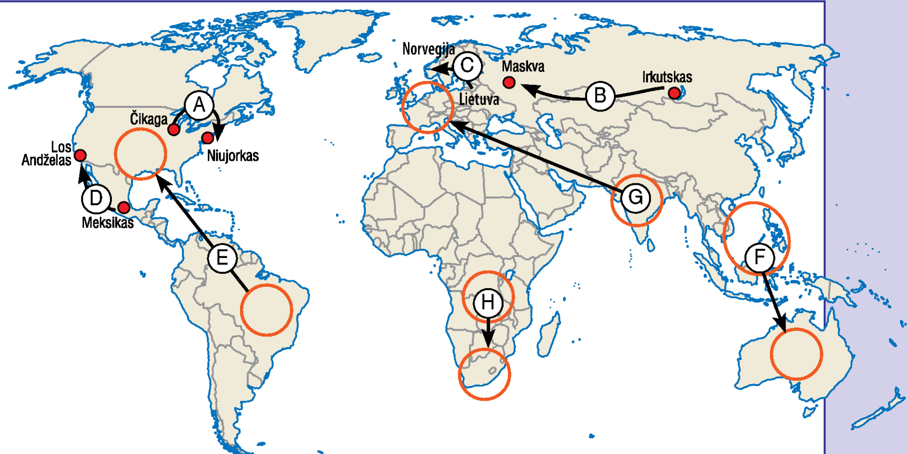
6 Lietuvos gyventojai ir migracija.

Kurie teiginiai teisingi (T), o kurie – neteisingi (N)?

1. Pastaruoju metu demografinė padėtis Lietuvoje gerėja. | T | N |
2. Iki nepriklausomybės atgavimo gyventojų skaičius nuolat didėjo. | T | N |
3. Mirtingumas Lietuvoje didesnis už gimstamumą. | T | N |
4. Kas trečias Lietuvos gyventojas yra pensinio amžiaus. | T | N |
5. Lietuvos emigrantai užsienyje dažniausiai dirba kvalifikuotus darbus. | T | N |
6. Dėl emigracijos šalyje mažėja nedarbas ir nusikalstamumas. | T | N |

7 Šiuolaikinė migracija.

1. Pasaulio kontūriniame žemėlapyje pažymėtos vidinių ir tarpvalstybinių migracijų kryptys. Kuriomis raidėmis pažymėtos šios migracijų rūšys?
   - vidinė migracija;
   - tarpvalstybinė migracija.
2. Žemėlapyje apskritimais pažymėti didesni emigracijos ir imigracijos regionai. Kuriomis raidėmis pažymėtos:
   - nekvalifikuotos darbo jėgos judėjimo kryptys?
   - kvalifikuotos darbo jėgos judėjimo kryptys?

VIII. Gyvenvietės

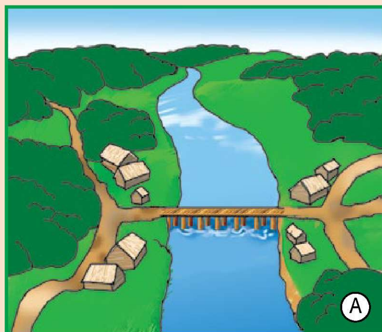
Šiame skyriuje sužinosi:

- Kaip pagal gyventojų skaičių skirstomi miestai?
- Kokias funkcijas atlieka miestai?
- Kuo skiriasi kaimo gyvenvietės?
- Kas yra urbanizacija?
- Kodėl pasaulyje taip sparčiai auga miestai?
- Kokių problemų sukelia augantys miestai?
- Kurie pasaulio miestai yra didžiausi?
- Kuo megapoliai skiriasi nuo megalopolių?
- Kodėl globalieji miestai tokie svarbūs?
- Kokia architektūra būdinga Lietuvos miestams?
- Kaip miestuose išsidėsčiusios įvairios paskirties funkcinės zonos?
- Kodėl ekonomiškai silpnų šalių miestuose daug žmonių gyvena lūšnynuose?

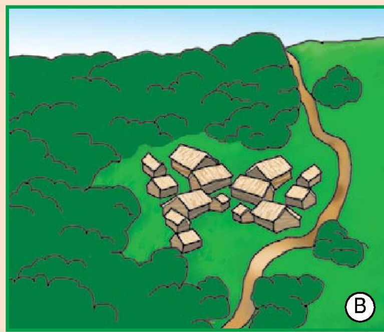

Prieš du šimtus metų kaimuose gyveno 97% pasaulio žmonijos. Dabar ir miestuose, ir kaimuose apylygiai žmonių. Nors kaimo gyventojų skaičius sparčiai mažėja ir toliau, rami kaimiška aplinka Lietuvoje tampa naujuoju miestiečių magnetu. Jis traukia leisti laiką, ilsėtis, žavėtis nuostabia mūsų krašto gamta.

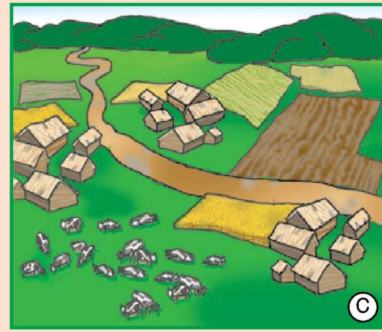
Gyvenviečių kilmė ir įvairovė

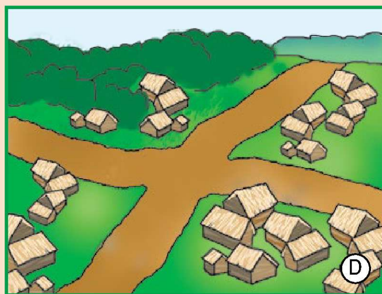
Brastos ir tiltai. Vieta, kur upė sekli arba vaga pastebimai susiaurėja. Čia patogu statyti tiltą, rinkti mokesčius, prekiauti.

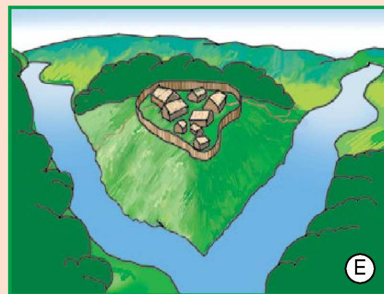
Kuro ištekliai, reikalingi būstui šildyti ir maistui gaminti. Iki šiol daugelyje šalių mediena naudojama kurui.

Maisto ištekliai greta gyvenamosios vietos. Dalis žemės naudojama kultūriniams augalams auginti, o kita – gyvuliams ganyti.

Svarbių kelių sankryžos. Patogi susisiekimo ir prekybos vieta. Paprastai čia kūrėsi dideli turgūs.

Gynybai patogi vieta. Aukštos kalvos, upių vingiai, santakos, upių ir ežerų salos daro gyvenvietę sunkiai pasiekiamą.

Jūros pakrantė. Patogios įlankos, lėkštas krantas tinka uostui įrengti. Galima žvejoti, plėtoti prekybą su kitais pakrančių miestais.

1 *Gyvenvietės įsikūrimą ir vietą lemiantys veiksniai.*

2 *Vieno iš pirmųjų pasaulio miestų – Čatal Chiujuko – rekonstrukcija.*

Gyvenviečių kilmė

Daugelis gyvenviečių toje pačioje vietoje gyvuoja šimtus, kartais ir tūkstančius metų. Palanki geografinė padėtis, tinkamos sąlygos žmonėms gyventi ir ūkinei veiklai plėtoti yra svarbiausi veiksniai, lemiantys gyvenvietės įsikūrimą, augimą ir miestų atsiradimą.

Manoma, kad miestų atsiradimą reikia sieti su žemdirbystės pažanga. Kai žmonės maisto pasigamina daugiau negu gali suvartoti, atsiranda galimybė imtis naujos veiklos (pvz., amatų, prekybos) ir keistis pagaminta produkcija. Taip laipsniškai miestai tampa svarbiausiais prekybos, administraciniais, kariniais ir religiniais centrais. Seniausiais pasaulio miestais laikomi Jèrichas, įsikūręs apie 8300 m. iki Kr. dabartinėje Jordãnijos teritorijoje, ir Čatál Chiujùkas, įsikūręs apie 6250 m. iki Kr. dabartinės Tur̃kijos teritorijoje.

Gyvenviečių vietą lemiantys veiksniai

Gyvẽnamosios vietos pasirinkimas priklauso nuo įvairių priežasčių (1 pav.). Svarbiausios iš jų yra gera padėtis ūkinei veiklai plėtoti ir prasimaitinti, patogi susisiekimo, prekybos, gynybos vieta. Kartais reikšmės turi ir vietovės grožis. Kuo daugiau palankių sąlygų įsikurti, tuo ilgiau ten gyvenama, išauga didesnė gyvenvietė. Tačiau nėra visais atžvilgiais idealiai tinkamũ gyventi vietų. Be to, laikui bėgant, gyvenvietės aplinka ir svarba kinta: vieni veiksniai praranda reikšmę, kitų ji išauga.

Pìrmosios gyvenvietės dažniausiai kurdavosi derlinguose upių slėniuose, prie ežerų, kur pakako dirbamosios žemės, vandens ne tik maistui ruošti, gyvuliams girdyti, žemei drėkinti, bet ir buvo saugu: upė ar ežeras – priešui sunkiai įveikiama natūrali kliū́tis. Sausesnio klimato srityse gyvenvietės kūrėsi ten, kur iškastame šulinyje galima pasiekti gruntinį vandenį. Gyvenvietei saugumo sumetimais dažnai rinktasi aukštesnė vieta, kad galima būtų išvengti potvynių, įsirengti geresnių gynybinių įtvirtinimų. Svarbu netoli turėti pakankamai miško kurui ir būstui įrengti. Vėliau aktualu tapo kurtis prekybos kelių sankryžose, prie uostams tinkamų jūrų įlankų ir upių deltų, prie svarbiausių naudingųjų iškasenų (geležies rūdos, akmens anglių) telkinių. Dabar turi reikšmės ir politiniai, socialiniai ar teritorijos tolygesnio plėtojimo veiksniai. Štai Brazìlija, Tanzánija iškelia savo sostines į retai gyvenamą šalies gilumą.

Užduotys

1. Išrink tris, tavo manymu, svarbiausius gyvenvietės įsikūrimą lemiančius veiksnius 1.
2. Paaiškink, kodėl miestų atsiradimas sietinas su žemdirbystės pažanga.
3. Nurodyk kelis ankstyvųjų civilizacijų laikais įkurtų miestų pavadinimus. Kuriuose iš jų galima pamatyti išlikusių senovės paminklų?
4. Iš ko galima spėti, kad gyvenvietė neseniai įkurta arba gyvuoja jau kelis šimtus metų 3?
5. Išnagrinėk 3 ir nurodyk, kurie veiksniai lėmė šių miestų įsikūrimą.
6. Iš kelionių agentūrų katalogų parinkite įvairių miestų nuotraukų. Susiskirstykite į grupes ir išsiaiškinkite, kurie vietą lemiantys veiksniai būdingi šiems miestams.

3 *Skirtingose vietose įsikūrusios gyvenvietės.*

Ešas (Liuksemburgas)

Paryžius (Prancūzija)

Helsingborgas (Švedija)

Ruhla (Vokietija)

43 Gyvenviečių tipai

1 *A – kaimo gyvenvietė Aldeja (Portugalija); B – didmiestis Meksikas (Meksika).*

Kaimas ir miestas

Gyvenvietės gali būti įvairaus dydžio, laĩkinos ir nuolatìnės. Klajoklių gyvulių augintojų ir medžiotojų gentys dažniausiai įsikuria laikinosè, kurios gali gyvuoti nuo kelių dienų iki kelerių metų. Gyvenviečių geografijoje skiriami du pagrindiniai tipai: **káimas** ir **miẽstas**. Gyvenvietės tipas paprastai nustatomas remiantis gyventojų skaičiumi arba veiklos pobūdžiu.

2 **Gyvenvietė laikoma miestu, kai joje gyvena:**

- > 200 žmonių – Dãnijoje;
- > 1 tūkst. – Austrãlijoje, Kanãdoje, Èstijoje;
- > 2 tūkst. – Prancūzìjoje;
- > 3 tūkst. – Lietuvojè;
- > 10 tūkst. – Švèdijoje, Ispãnijoje, Šveicãrijoje;
- > 50 tūkst. žmonių – Japònijoje;
- > 100 tūkst. žmonių – Kìnijoje.

Káimo ypatùmai. Kaimas dažniausiai suprantamas kaip žemės ūkiu besiverčiančių žmonių gyvẽnamoji vieta. Tačiau ir žvejų, kasybininkų, medžiotojų gyvenvietės taip pat vadinamos kaimais. Juose gali gyventi nuo vienos šeimos iki keliolikos tūkstančių gyventojų. Todėl ir **víenkiemis** (atskirai esanti viena sodyba) laikomas kaimo tipo gyvenviete.

Lyginant su miestu, kaime paprastai yra daug mažiau paslaugų įstaigų: parduotuvių, mokyklų, bankų, ligoninių. O daugelyje kaimų apskritai nėra paslaugų įstaigų. Be to, kaimo gyvenvietės gerokai skiriasi nuo miestų gyventojų tankumu ir sudėtimi. Ekonomiškai stipriose Europos šalyse kaimuose gana daug pagyvenusių žmonių, o miestuose – daugiau jaunimo. Silpnų šalių kaimuose gyvenančiose šeimose dėl didelio gimstamumo vaikų yra kelis kartus daugiau nei miestuose.

Miẽsto ypatùmai. Miestai paprastai skiriasi teritorijos dydžiù ir gyventojų skaičiumi, teikiamų̃ paslaugų̃ įvairóve. Tačiau ir kelis šimtus gyventojų turinti gyvenvietė gali būti laikoma miestu, jei tokį statusą yra gavusi praeityje ir išsaugojusi iki šių dienų. Lietuvojè nedidelės gyvenvietės, seniau turėjusios įvairių miestiškų privilegijų, vadinamos **miestẽliais**.

Sąvoka **„miẽstas“** nevienodai suprantama pasaulyje. Dažniausiai ji siejama su gyventojų skaičiumi, tačiau įvairios šalys laikosi savų susitarimų arba tradicijų (2 pav.). Itin didelių kaimų turinčiose šalyse (Ìndija, Kìnija) miestu laikoma gyvenvietė, kurioje žemės ūkiu verčiasi mažiau kaip 25–50% gyventojų. Miestuose didžioji gyventojų dalis dirba pramonės įmonėse, teikia paslaugas.

Miestų dydis Lietuvoje

Lietuvoje miestais laikomos kompaktiškai užstatytos gyvenamosios vietovės, turinčios daugiau kaip 3 tūkst. gyventojų, iš kurių daugiau kaip du trečdaliai dirbančių žmonių darbuojasi pramonės įmonėse, verslo bei paslaugų srityse. Miestais laikomos ir mažiau kaip 3 tūkst. gyventojų turinčios gyvenvietės, jeigu joms anksčiau buvo suteiktas miesto statusas. Be to, Lietuvoje dar skiriama ir miestelių kategorija. Tai gyvenvietės, turinčios nuo 500 iki 3000 gyventojų, kurių daugiau kaip pusė dirba ne žemės ūkio srityje. Vadinamuosiuose tradiciniuose miesteliuose gali būti ir mažiau kaip 500 gyventojų.

Gyvenviečių hierarchija

Visose šalyse gyvenvietės sudaro **hierarchinę sistemą**. Hierarchija suprantama kaip būdas, leidžiantis sukurti tam tikrą tvarką. Kiekviena mokykla turi savo hierarchiją. Aukščiausią jos vietą užima direktorius, kiek žemesnę – pavaduotojai ir kiti mokyklos bendruomenės nariai. Ši struktūra (modelis) primena piramidę. Kylant aukštyn, didėja kiekvieno lygio svarba.

Gyvenviečių ir mokyklos hierarchija panaši, bet gyvenvietės vietą lemia jos dydis, t. y. gyventojų skaičius (3 pav.). Hierarchinė piramidė taip pat gali būti sudaroma ir pagal gyvenviečių teikiamų paslaugų apimtis, rangą bei pagal reikšmę valstybei. Tada lemia administracinis statusas (sostinė, apskrities, savivaldybės centras) ir išskirtinė atliekamų funkcijų reikšmė (sostinė, uostas, kurortas).

Dauguma šalies gyvenviečių paprastai būna nedideli kaimai – nuo kelių iki kelių dešimčių sodybų. Tūkstantį ir daugiau gyventojų turinčių kelis kartus mažiau. Dar mažiau nedidelių (10–20 tūkst. gyventojų) ir vidutinių (20–100 tūkst. gyventojų) miestų. Gyvenviečių hierarchinės sistemos viršūnėje yra dideli miestai (daugiau kaip 500 tūkst. gyventojų) ir didmiesčiai (apie 1 mln. ir daugiau). Daugelyje valstybių didieji miestai jungiasi į **aglomeracijas**, kuriose gali gyventi nuo kelių iki keliolikos ar net kelių dešimčių milijonų žmonių (žr. 198 p.).

Užduotys

1. Nurodyk svarbiausius kaimo ir miesto skirtumus. Atkreipk dėmesį į gyventojų skaičių, sudėtį, veiklos kryptis.
2. Ką vadiname gyvenviečių hierarchine sistema 3? Nurodyk, prie kurios grupės priklauso tavo gyvenvietė.
3. Išvardyk, kokias funkcijas atlieka Vilnius ir Mažeikiai. Paaiškink, kodėl joms vykdyti šiose gyvenvietėse yra palankios sąlygos.
4. Paaiškink, kodėl ilgainiui keičiasi gyvenviečių funkcijos. Nurodyk kelias priežastis 4.
5. Pasitarkite ir nustatykite, kokias funkcijas atlieka jūsų gyvenvietė. Remkitės Vilniaus pavyzdžiu 5.
6. Dirbkite poromis. Pagal 6 kiekvienai grupei parinkite po papildomą pavyzdį.

3 *Gyvenviečių teikiamų paslaugų apimties bei lygio ryšys su gyvenvietės dydžiu.*

Sostinė		Be visų jau išvardytų įstaigų, yra parlamentas, vyriausybė, bankų būstinių, specializuotų ligoninių, muziejų ir meno galerijų, kelios aukštosios mokyklos.
Didmiestis, didelis miestas	500 tūkst. – 1 mln. gyv.	Be visų anksčiau išvardytų įstaigų, yra katedra, universitetas, teatras, oro uostas.
Vidutinis miestas	~ 100 tūkst. gyv.	Be visų jau išvardytų įstaigų, yra vienas arba keli prekybos centrai, kinas, autobusų ir geležinkelio stotys, viešbutis, ligoninė, sporto salė ar stadionas.
Miestelis, nedidelis miestas	Nuo 1–3 tūkst. iki ~ 20 tūkst. gyv.	Be visų anksčiau išvardytų įstaigų, yra kelios specializuotos parduotuvės, banko skyrius, kultūros centras, biblioteka, vidurinė mokykla, nedidelė ligoninė arba medicinos punktas, seniūnijos arba savivaldybės administracija.
Bažnytkaimis	500–1 tūkst. gyv.	Yra bažnyčia, paštas, kasdienių prekių parduotuvė, kavinė, pradinė arba pagrindinė mokykla, ambulatorija.
Mažas kaimas	20–50 gyv.	Dažniausiai nėra jokių paslaugas teikiančių įstaigų.

Gyvenviečių funkcijos

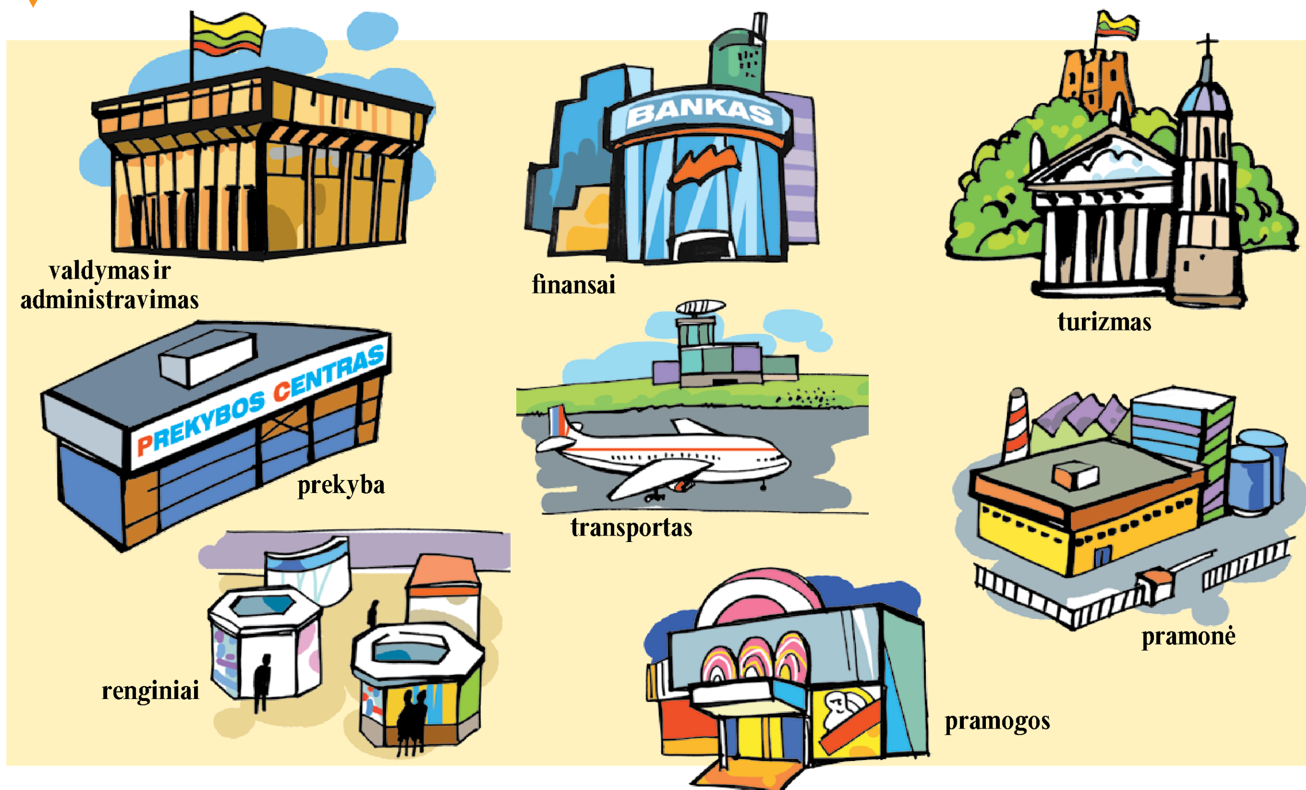
Nuo seniausių laikų dauguma gyvenviečių turėjo kokią nors pagrindinę veiklos kryptį, pavyzdžiui, prekybos, gynybos, uosto. Tokios gyvenvietės vadinamos **monofùnkcinėmis**. Tai uostai, kurortai, karìniai ir kasybininkų miesteliai, žvejų, žemdirbių kaimai. Šiais laikais tokių gyvenviečių labai mažai, tačiau iš įpratimo skiriama ypatinga ir geriausiai žinoma tos gyvenvietės funkcija. Štai visame pasaulyje garsus Kem̃bridžas (Ánglija) vadinamas universitetiniu miestu, bet švietimo ir mokslo funkcija šioje gyvenvietėje nėra vienintelė. Juk mieste teikiama įvairių paslaugų, greta universiteto veikia aukštųjų technologijų ceñtrai. Mūsų uostamiestis Klaĩpėda nėra vien jūrų uostas. Čia apstu gamyklų, yra universitetas. Taigi šiais laikais dauguma gyvenviečių atlieka kelias funkcijas, yra **polifùnkcinės**. Didelėse gyvenvietėse paprastai didesnė funkcijų įvairovė, o daugiausia jų turi valstybių sostinės.

Pirmoji ir svarbiausia yra gyvẽnamoji funkcija – tai žmonių gyvenimo vieta. Jei gyvenvietėje yra parduotuvė arba turgus, ji atlieka ir antrąją funkciją – čia galima parduoti ir įsigyti būtiniausių prekių: maisto prodùktų, buities ir kitokių. Daugelis gyvenviečių taip pat yra žmonių darbo vieta. Dauguma kaimo gyvenviečių atlieka dvi arba tris pagrindines funkcijas: gyvenamąją, darbo vietos ir prekybos. O štai Lietuvojè energetikų miestù vadinami Elektrénai, be minėtų funkcijų, kartu yra ir vietos savivaldos, paslaugų bei pramonės centras, siekiantis tapti svarbiù rekreacijos objektu, kuriame ketinama įkurti atrakcionų parką (žr. 203 p.). Tačiau Elektrénuose gaminama elektros energija naudojama ne tik šiame mieste, ji svarbi visos šalies ūkiui. Todėl elektros energijos gamyba gali būti laikoma pagrindine šios gyvenvietės funkcija.

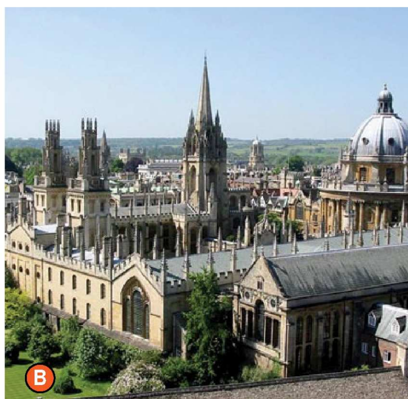
4 Gyvenviečių funkcijos kinta

Laikui bėgant, gyvenviečių funkcijos keičiasi. Dauguma seniausių Lietuvõs gyvenviečių šimtus metų atliko gynybinę funkciją, tačiau ilgainiui jos prarado reikšmę. Nuo įsikūrimo Kaũnas buvo labai svarbus gynybos centras. Tai liudija šio miesto pilis, išlikę gynybiniai įtvirtinimai – fòrtai. Be to, svarbus ir Kaũno uostas prie Nẽmuno upės. Dabar tos funkcijos neteko reikšmės. Dėl palankios geografinės padėties Trãkai buvo Lietuvõs sostinė, tačiau, pasikeitus istorinėms sąlygoms, turėjo šį statusą perleisti Vìlniui. Daugelis pajūrio ar pamario žvejų kaimelių dabar virto turtingų miestiečių poilsio vietomis, o žiemą ištuštėja. Išnaudojus naudingųjų iškasenų telkinius, sunyksta arba pasikeičia ir kasybininkų miesteliai.

5 *Svarbiausios Vilniaus miesto funkcijos.*

6 *Vienos vyraujančios funkcijos (monofunkcinės) gyvenvietės.*

Pagrindinė funkcija	Funkcija	Pasaulio pavyzdys	Lietuvos pavyzdys
Sostinė	Valstybės administrãcinis centras	Vãšingtonas (JAV), Kanberà (Austrãlija), Ankarà (Tur̃kija)	A Vìlnius
Universitetinis miestas	Aukštojo mokslo įstaigos, studentų ir dėstytojų gyvenamoji vieta	B Oksfordas (Jungtìnė Karalỹstė), Kembridžas (Jungtìnė Karalỹstė)	–
Pramonės miestas	Dauguma žmonių dirba didelėse pramonės įmonėse	Pitsburgas (JAV), Birmingamas (Jungtìnė Karalỹstė)	F Mažeĩkiai, Kė́dáiniai, Jonavà
Uostas	Pajūrio miestas, prekybos su užsienio šalimis centras	C Singapũras, Roterdamas (Olándija), Honkongas (Kìnija)	Klaĩpėda
Poilsio centras	Populiari atostogų leidimo vieta	Orlandas (JAV), D Monastyras (Tunìsas)	Palangà
Religinis centras	Svarbi religinio kulto vieta	E Lurdas (Prancūzija), Santjago de Kompostela (Ispanija), Meka (Saùdo Arãbija)	Šìluva

Kaimo gyvenvietės

1 *Vienkiemis.*

2 *Linijinis (gatvinis) kaimas.*

3 *Branduolinis kaimas.*

Kaimo gyvenviečių tipai

Paprasčiausia kaimo gyvenvietės forma yra **víenkiemis**. Ekonomiškai silpnose šalyse vienkiemiai kuriasi atokiose, sunkiai pasiekiamose vietose, kur nėra sąlygų didèsnei gyvenvietei. Stipresnės ekonomikos šalyse, kaip ir Lietuvojè, yra atokesnėse vietose įsikūrusių vienkiemių. Tikrasis vienkiemis, nors jį sudaro tik viena sodyba, turi savo tikrinį pavadinimą ir laikomas savarankiška gyvenviete, pavyzdžiui, Parỹžius Radvìliškio rajonè, Arãbija Molétų rajonè.

Kaimai skiriasi ne tik dydžiu, bet ir sodybų išsidėstymu. Visas kaimo gyvenvietes pagal sodybų išsidėstymo pobūdį galima suskirstyti į dvi grupes: į **tvarkìngos** ir **padrikõs struktū̃ros** kaimus.

Padrikos struktūros kaimai

Padrikai, netvarkingai sodybos ir pastatai tokiame kaime išsidėsto dažniausiai dėl sudėtingų gamtos sąlygų, pavyzdžiui, ten, kur dėl raižyto reljefo sunku tiesti kelius, žemė yra nederlinga (dykumose ir pusdykumėse) arba apaugusi mišku (pusiaujo miškuose). Sodybos viena nuo kitos gali būti nutolusios per kelis kilometrus.

Mūsų šalyje iki XVI a. vyravo dviejų tipų padrikos (netvarkingos) struktūros kaimai: **vienkiemìniai** ir **kupetìniai**. Valstiečiai, taikydamiesi prie reljefo, sodyboms rinkosi patogias ir gražias vietas šalia kalvelės, prie upės, pamiškėje. Tokiuose kaimuose sodybos išsidėsčiusios laisvai, gatvių ir kelių tinklas netvarkingas. Kai kur sodybos susispietė po kelias (tarsi į kupetas). Dabar tokių kaimų liko labai nedaug.

Tvarkingos struktūros kaimai

Tvarkingos struktūros kaimai daug įvairesni. Kompaktiškai apie vieną centrą, kryžkelę susigrupavusių sodybų gyvenvietė vadinama **branduoliniù káimu**, išilgai kelio ar upės išsidėsčiusios sodybos – **linijiniù káimu** (Lietuvojè – gãtviniu).

Kaimo kompaktiškumui įtakos turi dirbamųjų žemių, vandens plotų išsidėstymas, svarbių kelių sankryžos, gynybos tikslai, mikroklimatas. Linijinių kaimų atsiradimas susijęs su svarbiomis transporto arterijomis (keliais, upėmis, kanalais), reljefu (upių slėniais). Saharoje, Amazonijoje ar Kènijoje pasitaiko **žiedìnių** (aikštinių) **káimų**. Juose sodybos išsidėsto aplink apskritą bendruomenės reikmėms skirtą aikštę.

Ekonomiškai stipriose šalyse pasitaiko ir **planìngų káimų**, kuriuose sodybos išdėstomos ypač tvarkingai, laikantis specialaus gyvenvietės plano. Kompaktiškose, planingose gyvenvietėse lengviau ir pigiau įrengti būtiniausią infrastruktūrą: kelius, ryšio, elektros linijas, vandentiekį bei kanalizaciją.

4 Lietuvos kaimo gyvenvietės

Ilgai Lietuvà buvo kaimiškas kraštas. Palyginti ne taip seniai, tarpukariu (1939 m.), kaimuose gyveno 77% gyventojų. Tada mūsų krašte vyravo būdingas kaimiškas kraštovaizdis: dirbamoji žemė, sodai, trobos, ūkiniai pastatai, vieškeliai. Dabar kaimuose gyvena 33% Lietuvõs gyventojų.

Pìrmosios gyvenvietės Lietuvojè kūrėsi jau senojo akmens amžiaus, arba paleolito, laikotarpiu (X–IX a. iki Kr.). Tai buvo laikinos medžiotojų stovyklavietės. Nuolatinių gyvenviečių atsirado įsigalint žemdirbystei. I tūkstm. iki Kr. Lietuvõs teritorijoje ėmė kurtis gyvenvietės prie pìliakalnių. Ant pìliakalnio įrengtoje medinėje pilyje gyventojai slėpėsi per pavojus. Ilgainiui pilys tapo bendruomenės kilmingųjų, kunigaikščių, bajorų gyvenamąja vieta, daugėjo neįtvirtintų žemdirbių kaimų atokiau nuo piliakalnių.

Iki XVI a., kai kuriose Lietuvõs vietose ir ilgiau kaimo gyventojai pievas, miškus, vandenis naudojo bendrai, o dirbamąją žemę pasidalydavo. XVI a. įvykdyta Valãkų reforma panaikino valstiečių žemės nuosavybę ir pavertė žemdirbius žemvaldžių pavaldiniais, baudžiauninkais. Stambūs žemvaldžių ūkiai ir gyvenvietės vadintos dvarais.

Per reformą dauguma kaimų pertvarkyti į **gãtvinius rẽžinius káimus**. Kiekvienas valstietis gavo valãką žemės, kuri atmatuota rẽžiais trijuose laukuose. Viename iš jų buvo taisyklingai išdėstomos sodybos. Gyvẽnamasis namas statytas galu į gatvę, giliau – svirnas ir tvartas.

1863 m. panaikinus baudžiavą, valstiečiai tapo žemės saviniñkais. Gatviniai rėžiniai kaimai pradėti skirstyti į vienkiemius. Ypač sparčiai tai vyko tarpukariu. Tada vienkieminis kaimas tapo pagrindiniu kaimo gyvenvietės tipu.

Sovietmečiu valstiečių žemė nacionalizuota, o ūkiai prievarta sujungti į kolūkius. Pradėta naikinti vienkiemius, augo naujos kolūkių centrìnės gyvenvietės. Prie kaimų priskirti ir **miestẽliai**. Dėl pramonės sparčios plėtros ir miestų augimo mažėjo kaimo gyventojų ir nyko kaimai.

Retai apgyventos rytų Lietuvõs kaimuose gyventojų ir dabar mažėja itin sparčiai. Daugelyje nedidelių kaimų didžiąją dalį sudaro pagyvenę žmonės. Absoliuti dauguma kaimų (apie 80%) yra nedideli – juose ne daugiau kaip 50 žmonių.

Lietuvojè sparčiai daugėja **káimo turìzmo** sodybų. Jos gražina kraštovaizdį, suteikia žmonėms galimybę pailsėti, geriau pažinti kaimo gyvenimo būdą.

Aplink didžiuosius Lietuvos miestus išaugę priemiesčiai taip pat laikomi kaimo gyvenvietėmis, nors gyvenimo būdas jose yra miestiškas, gyventojų didžioji dalis dirba mieste.

5 *Gatvinis rėžinis kaimas.*

6 *Centrinė kolūkio gyvenvietė 1988 m.*

7 *Kaimo turizmo sodyba.*

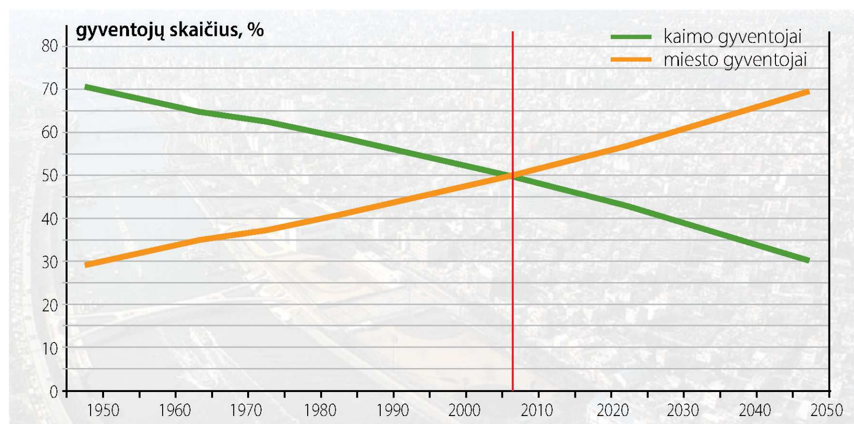
? Užduotys

1. Nurodyk, kuo skiriasi vienkiemis, padrikos ir tvarkingos struktūros kaimas. Naudokis 1 – 3.
2. Pasvarstykite, kodėl ekonomiškai stipresnėse šalyse vyrauja linijiniai ir branduoliniai kaimai 2, 3.
3. Pasirink norimą kaimo tipą 1 – 3 ir trumpais teiginiais apibūdink esminius jo ypatumus.
4. Pateik teiginių, įrodančių, kad dabartiniame Lietuvos kaime sparčiai daugėja miesto bruožų.
5. Paaiškink, kodėl Lietuvoje sparčiai nyksta kaimo gyvenvietės. Nurodyk kuo daugiau priežasčių. Kurie šalies ekonomikos pokyčiai galėtų sustabdyti kaimų nykimą?
6. Išsiaiškink, kokioje gyvenvietėje augo tavo seneliai. Paklausinėk apie tų laikų kaimą. Įdomiausias mintis užsirašyk.
7. Palygink kaimą ir kaimo turizmo sodybą. Nurodyk jų panašumus ir skirtumus.

Kas yra urbanizacija?

Didžiausią pasaulio miestą Tokiją gaubia smogas.

Kaimo ir miesto gyventojų dalies dinamika pasaulyje.

Metai	Gyventojų dalis, %
Išsivysčiusios šalys	
1950	54
1970	67
1990	72
2000	75
2020	68
Besivystančios šalys	
1950	17
1970	25
1990	33
2000	45
2020	58

Urbanizacijos lygio kaita pasaulyje.

Bendri urbanizacijos proceso bruožai:

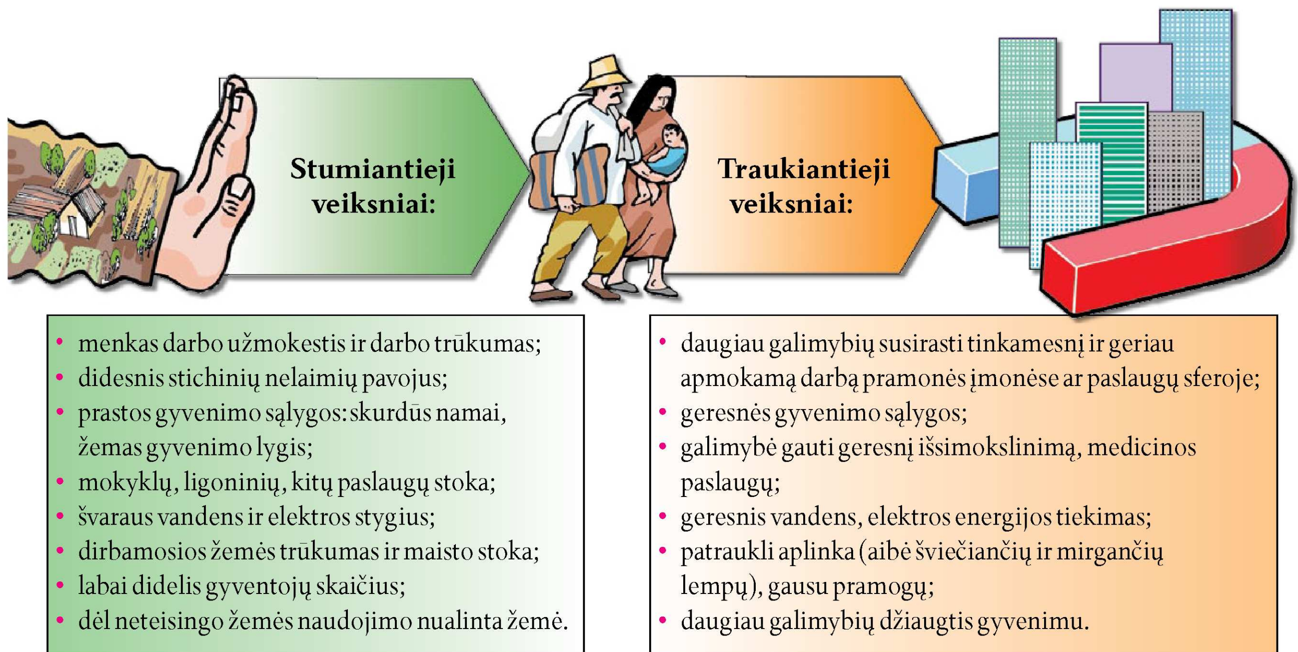
- spartus miesto gyventojų skaičiaus augimas;
- gyventojų ir ūkio koncentracija dideliuose miestuose;
- miestų teritorijos didėjimas.

Miestų plėtra

Pasaulyje vis labiau ryškėja miestų vaidmuo. Nuo 2007 m. daugiau kaip pusė pasaulio gyventojų gyvena miestuose. Manoma, kad iki 2030 m. gyvens apie 60% žmonių (1 pav.). Nors miestai apima tik apie 1% Žemės sausumos ploto, be jų neįmanoma įsivaizduoti dabarties pasaulio.

Iki XIX a. miestai dažniausiai buvo nedideli. Juose plėtoti amatai, prekyba, mokslas ir menai. Miestai augo ir didėjo labai lėtai, todėl apie 1800 m. juose gyveno vos 3% pasaulio gyventojų. XIX a. pradžioje Europos ir Šiaurės Amerikos šalyse, kuriose intensyviai plėtota pramonė ir miestuose atsirado daug naujų darbo vietų, prasidėjo aktyvi gyventojų migracija iš kaimo į miestą ir spartus miestų didėjimas. 1900 m. pasaulio miestuose jau gyveno 14% gyventojų, o 1950 m. jų dalis išaugo iki 29%.

Išsivysčiusiose valstybėse sparti miestų plėtra prasidėjo XX a. viduryje, kai ėmė greitai daugėti gyventojų. Dabar daugelyje tankiai gyvenamų pasaulio regionų maži miestai arba nyksta, arba sparčiai auga. Tačiau didžioji miestiečių dalis gyvena nedideliuose miestuose, turinčiuose iki 50 tūkst. gyventojų.

4 *Stumiantieji ir traukiantieji veiksniai.*

Urbanizacijos samprata

Urbanizãcija (lot. *urbs* – miestas) – miestų augimas, miesto gyventojų skaičiaus didėjimas, miestiško gyvenimo būdo plitimas. Svarbiausias rodiklis, nusakantis bet kurios šalies urbanizacijos lygį, yra miestiečių dalis šalyje (žr. 46 temą).

Urbanizacijos procèsas nėra vien miestų ploto ir gyventojų skaičiaus didėjimas. Daugelyje pasaulio šalių urbanizacija vyksta ir kaime. Tai suprantama kaip miestiško gyvenimo būdo plitimas. Vakarų Europos bei kitų stiprių šalių kaimiškose gyvenvietėse yra tokios pat gyvenimo bei darbo sąlygos kaip ir mieste. Kaimiška aplinka tokiems gyventojams dažniausiai tėra gyvẽnamoji vieta, iš kurios žmonės kasdien važinėja į darbą gretimame mieste. Tai ypač būdinga ekonomiškai stiprioms šalims. Jose besiplečiantys miestai taip priartėja prie kaimų, kad beveik nelieka skirtumo tarp kaimo ir miesto gyvenimo sąlygų.

Kodėl auga miestai?

Miestų augimo tendencijos pasaulyje labai nevienodos. Ekonomiškai stipriuose regionuose, kuriuose spartūs urbanizacijos procesai prasidėjo prieš 100–150 metų, miestų augimo tempai jau sulėtėjo. Kai kur dėl demografinių tendencijų, urbanizacijos procesų pastebimas netgi miestiečių skaičiaus mažėjimas.

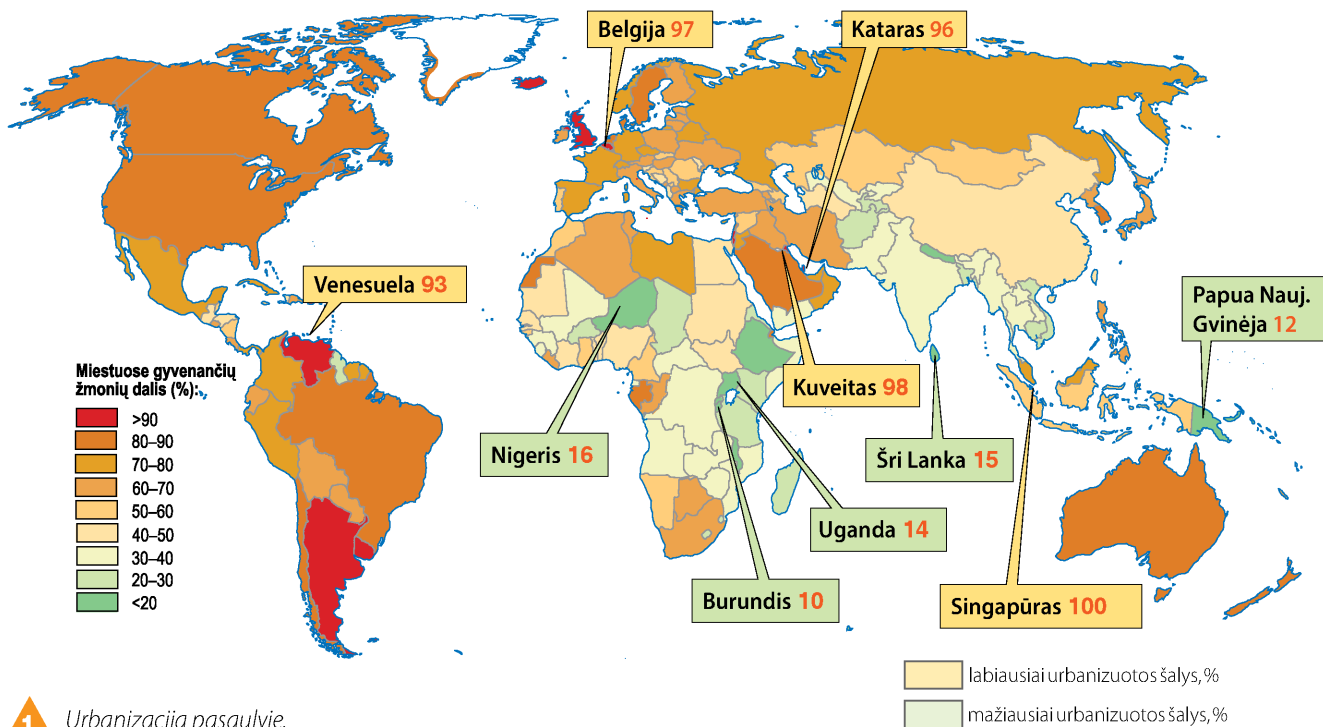
Besivystančiose valstybėse miestai auga daugiausia dėl kaimo žmonių migracijos. Keisti savo gyvenamąją vietą gyventojus verčia įvairios priežastys. Tos, kurios žmones stumia iš kaimo, vadinamos **stumiančiaĩsiais veiksniaĩs**, o tos, kurios traukia į miestus, – **traukiančiaĩsiais veiksniaĩs** (4 pav.).

Šalyse, kuriose sparčiai daugėja kaimo gyventojų, didelės šeimos negali prasimaitinti, joms trūksta dirbamõsios žemės, vandens. Net ir daug bei labai sunkiai dirbdami žmonės vargiai tegali pagerinti gyvenimo sąlygas. Labiau pažengusiose šalyse (Lotynų Amerikoje, Azijoje) žemės ūkiui plėtoti pasitelkiama technika. Dėl didėjančio darbo našumo kaime mažėja darbo vietų, tad daug žmonių neturi jokių pajamų. Be to, kaimo gyventojų, ypač jaunimo, netenkina pramogų pasiūla bei meñkos ateities perspektyvos. Šios priežastys stumia žmones iš kaimo, o miestai traukia kaip magnètai (4 pav.).

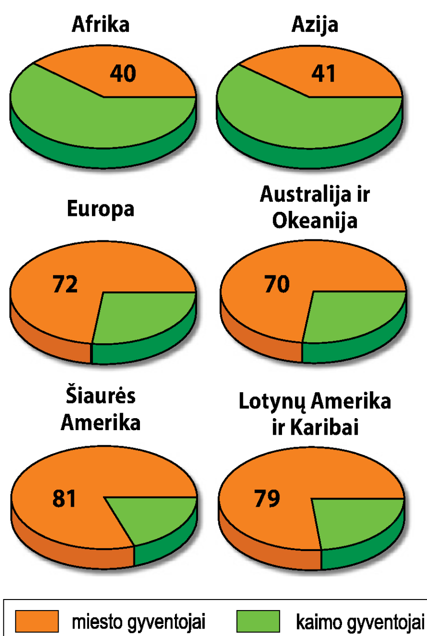
? Užduotys

1. Paaiškink, kas yra urbanizacija. Palygink išsivysčiusių ir besivystančių šalių urbanizacijos bruožus. Nurodyk svarbiausius jų skirtumus.
2. Aptarkite stumiančiuosius ir traukiančiuosius veiksnius 4. Išrinkite tuos, kurie būdingi jūsų gyvenamajai vietovei.
3. Palygink urbanizacijos tempus ekonomiškai stipriuose ir silpnuose pasaulio regionuose (1, 2). Padaryk išvadų.
4. Kaip galima paaiškinti, kad išsivysčiusiose šalyse beveik nėra skirtumo tarp kaimo ir miesto gyvenimo sąlygų?

Urbanizacija pasaulyje

1 Urbanizacija pasaulyje.

2 *Miesto gyventojų dalis, %, 2010 m.*

Urbanizacijos lygio regioniniai skirtumai

Urbanizacijos lygis įvairiuose pasaulio regionuose labai skiriasi. Pagal miestiečių dalį išsivysčiusios šalys beveik dvigubai lenkia besivystančias. Labiausiai dabar urbanizuota Šiaurės ir Lotynų Amerika, Vakarų Europa, Australija, o mažiausiai – Afrika ir Pietų Azija (1 pav.).

Lyginant atskirų šalių urbanizacijos procesus, būtina atsižvelgti ir į jos tempùs. Iki XX a. vidurio sparčiai augę stipriųjų šalių miestai praktiškai sustojo, o kai kuriose Šiaurės Amerikos ir Vakarų Europos šalyse netgi ėmė mažėti.

Pastaraisiais dešimtmečiais išsivysčiusiose valstybėse vyksta vadinamoji **suburbanizãcija**. Tai procesas, reiškiantis gyventojų, pramonės ir paslaugų įmonių persikėlimą iš miesto centro į priemiesčius ar net užmiestį. Tokią gyventojų migraciją skatina didelis oro užterštumas, triukšmas, aukšta žemės kaina ir kiti veiksniai (5 pav.). Vykstant centrinių miesto dalių modernizacijai, vis daugiau senų pramonės įmonių iš miestų centrų perkeliama į pakraščius. Suburbanizacijai taip pat skirtina ir didelių prekybos centrų statyba priemiesčiuose. Šie procesai akivaizdūs ir Lietuvõs didžiuosiuose miestuose.

Dabar miestai sparčiausiai auga Afrikoje ir Azijoje. Daugelyje šalių ir regionų miestiečiai sudaro beveik 40% gyventojų (2 pav.). Manoma, kad iki 2020 m. ekonomiškai silpnose šalyse miestų gyventojų bus apie 60%.

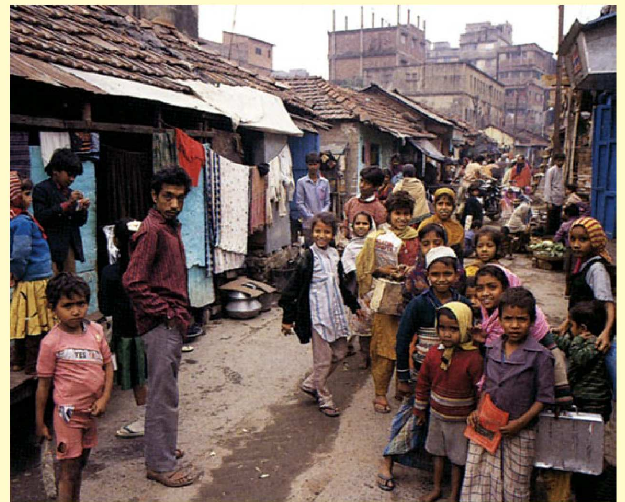
Išsvajotasis miestas ir tikrovė

Keldamiesi į miestus daugelio besivystančių šalių žmonės tikisi geresnių gyvenimo sąlygų: lengviau susirasti darbą ir užsidirbti pragyvenimui, čia ge-

3 Kolkatos lūšnynai

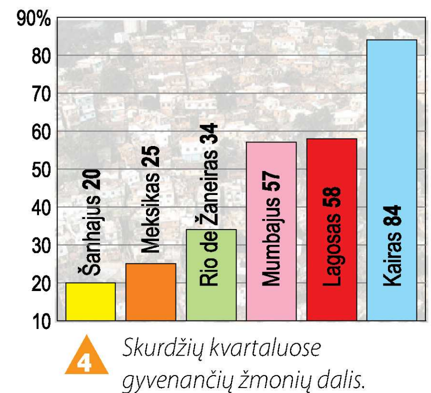
Kolkatos mieste Ìndijos rytuose puikiai matyti problemos, kurių kyla sparčiai augančiuose besivystančių šalių miestuose. Kolkata įsikūrusi pelkėtoje ir potvynių užliejamoje vietovėje bei Gango upės deltoje. Tai didžiausias Ìndijos megapolis, kuriame gyvena 13 mln. žmonių, ir šis skaičius sparčiai didėja.

Priešingai nei išsivysčiusių šalių didmiesčiuose, Kolkatoje labai didelis natūralusis gyventojų prieaugis, nesiliauja žmonių plūsmas iš aplinkinių agrarinių teritorijų. Mieste labai trūksta būstų, darbo ir elementarių buities sąlygų. Maždaug trečdalis ar net du trečdaliai miestiečių miega po atviru dangumi arba glaudžiasi **lūšnýnuose**, kurie Ìndijoje vadinami bustis. Čia nėra elektros, vandentiekio ir kanalizacijos. Labai mažai mokyklų ir ligoninių. Dėl antisanitarinių sąlygų dažnos chòleros, vidurių šil̃tinės, dizentèrijos ir kitos epidemijos. Viešasis transportas pasenęs ir labai perkrautas. Retas darbingo amžiaus žmogus turi nuolatinį darbą, o ir dirbantieji gauna labai menką atlyginimą.

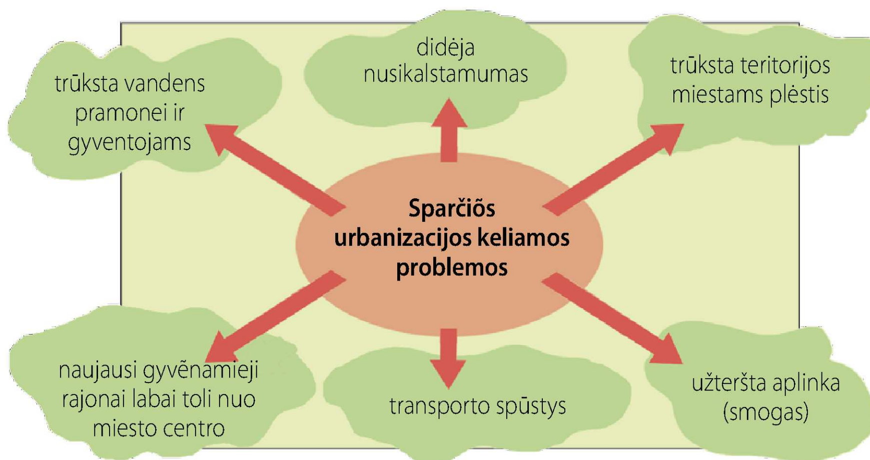

resnės mokyklos, ligoninės ir parduotuvės, daugiau pramogų. Dauguma viliasi, kad miestas aprūpins viskuo, ko reikia geresniam gyvenimui ir gražiai šeimų ateičiai. Bet naujieji miestiečiai vietoj išsvajotosios gerovės dažniausiai patenka į didelį skurdą ir labai varganą gyvenimą (3 pav.).

Atvykėliai paprastai neturi jokių profesinio darbo įgūdžių, todėl negauna darbo, nemažai žmonių apskritai nemoka nei rašyti, nei skaityti. Neturėdami lėšų naujakuriai negali vaikų leisti į mokyklą, neįstengia išsinuomoti arba įsigyti būsto, todėl iš lentų, kartono, šiaudų, molio renčiasi laikiną pašiūrę, kuri neretai tampa ilgalaike gyvenamąja vieta. Plėsdamiesi tokie laikinieji būstai sudaro didžiulius lūšnynų rajonus miestų pakraščiuose, o neretai įsiterpia į centrines miestų dalis. Žmonės lūšnynuose gyvena pasibaisėtinomis sąlygomis, čia didelis nusikalstamumas. Kai kuriose šalyse vyriausybės ieško būdų žmonių gyvenimo sąlygoms lūšnynuose pagerinti. Tuo tikslu įgyvendinamos įvairios programos ir projektai. Jų esmė – skatinti pačius žmones rūpintis savo aplinka, imtis iniciatyvų, tik tada vyriausybė prisidės finansiškai.

4 *Skurdžių kvartaluose gyvenančių žmonių dalis.*

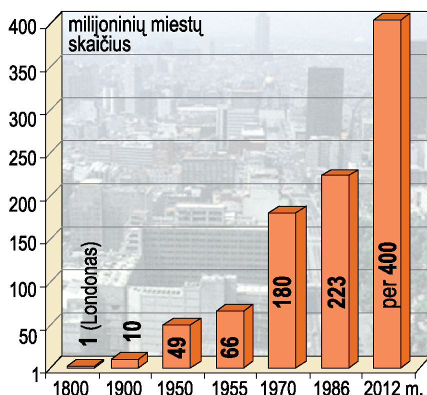

5 *Urbanizacijos keliamos problemos.*

? Užduotys

1. Kuriuose pasaulio regionuose urbanizacijos lygis yra aukštas, o kuriuose – žemas 1. Paaiškink kodėl.
2. Išsiaiškinkite, kodėl Lotynų Amerikoje urbanizacijos lygis yra aukštesnis nei Europoje 2.
3. Kodėl tam tikruose ekonomiškai stipriuose pasaulio regionuose kai kur pastebimas miestiečių skaičiaus mažėjimas?
4. Nurodyk priežastis, dėl kurių besivystančiose šalyse dauguma į miestus atsikėlusių gyventojų apsigyvena lūšnynuose.
5. Kokių problemų kyla lūšnynų gyventojams 3?
6. Aptarkite didmiesčių problemas 5. Pasiūlykite būdų joms spręsti.

Pasaulio didmiesčiai

1 Milijoninių miestų augimas pasaulyje.

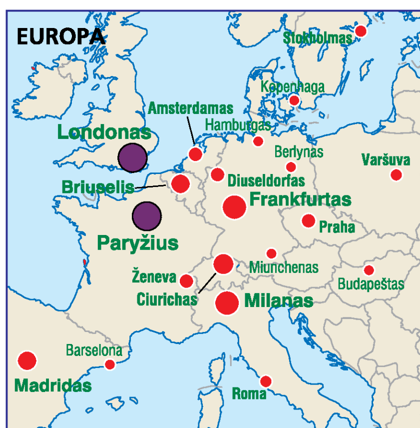
Kas yra didmiesčiai?

Gyventojai ir ūkis daugiausia koncentruojasi dideliuose miestuose. Paprastai dideliu laikomas tas, kuriame gyvena daugiau kaip 100 tūkst. žmonių. Tokiame mieste yra didesnės vidutinės gyventojų pajamos, geriau tenkinami žmonių poreikiai, daugiau ir įvairesnių prekių bei paslaugų, galimybių naudotis informacijos šaltiniais, didesnė tikimybė susirasti mėgstamą ar gerai apmokamą darbą. Nors miestuose didesnis nusikalstamumas, gerokai aukštesnė būsto káina, psichologinė įtampa ir kitos problemos, miestai pasaulyje sparčiai auga, nes jų teikiama nauda didesnė už žmonių patiriamus nepatogumus.

Prieš šimtą metų pasaulyje buvo vos 7 milijoniniai miestai: Lòndonas, Víena, Parỹžius, Berlýnas, Niujòrkas, Tòkijas ir Pekìnas. Sparčiai vystantis pramonei, miestai kaip magnetai traukė gyventojus ir XX a. viduryje pasaulyje jau buvo suskaičiuojama apie 50 milijoninių miestų.

Nereikia stebėtis, kad skirtingi statistikos šaltiniai kartais skelbia nevienodą tų pačių miestų gyventojų skaičių. Taip yra dėl to, kad didmiesčių gyventojų skaičius gali būti nurodomas tik pagrindinio miesto arba visos aglomeracijos. **Aglomerãcija** suprantama kaip vientisa urbanistinė teritorija, kurią sudaro susilieję miestai. Augdami ir plėsdamiesi didmiesčiai pasiglemžia gretimus miestus, kaimus, kurie tampa aglomeracijos dalimi. Beveik visi pasaulio didmiesčiai sudaro aglomeracijas. Pavyzdžiui, Los Andželo gyventojų skaičius yra 3,9 mln. žmonių, o šio didmiesčio aglomeracijos – 12 mln.

Dabar pasaulyje yra daugiau kaip 400 milijoninių miestų ir šis skaičius nepaliauja didėjęs. Bent keliose dešimtyse iš jų gyvena 10 mln., o kai kuriuose – net per 20 mln. žmonių (3 pav.). Dėl to buvo įvesta nauja kategorija – **megamiẽstas**, kuriame gyvena daugiau kaip 10 mln. žmonių. Dabar pasaulyje yra apie 30 megamiestų. Sunku įsivaizduoti, tačiau tokiame urbanistiniame monstre keliskart daugiau gyventojų nei Lietuvojè. Net 20 megamiestų yra Azijos ir Lotynų Amerikos šalyse. Kaip praeityje keitėsi ir galimai ateityje keisis didžiausių megamiestų gyventojų skaičius, matyti iš 4 pav.

2 Globalieji miestai Europoje.

3 Didžiausi miestai pasaulyje.

Globalieji miestai

Kai kuriuos pasaulio miestus pastaruoju metu imta vadinti **globaliaĩsiais miẽstais** (Global Cities). Tai tokie miestai, kurie daro didžiulę politinę, ekonominę, kultūrinę įtaką pasaulio mastu. Globaliuosiuose miestuose telkiasi didelių tarptautinių įmonių, stambių bankų būstinės, veikia akcijų biržos (Niujòrkas). Šiuose miestuose vyksta pasaulinio lygio parodos, rengiami kongresai, be to, tai svarbūs transporto mazgai, kaip antai Lòndonas, turintis net penkis oro uostus, arba Amsterdãmas ir Singapū̃ras, kuriuose yra bemaž didžiausi konteinerių uostai pasaulyje. Tokio lygio miestų kriterijais laikomos ir tarptautinės reikšmės kultūros įstaigos (bibliotekos, muziejai, koncertų ir operos teatrai).

Šiuo metu svarbiausi globalieji miestai pasaulyje yra Tòkijas, Niujòrkas ir Lòndonas. Kiek mažesnės, bet irgi didžiulės reikšmės yra Parỹžius, Honkòngas, Sidnẽjus, Singapū̃ras, Dubãjus. Globalieji miestai gali būti ne tik megamiestai, milijoniniai, bet ir gerokai mažesni pagal gyventojų skaičių miestai. Pavyzdžiui, Frankfurtas prie Maino Vokietìjoje turi 700 tūkst. gyventojų ir yra netgi mažesnis už Vokietìjos sostinę Berlýną, tačiau, būdamas Vokietìjos ir Europos finansų centras, ekonomiškai vertinant yra svarbesnis.

	1950 m.	mln.	2000 m.	mln.	2025 m.	mln.
1	Niujorkas	12,3	Tokijas	26,4	Tokijas	36,4
2	Londonas	8,7	Meksikas	18,1	Mumbajus	26,4
3	Tokijas	6,9	San Paulu	18,0	Delis	22,5
4	Paryžius	6,4	Niujorkas	16,7	Daka	22,0
5	Maskva	6,4	Mumbajus	16,1	San Paulu	21,4
6	Šanhajus	5,3	Los Andželas	13,2	Meksikas	21,0
7	Meksikas	5,3	Kolkata	13,1	Niujorkas	20,6
8	Buenos Airės	5,0	Šanhajus	12,9	Kolkata	20,6
9	Čikaga	4,9	Daka	12,5	Šanhajus	19,4
10	Kolkata	4,4	Delis	12,4	Karačis	19,1

išsivysčiusių šalių miestai; besivystančių ir pažangių šalių miestai

4 *Didžiausių pasaulio miestų gyventojų skaičius, mln.*

Megalopolis – nesibaigiantis miestas

Kai kuriuose pasaulio regionuose didžiuliai miestai ilgainiui taip išsiplėtė, jog suaugo į vientisą milžinišką teritoriją. Toks daugelio miestų aglomeracijų junginys vadinamas **megalopoliu** (gr. *megas* – didelis + *polis* – miestas). Dauguma megalopolių driekiasi šimtus kilometrų palei jūrų pakrantes išilgai automobilių bei geležinkelių magistralių ir apima milžinišką plotą (žr. 200 p.).

Didžiausi ir garsiausi megalopoliai yra Bosvašas (nuo Bostono iki Vašingtono), Tokaidas (nuo Tòkijo iki Osakos ir Kobės), Čipitsas (apima Didžiųjų Amerikos ežerų regioną JAV ir Kanãdoje). Mokslininkai atkreipia dėmesį, kad tokie didžiuliai miestų dariniai formuojasi sparčiai ekonomiškai augančioje Kìnijoje, Ìndijoje, Brazìlijoje. Visiems megalopoliams būdingos aplinkosauginės problemos, susijusios su oro, vandens ir dirvožemių tarša, besikaupiančiomis atliekomis, jų surinkimu ir perdirbimu.

Užduotys

1. Išvardyk pasirinktinai 20 didžiausių pasaulio miestų 3. Kuriame žemyne jų daugiausia? Paaiškink kodėl.
2. Išnagrinėk, kaip keitėsi didžiausių miestų dešimtukai nuo 1950 m. 4. Kokių pokyčių įvyks iki 2025 m.? Įvardyk jų priežastis.
3. Kodėl skirtingi statistikos šaltiniai dažnai nurodo nevienodą miesto gyventojų skaičių?
4. Pasirink globalųjį miestą ir apibūdink jo svarbą pasaulyje 2, 3.
5. Kodėl Europoje nemažai globaliųjų miestų nėra labai dideli didmiesčiai 2?
6. Žemėlapyje (atlasas) rask didžiuosius megalopolius ir apibūdink jų geografinę padėtį.

5 *Los Andželas – vienas iš didžiausių pasaulio miestų.*

Bosvašo megalopolis

Niujorkas yra didžiausias Bosvašo megalopolio miestas.

Naktį skriejančių aplink Žemę astronautų dėmesį prikausto intensyvūs žiburiai Jungtìnių Valstìjų šiaurės rytuose. Tai kartu ir viena ryškiausių mūsų planetos vietų, ir vienas didžiausių megalopolių. Šis milžiniškas miestų aglomeracijų darinys tęsiasi nuo Bostono šiaurėje iki Vašingtono pietuose. Paprastumo dėlei jam suteiktas Bosvašo pavadinimas.

Prancūzų geografas Ž. Gotmanas pirmasis XX a. septintajame dešimtmetyje pradėjo tyrinėti miestais ir miesteliais nusėtą Jungtìnių Valstìjų šiaurės rytų regioną. 1961 m. jis išleido knygą, kurioje aprašė ir apibūdino šią miestų santalką. Tuo metu, t.y. maždaug prieš 50 metų, čia gyveno apie 30 mln. žmonių. Nuo to laiko miestai regione plėtėsi itin sparčiai. Priemiesčiai nuo Bostono iki Vašingtono tarsi lenktyniavo tarpusavyje. Galiausiai susijungė ir suformavo vientisą megalopolį, kuriame dabar tik 10% teritorijos neurbanizuota. Nėra kito tokio regiono Jungtìnėse Valstìjose, kuriame gyventojų tiek daug žmonių ir būtų toks didžiulis gyventojų tankumas.

Šalies sostinėje Vašingtone įsikūrusi oficiali Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento rezidencija.

Rytų pakrantės apgyvendinimas

1700 m. rytų pakrantėje gyveno maždaug 250 tūkst. žmonių. Du gamtiniai veiksniai lėmė, jog šiame regione nuo pat pradžių ėmė kurtis naujakuriai: Atlanto pakrante besitęsiančios lygumos ir upių slėniai. Kolonistams čia buvo ypač palanku verstis žemės ūkiu. Regiono vakaruose driekėsi uolėti Apalačų kalnai, kurie tapo gamtine kliūtimi kurtis miestams labiau į vakarus. Dėl šio ypatumo miestai kūrėsi ir plėtėsi išilgai Atlanto vandenyno.

Bostono miesto centrinės dalies panorama.

Pramonės perversmas

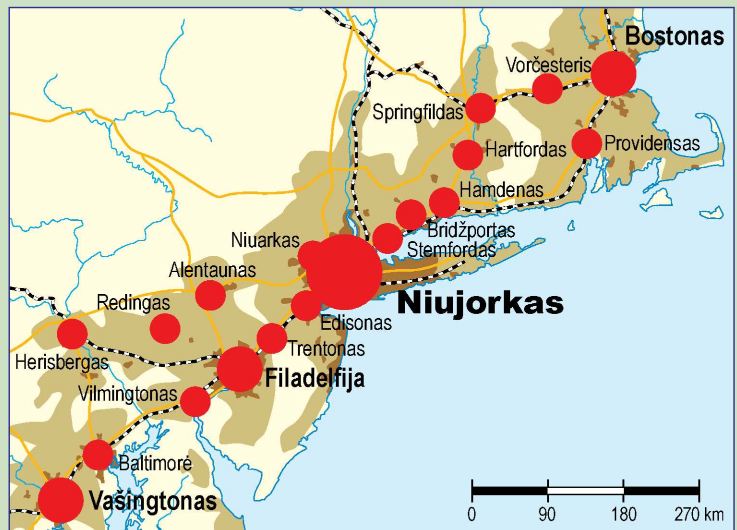
Pramonės perversmo banga į Ameriką atsirito XIX a. pradžioje. Pagrindinis energijos šaltinis iš pradžių buvo vandens energija, kurią vėliau pakeitė Apalačų kalnuose pradėtos kasti akmens anglys. Arti esantys telkiniai padėjo dar greičiau augti miestams. Pramonės augimo laikotarpis sutapo su intensyvia imigracija. Nuo 1820 iki 1920 m. į Jungtìnes Valstìjas atvyko 36 mln. imigrantų. Palyginimui: 1776 m. liepos 4 d. tik vienas iš dvylikos amerikiečių gyveno mieste, o 1920 m. jau daugiau kaip pusė amerikiečių galėjo save laikyti miestiečiais.

1820 m. keturi didžiausi miestai JAV šiaurės rytuose buvo Niujòrkas, Filadelfija, Baltimorė ir Bostonas. Visi jie – tais laikais didžiuliai jūrų uostai, o jų ekonomika priklausė nuo prekybos su Europa. Į šiuos miestus dirbti ir gyventi atvyko labai daug žmonių.

Būdingas Jungtinių Valstijų miesto struktūros profilis.

Bosvašo megalopolis ir į jo teritoriją patenkantys didesnieji miestai.

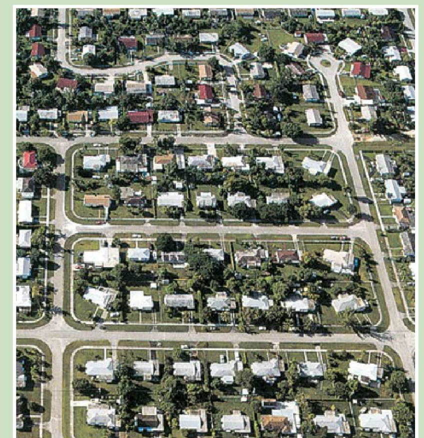
Suburbanizacija

XX a. trečiajame dešimtmetyje, pradėjus masiškai gaminti lengvuosius automobilius, atsirado galimybių gyventi toliau nuo miesto centro. Labai daug žmonių ėmė kurtis priemiesčiuose ar net užmiestyje ir kasdien važinėti į miestą dirbti, mokytis, apsipirkti, pramogauti.

Po Antrojo pasaulinio karo dauguma naujų namų buvo statomi už pagrindinių miestų teritorijų. Laikotarpiu nuo 1950 iki 2000 m. miestų gyventojų skaičius beveik neaugo, tačiau priemiesčių gyventojų per tą laiką padaugėjo net 400%. Taip šiaurės rytų regionas laipsniškai tapo itin urbanizuota teritorija.

Jaunos ir turtingos šeimos taip pat ėmė keltis į priemiesčius, nes čia buvo daugiau erdvės, švaresnė aplinka, ramesni kaimynai, naujos modernios mokyklos. Daug žmonių džiaugėsi įgyvendinę „amerikietiškąją svajonę“ – turėti savo namą. Taip ne tik Bosvašo, bet ir apskritai šio pasaulio regiono miestai aplipo mažaaukščių namų kvartalais. Dauguma priemiesčių gyventojų buvo baltieji. Juodieji, ispanakalbiai ir kitų tautinių mažumų atstovai čia buvo nepageidaujami. Todėl šie ėmė kurtis miestų centrinėse dalyse. Tai sukėlė nemažai problemų, tokių kaip transporto spūstys, nusikalstamumas, aplinkos degradacija. Augant miestams, kylant žemės kainai, miestuose susiformavo centriniai verslo rajonai (CVR) su dangoraižiais, prabanga dvelkiančiais pastatais. Šiuose miesto rajonuose telkiasi verslas, verda prekyba, daug administracinių įstaigų.

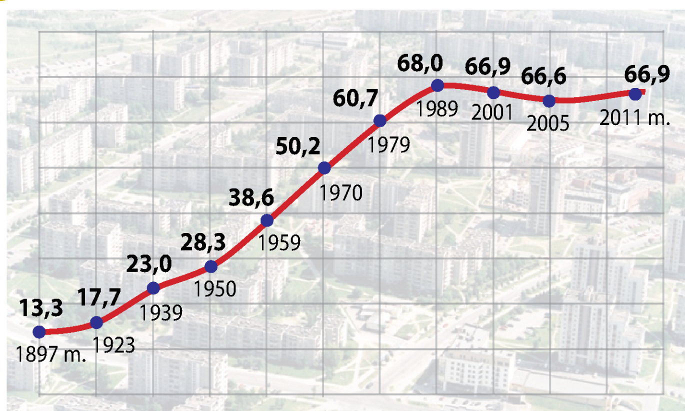
Ekonomiškai vertinant, Bosvašo megalopolis yra Jungtìnių Valstìjų finansų, politikos ir administravimo centras.

Niujorko priemiesčiai.

Urbanizacija Lietuvoje

1 *Miestų gyventojų dalies kaita, %.*

	Miestas	Gyventojų skaičius
1.	Vilnius	540,9
2.	Kaunas	330,6
3.	Klaipėda	175,2
4.	Šiauliai	119,1
5.	Panevėžys	107,6
6.	Alytus	62,0
7.	Marijampolė	44,1
8.	Mažeikiai	38,1
9.	Jonava	32,6
10.	Utena	30,7

2 *Didžiausi Lietuvos miestai 2012 m., tūkst.*

Urbanizacijos lygis

2012 m. 103 mūsų šalies miestuose gyveno 67% žmonių. Urbanizacijos lygis šalyje toks pat aukštas, kaip ir daugelyje Europos Sąjungos valstybių. Penkiuose didžiausiuose miestuose gyvena beveik 60% Lietuvõs miestiečių (2 pav.). O dviejuose didžiausiuose – Vìlniuje ir Kaunè – iš viso gyvena apie 900 tūkst. žmonių. Visuose Lietuvõs miestuose gyventojų per pastaruosius 20 metų dėl emigracijos labai sumažėjo.

Lietuvà laikoma mažų miestų šalimi. Kai kurie miestai, pavyzdžiui, Daũgai, Var̃niai, Príekulė, Vabalniñkas, Pandėlỹs, Smaliniñkai, Veisiejaĩ, yra visai nedideli. Juose mažiau kaip 1,5 tūkst. gyventojų. Miestais šios gyvenvietės vadinamos todėl, kad kitados joms suteiktas iki šiol simboliškų laikomas **miẽsto stãtusas**.

Miestų funkcijos ir įvairovė

Jau žinai, kad miestai paprastai atlieka kokią nors funkciją (žr. 190 p.), o kuo miestas didesnis, tuo daugiau turi funkcijų. Vìlnius atlieka svarbiausias šalies funkcijas: politikos bei valdymo, taip pat mokslo, pramonės, transporto bei daugelį kitų. Visi dideli Lietuvõs miestai paprastai turi po kelias funkcijas, o kai kurie vieną vyraujančią: pavyzdžiui, Bir̃štonas – kurorto. Mažesni Lietuvõs miestai ir miesteliai atlieka ne tik tradicines funkcijas, bet yra ir ūkiniai bei kultūriniai aplinkinių teritorijų ceñtrai.

3 Lietuvos miestų praeitis

Miestai Lietuvojè pradėjo kurtis X–XI a. sparčiau ėmus plėtotis amatams ir prekybai. Viduramžiais didžiausiems ir svarbiausiems miestams buvo teikiamos savivaldos teisės. Klaĩpėdai pirmajai Lietuvojè 1254 m. suteiktos tokios teisės. Vėliau vadinamąją magdeburginės savivaldos teisę gavo Vìlnius, Kaũnas, Trãkai bei kiti miestai. Ankstyvieji buvo statomi nesilaikant griežtesnių planavimo taisyklių, o nuo XVI a. statomi tik pagal stačiakampį planą – viduryje įrengiant stačiakampę aikštę.

Iki XVIII a. miestuose gyveno vos keli prõcentai gyventojų. Sparčiau miestai ėmė augti XIX a. antrojoje pusėje, kai kūrėsi pramonės įmonės, pradėti tiesti plentai ir geležinkeliai. Išsiplėtė ir vėliau miestais tapo gyvenvietės prie Peterbùrgo–Váršuvos, Peterbùrgo– Karaliáučiaus geležinkelių (Kaišiadórys, Pabradė̃).

Tarpukariu Vìlniaus reikšmė sumenko. Sparčiau augo laikinoji sostinė Kaũnas. Žemė miestuose nebuvo labai brangi, todėl daugiausia statyta 1–2 aukštų pastatų, miestiečiai prie namų dažnai turėjo didelius sodybinius sklypus.

Ypač intensyvi urbanizacija vyko sovietmečiu, kai miestuose sparčiai kūrėsi pramonė. Tuščioje vietoje prie didelių pramonės įmonių išaugo Elektrėnai, Vìsaginas, Naujóji Akmẽnė. Per kelis dešimtmečius Lietuvojè pridygo sparčiai ir nekokybiškai pastatytų tipinių daugiabučių. Miestiečių dalis šalyje 1989 m. pasiekė beveik 70%.

1990 m. atkūrus nepriklausomybę, urbanizacijos eiga sulėtėjo. Miestuose pradėjo mažėti gyventojų, nes sovietmečiu atvykę kitataučiai repatrijavo į savo tėvynės, dalis Lietuvõs piliečių atkūrė žemės nuosavybę ir išsikėlė gyventi į kaimą. Pastaraisiais metais nemažai miestiečių ieškoti darbo išvyksta į kitas šalis.

? Užduotys

1. Naudokis atlasu ir rask po tris miestus prie upių, santakose, miškingose vietovėse, prie jūros, aukštumose.
2. Kodėl sakoma, kad Lietuva yra mažų miestų šalis, jeigu juose gyvena 67% visų gyventojų?
3. Apibūdink miesto gyventojų skaičiaus kaitą Lietuvoje per pastarąjį šimtmetį 1. Nustatyk, kada miestiečių dalis augo sparčiausiai. Naudokis 3 ir mėgink paaiškinti tokio augimo priežastis.
4. Apibūdink urbanizaciją Lietuvoje sovietmečiu 3, 4 (A). Koks tų laikų palikimas?
5. Pasvarstykite, kodėl taip sparčiai miestuose mažėja gyventojų.

4 A – sovietiniais laikais pastatytas Vilniaus miesto Pašilaičių mikrorajonas; B – Kėdainių senamiestis (XVI–XVII a.).

Ypatingą **miegamų̃jų rajònų** funkciją atlieka didžiųjų miestų pakraščiuose besiglaũdžiančios nedidelės gyvenvietės. Vìlniaus pakraštyje būdingu miegamuoju rajonù tapo Riešẽ, sparčiai augantys Bendorẽliai, Kaunè – Sargénai, Klaĩpėdoje – Mažàsis kaimẽlis. Plačiau apie miestų funkcines zonàs rašoma (žr. 43 temą).

Lietuvos miestų vaizdas

Kiekvienas miestas priklauso nuo geografinės padėties bei istorinės augimo raidos ir turi būdingą kraštovaizdį, kurį sudaro gatvių, namų, aikščių išsidėstymas, parkų, žaliųjų zonų, vandens telkinių gausa. Vieni Lietuvõs miẽstai išaugo chaotiškai, kiti – laikydamiesi iš anksto numatytų planavimo taisyklių.

Miesto vaizdui ypatingą reikšmę turi gamtinė aplinka (reljefas, vandens telkiniai), pastatų pobūdis (vienaaukščiai ar daugiaaukščiai, individualūs ar daugiabučiai), suplanavimas, švara ir tvarka. Senieji Lietuvõs miestai – Trãkai, Kėdáiniai, Telšiaĩ – turi savitą ir tik jiems būdingą kraštovaizdį, o paskubomis statyti pramonės miestai – Elektrénai, Mažeĩkiai, Naujóji Akmẽnė, – deja, vienodesnì ir ne tokie patrauklūs. Kai kurie įsikūrę labai gražioje gamtinėje aplinkoje ir truputį atsveria nuobodų **urbanìstinį kraštóvaizdį**.

Miestai keičiasi

Kylant Lietuvõs ekonominiam lygiui, miestuose sparčiai auga šiuolaikiški **prekýbos ceñtrai**, paslaugų įmonės. Modernių pramonės įmonių kuriasi mažai, daugiausia Vìlniuje, Klaĩpėdoje, Kaunè. Atsiradus galimybių įsigyti žemės, didieji miestai gana greitai ir stichiškai apaugo individualių namų masyvais. Tokiuose paskubomis išdygusiuose individualių namų kvartaluose labai dažnai trūksta infrastruktūros, žmonės patiria daug nepatogumų.

Pastaruoju metu sparčiai statomi nauji daugiabučiai. Kol kas tokių namų daugiausia didžiuosiuose miestuose. Vìlniaus centre jiems jau trūksta vietos, todėl panaudojamos visos įmanomos teritorijos – tankiai statoma ne tik laisvuose, bet ir žaliuosiuose plotuose.

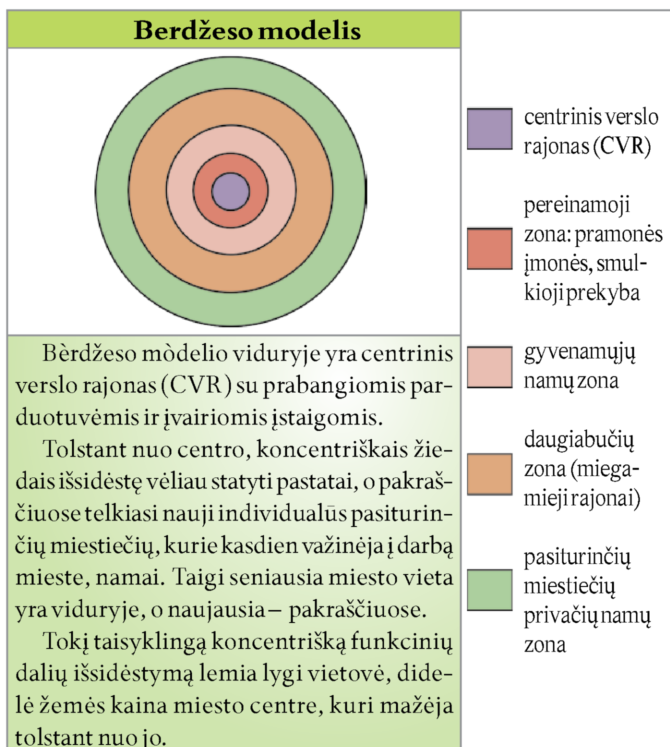

5 Prekybos centras ir prekių sandėliai prie Vilniaus–Kauno greitkelio.

? Užduotys

6. Išnagrinėk Lietuvos administracinį žemėlapį (atlasas) ir apibūdink, kaip miestai pasiskirstę šalies teritorijoje. Rask „baltųjų dėmių" ir paaiškink, kas jas lėmė.
7. Ką vadiname urbanistiniu kraštovaizdžiu? Kas jam būdinga 4?
8. Nurodyk priežastis, dėl kurių vienaip ar kitaip suplanuoti Lietuvos miestai. Kodėl jie yra patrauklūs arba nykoki 4 (A)?
9. Apibūdink miegamąjį miesto rajoną. Kas jam būdinga, kuo šis rajonas skiriasi nuo centrinės miesto dalies?
10. Išsiaiškink, kiek žmonių gyvena tavo gyvenvietėje. Nustatyk, į kurią grupę ji patenka 4. Pasakyk, kuris didesnis miestas yra arčiausiai (atlasas).

49 Miesto funkcinės zonos

1 *Berdžeso miestų modelis.*

Miesto struktūros modelis

Didelį miestą paprastai sudaro skirtingi rajonai. Kiekvienas atlieka tam tikrą funkciją, t. y. turi kokią nors paskirtį. Pagrindinės funkcijos yra prekybos, administravimo, gamybos, gyvẽnamoji.

Nors kiekvienas miestas unikalus, daugelis iš jų yra panašiõs struktūros ir kuo nors primena kitus. Pavyzdžiui, daugiausia parduotuvių ir verslo biurų paprastai susitelkę miesto centre, nors naujausių ir didžiausių parduotuvių gali būti ir pakraštyje: pavyzdžiui, prie svarbiausių transporto magistralių (Ukmergės gatvėje Vìlniuje) įsikūrė „Akròpolis“, „Maxima bazė“, „Senukai“. Pramonės įmonės taip pat neretai telkiasi į didesnes ar mažesnes grupes ir sudaro **pramoninès zonàs**. Naujausi gyvenamieji namai dažniausiai statomi miesto pakraščiuose, nes vis daugiau žmonių linkę gyventi toliau nuo triukšmingo ir judraus centro.

Miestų sandaros panašumą vaizdžiai rodo mokslininkų sukurti miesto žemės (teritorijos) naudojimo, t. y. **miẽsto struktū̃ros, mòdeliai**. Suprantama, jie yra tik teoriniai. Tikrovėje kiekvienas miestas turi savitų ir tik jam būdingų ypatumų. Vienas iš būdingiausių turtingesnių pasaulio šalių miestų modelių vaizduojamas 1 pav.

2 Funkcinių zonų išsidėstymą mieste daugiausia lemiantys veiksniai.

- **žẽmės káina (vertė̃)** – centre ji didžiausia, tolstant į miesto pakraščius, mažėja; turtingesni žmonės gali įsigyti būstą arčiau centro, o mažiau pajamų turintieji paprastai kuriasi toliau nuo jo;
- **susisiekìmo patogùmas** (ar greitai pasiekiama norima vieta) – jeigu zonà plyti prie svarbių kelių sankryžos, ją labai greitai galima pasiekti iš įvairių miesto vietų;
- **miẽsto teritòrijos kūrìmosi laikótarpis** – arčiau centro dažniausiai vyrauja senesni namai (nemažai jų dabar iš esmės atnaujinami), tolstant nuo jo, – vėliau statytieji.

Funkcinės zonos

Dideliuose miestuose dažniausiai išryškėja trijų skirtingų funkcijų teritorijos bei zonos: prekybos ir paslaugų, pramonės, gyvenamoji. Šiose teritorijose telkiasi kurios nors vienos paskirties objektai: **parduotùvės**, **biùrai**, **prãmonės įmonės**, **gyvẽnamieji namaĩ**.

Jau minėta, kad kiekvienas miestas turi savitą, per ilgą laiką susiformavusį struktūros modelį. Jis gali būti panašus į amerikiečių mokslininko Berdžeso sukurtą miesto modelį (1 pav.). Jis laikomas idealiu miesto modeliu, kuriame pastatai pagal jų amžių išsidėstę beveik taisyklingais koncentriškais žiedais. Suprantama, tikrovėje jis daug sudėtingesnis.

Supaprastintas, tačiau gana tikroviškai atrodantis pramanyto miesto struktūros modelis vaizduojamas 2 pav. Skirtingos miesto funkcinės zonos ir jų ypatumai paaiškinti greta pateiktuose stačiakampiuose. Tai padės geriau suprasti miesto funkcinių zonų įvairovę ir paskirtį. Vaizdumui padidinti funkcinės zonos iliustruojamos Vìlniaus vaizdais.

Centrinis verslo rajonas (CVR)
- labai brangi žemė
- daugiaaukščiai pastatai, dangoraižiai
- daug parduotuvių ir biurų
- patogiai pasiekiama iš kitų miesto dalių
- dideli prekybos centrai

Senamiestis
- brangiausia miesto žemė
- įspūdingiausi seni pastatai
- daug pėsčiųjų zonų
- kreivos ir siauros gatvelės
- tankiai užstatyta, triukšminga
- prabangios parduotuvės

Gyvenamoji zona
- tipiniai senesnės ir naujesnės statybos arba renovuoti daugiaaukščiai namai
- seni privatūs namai

greitkelis
upė
geležinkelis

greitkelis
upė
geležinkelis

Pramoninė zona
- automobilių magistralės
- geležinkeliai
- senų laikų pramonės įmonės
- naujos pramonės įmonės
- logistikos centrai
- užterštas oras, triukšmas

Priemiesčio zona
- modernūs privatūs namai
- toli nuo miesto centro
- arčiau kaimiškos aplinkos
- daug žalumos, švarus oras, ramybė

3 *Pramanyto miesto funkcinės zonos ir jas atitinkantys Vilniaus vaizdai.*

Užduotys

1. Išvardyk kriterijus, kuriais vienas miestas skiriasi nuo kito. Pasitelk ankstesnėse temose įgytas žinias.
2. Išvardyk pagrindinius funkcinių zonų išsidėstymą mieste lemiančius veiksnius. Trumpai apibūdink kiekvieną 2.
3. Išnagrinėk 3 ir išsiaiškink, kokie yra svarbiausi miesto funkcinių zonų ypatumai.
4. Apibūdink senamiesčio ir paprastai greta jo esančio verslo centrinio rajono funkcijas. Kurioje iš šių miesto dalių norėtum gyventi? Atsakymą pagrįsk.
5. Kokie yra pagrindiniai priemiesčio zonos bruožai 3? Kokių problemų kyla Lietuvos didžiųjų miestų priemiesčiuose gyvenantiems žmonėms?
6. Atlikite tyrimą. Pasirūpinkite savo arba artimiausio miesto planu. Mėginkite skirti jame funkcines zonas. Palyginkite jas su Berdžeso miesto modeliu.

skyriaus santrauka

Gyvenvietės

42 Gyvenviečių kilmė ir įvairovė

- Palanki geografinė padėtis, tinkamos sąlygos žmonėms gyventi ir ūkinei veiklai plėtoti yra svarbiausi veiksniai, lemiantys gyvenvietės įsikūrimą, augimą ir miestų atsiradimą.
- Seniausiais pasaulio miestais laikomi Jèrichas, įsikūręs apie 8300 m. iki Kr. dabartinėje Jordānijos teritorijoje, ir Čatál Chiujùkas, įsikūręs apie 6250 m. iki Kr. dabartinės Tuřkijos teritorijoje.

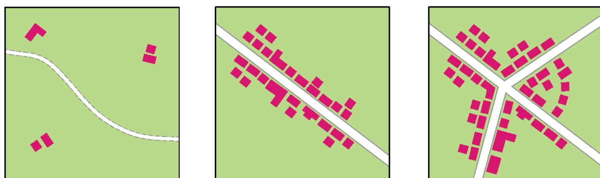
43 Gyvenviečių tipai

- Remiantis gyventojų skaičiumi arba veiklos pobūdžiu, nustatomas gyvenvietės tipas – kaimas ar miestas.
- Didžioji miestų gyventojų dalis dirba pramonės įmonėse, paslaugų sferoje, prekyboje.
- Gyvenvietės, turinčios vieną kurią nors pagrindinę veiklos kryptį, pavyzdžiui, prekybos, gynybos, uosto, vadinamos monofunkcinėmis.
- Šiais laikais dauguma gyvenviečių atlieka kelias funkcijas – yra polifunkcinės.

Sostinė	
Didmiestis, didelis miestas	500 tūkst. – 1 mln. gyv.
Vidutinis miestas	~ 100 tūkst. gyv.
Miestelis, nedidelis miestas	Nuo 1–3 tūkst. iki ~ 20 tūkst. gyv.
Bažnytkaimis	500–1 tūkst. gyv.
Mažas kaimas	20–50 gyv.

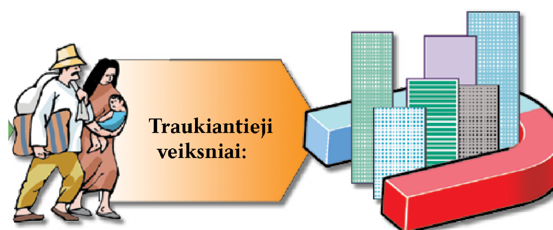
44 Kaimo gyvenvietės

- Kaimo gyvenvietės pagal sodybų išsidėstymo pobūdį skiriamos į dvi grupes: tvarkingos ir padrikos struktūros kaimus.
- Kompaktiškai apie vieną centrą, kryžkelę susigrupavusių sodybų gyvenvietė vadinama branduoliniu kaimu, išilgai kelio ar upės išsidėsčiusios – linijiniu (Lietuvoje – gatviniu) kaimu.
- Žiediniuose kaimuose sodybos išsidėsto aplink apskritą bendruomenės reikmėms skirtą aikštę.
- Ekonomiškai stipriose šalyse pasitaiko planingų kaimų, kuriuose sodybos išdėstomos ypač tvarkingai, laikantis specialaus gyvenvietės plano.

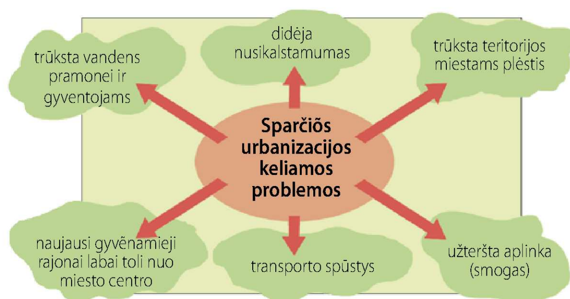
45 Kas yra urbanizacija?

- Miestai apima tik apie 1% Žemės sausumos ploto, bet dabar juose gyvena pusė visų pasaulio gyventojų.
- Urbanizacija – miestų augimas, jų gyventojų skaičiaus didėjimas, miestiško gyvenimo būdo plitimas. Urbanizacijos lygį rodo miestiečių dalis šalyje.
- Veiksniai, dėl kurių žmonės keliasi iš kaimo į miestą, vadinami stumiančiaisiais, o tie, kurie traukia į miestus, – traukiančiaisiais.
- Besivystančiose valstybėse miestai auga daugiausia dėl kaimo žmonių migracijos.

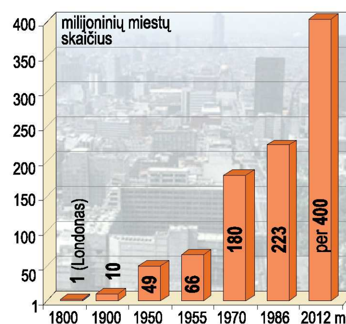
46 Urbanizacija pasaulyje

- Urbanizacijos lygis įvairiuose pasaulio regionuose labai skiriasi. Labiausiai urbanizuota Šiaurės ir Lotynų Amerika, Vakarų Europa, Australija, o mažiausiai – Afrika ir Pietų Azija.
- Pastaraisiais dešimtmečiais išsivysčiusiose valstybėse vyksta suburbanizacija. Tai procesas, reiškiantis gyventojų, pramonės ir paslaugų įmonių persikėlimą iš miesto centro į priemiesčius ar net užmiestį.
- Skurdžiose šalyse naujieji miestiečiai dažniausiai patenka į skurdą ir labai varganą gyvenimą. Žmonės paprastai apsistoja lūšnynų rajonuose.

47 Pasaulio didmiesčiai

- Vientisa urbanistinė teritorija, kurią sudaro susilieję miestai, suprantama kaip aglomeracija.
- Statistikos šaltiniai skelbia nevienodą tų pačių miestų gyventojų skaičių. Taip yra dėl to, kad didmiesčių gyventojų skaičius gali būti nurodomas tik pagrindinio miesto arba visos aglomeracijos.
- Dabar pasaulyje yra daugiau kaip 400 milijoninių miestų ir šis skaičius nepaliauja didėjęs.
- Miestai, kuriuose gyvena daugiau kaip 10 mln. žmonių, vadinami megamiestais. Dabar pasaulyje yra apie 30 megamiestų.
- Tokius miestus, kurie daro didžiulę politinę, ekonominę, kultūrinę įtaką pasaulio mastu, pastaruoju metu imta vadinti globaliaisiais miestais (Global Cities).
- Kai kuriuose pasaulio regionuose besiplečiantys didžiuliai miestai suauga į vientisą milžinišką teritoriją. Toks daugelio miestų aglomeracijų junginys vadinamas megalopoliu.

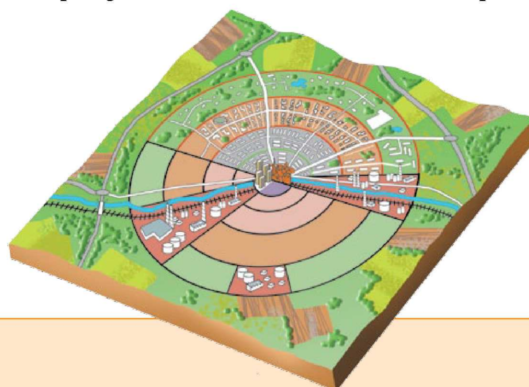
48 Urbanizacija Lietuvoje

- Urbanizacijos lygis Lietuvojè toks pat aukštas, kaip ir daugelyje Europos Sąjungos valstybių. 2012 m. šalies 103 miestuose gyveno 67% žmonių.
- Didžiųjų miestų pakraščiuose besiglaudžiančios nedidelės gyvenvietės atlieka miegamųjų rajonų funkciją.
- Miesto urbanistiniam kraštovaizdžiui ypatingą reikšmę turi gamtinė aplinka, pastatų pobūdis, suplanavimas, švara ir tvarka.
- Kylant Lietuvõs ekonominiam lygiui, miestuose atsirado daug šiuolaikiškų prekýbos ceñtrų, paslaugų įmonių. Didieji miestai apaugo individualių namų masyvais. Juose dažnai trūksta infrastruktūros, žmonės patiria daug nepatogumų.

49 Miesto funkcinės zonos

- Kiekvienas miestas unikalus, bet daugelis iš jų panašios struktūros. Tuo remdamiesi mokslininkai kuria teorinius miesto struktūros modelius. Vienas iš jų – amerikiečių mokslininko Berdžeso sukurtas miesto modelis.
- Dideliuose miestuose išryškėja trijų skirtingų funkcijų teritorijos ir zonos: prekybos bei paslaugų, pramonės, gyvenamoji.
- Funkcinių zonų išsidėstymą lemia žemės kaina, susisiekimo patogumas bei miesto kūrimosi laikotarpis.

žinau, moku, galiu

Gyvenvietės

1 Apibūdink šias sąvokas.

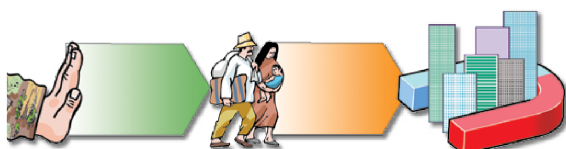
aglomerãcija
centrìnis veř̃slo rajònas
gãtvinis káimas
gètas
gyvénviečių hierárchija
globalùsis miẽstas
lū̃šnýnas
megalòpolis
miegamíeji rajònai
miẽsto fùnkcinė zonà
miẽsto stãtusas
miẽsto struktū̃ros mòdelis
príemiestis
suburbanizãcija
urbanìstinis kraštóvaizdis
urbanizãcija
víenkiemis

2 Atsakyk į klausimus.

1. Kurie veiksniai lemia gyvenvietės įkūrimą ir vietą?
2. Kokie yra esminiai kaimo ir miesto gyvenviečių panašumai bei skirtumai?
3. Kodėl, laikui bėgant, kinta gyvenviečių funkcijos?
4. Kuo skiriasi monofunkcinės ir polifunkcinės gyvenvietės?
5. Kuo pagal sodybų išsidėstymą skiriasi gatvinis kaimas nuo branduolinio?
6. Kokie yra stumiantieji iš kaimų ir traukiantieji į miestus veiksniai?
7. Kodėl Europoje ir Šiaurės Amerikoje tiek daug žmonių gyvena miestuose?
8. Dėl ko išsivysčiusių valstybių miestams būdingas suburbanizacijos procesas?
9. Kodėl besivystančiose Afrikos, Pietų Azijos šalyse žmonės masiškai keliasi į miestus?
10. Kas yra bendra tarp aglomeracijos, megapolio ir megalopolio?
11. Dėl ko globalieji miestai tokie svarbūs pasaulio mastu?
12. Kodėl kai kurie Lietuvõs pramonės miestai yra nepatrauklūs?
13. Kokių pokyčių vyksta didžiųjų Lietuvõs miestų pakraščiuose?
14. Kodėl senamiestis ir CVR yra miesto centre?
15. Kokie yra esminiai miesto funkcinių zonų išsidėstymo dėsningumai?

3 Stumiantieji ir traukiantieji veiksniai.

1. Kas yra stumiantieji veiksniai?
2. Išvardyk 3–5 stumiančiuosius veiksnius.
3. Kas yra traukiantieji veiksniai?
4. Išvardyk 3–5 traukiančiuosius veiksnius.
5. Kokie traukiantieji veiksniai matomi 209 p. pateiktose nuotraukose?
6. Nurodyk kelias sparčios migracijos iš kaimo į miestus problemas.

4 Urbanizacija Lietuvoje.

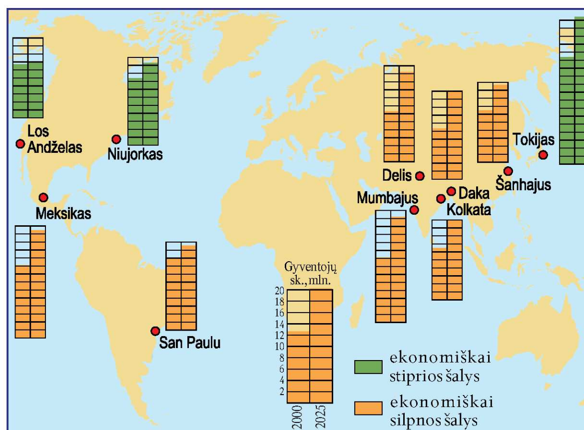
Kurie teiginiai yra teisingi (T), o kurie – neteisingi (N)?

1. Lietuvõs miestuose gyventojų skaičius mažėja. T | N
2. Miestuose gyvena daugiau kaip 50% žmonių. T | N
3. Nemažai miestų įkurti gražioje aplinkoje. T | N
4. Prekybos centrai statomi tik priemiesčiuose. T | N
5. Visi senieji miestai turi išlikusį senamiestį. T | N
6. Naujų daugiabučių statoma daugiausia centre. T | N
7. Miegamieji rajonai statomi miestų pakraščiuose. T | N
8. Lietuvoje yra 5 miestai, kuriuose gyvena per 100 tūkst. žmonių. T | N

5 Didieji pasaulio miestai.

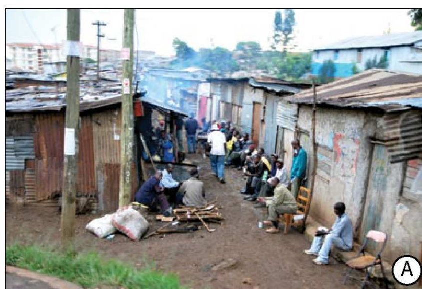
Naudokis greta pateikta kartoschema ir atsakyk į klausimus.

1. Kuris miestas 2000 m. pasaulyje buvo didžiausias?
2. Kuris miestas, prognozuojama, bus didžiausias 2025 m.?
3. Kuriame mieste gyventojų skaičius nuo 2000 iki 2025 m. išaugs labiausiai?
4. Kuriame mieste gyventojų skaičius nuo 2000 iki 2025 m. padidės mažiausiai?
5. Kokio išsivystymo lygio šalyse daugiausia didžiųjų pasaulio miestų?

6 Miestų įvairovė.

1. Kurios nuotraukos būdingos išsivysčiusių, o kurios – besivystančių šalių miestams?
2. Kuri nuotrauka vaizduoja priemiestyje įsikūrusį miegamąjį rajoną?
3. Kurioje nuotraukoje vaizduojama viena iš opiausių šiuolaikinių miestų problemų?
4. Palygink A ir F nuotraukas. Kokių esminių skirtumų jose įžvelgi?
5. Kuri nuotrauka vaizduoja senamiestį?
6. Kurios nuotraukos vaizduoja CRV?

7 Tyrimas: mano miestas rytoj.

1. Naudokis internetu arba savivaldybės (seniūnijos) informacija ir sužinok, kaip keitėsi gyventojų skaičius per paskutinius 10 metų tavo gyvenamajame arba gretimame mieste.
2. Remkis surinktais duomenimis ir sudaryk gyventojų skaičiaus kaitos stulpelinę diagramą. Kokių tendencijų įžvelgi?
3. Išsiaiškink, ar tavo mieste imamasi kokių piemonių gyventojų skaičiui reguliuoti. Dėl šios informacijos taip pat gali kreiptis į savivaldybės tarnautojus.
4. Pasidomėk, kokie miesto modernizavimo planai buvo įgyvendinti per laikotarpį nuo 2004 m., kai Lietuvà įstojo į Europos Sąjungą. Kokius projektus norima įgyvendinti ateityje?

IX. Kultūrų ir religijų geografija

Šiame skyriuje sužinosi:

- Kuri religija pasaulyje paplitusi labiausiai?
- Kokios yra svarbiausios krikščionybės kryptys?
- Kuriose pasaulio šalyse daugiausia katalikiškų valstybių?
- Kokie yra esminiai islamo religijos bruožai?
- Kodėl kai kurios pasaulio vietos laikomos šventomis?
- Kurios kalbos priklauso indoeuropiečių kalbų šeimai?
- Kuriomis kalbomis pasaulyje šneka daugiausia žmonių?
- Kurios tautinės mažumos Lietuvoje yra gausiausios?
- Kaip pasaulis skirstomas į kultūros sritis?

Per visą žmonijos istoriją buvo ir yra tikinčių, kad kažkas egzistuoja už žmogaus suvokimo ribos. Ne taip svarbu, kokio pavidalo – dvasinio ar fizinio – yra toji nematoma jėga, daugelis ją laiko realia, kaip ir patį pasaulį.

Apie 80% mūsų šalies gyventojų yra Romos katalikai. Kartu su Itãlija, Lénkija, Ispãnija bei kitomis šalimis Lietuvà yra labai katalikiška valstybė.

Savaitgaliais bei švenčių dienomis gausiai lankomos bažnyčios, tikintiesiems svarbios vietos (Šiluva, Kryžių kalnas, Vìlniaus Kalvarìjos) rodo gilų mūsų žmonių tikėjimą.

Vatikanas

Vatikãnas yra nykštukinė valstybė, įsikūrusi pačiame Itãlijos sostinės Ròmos viduryje. Jai vadovauja Ròmos katalikų bažnyčios aukščiausiasis vadovas – popiežius. Todėl Vatikãnas vadinamas teokratine monarchija.

Visas Vatikãnas yra kultūros paminklas. Tokie pastatai, kaip Šv. Petro bazilika ar Siksto koplyčia, daugelį amžių buvo pasaulinio garso menininkų kūrybos vieta:čia darbavosi Botičelis, Berninis, Mikelandželas. Vatikãno bibliotekà bei muziejai taip pat turi ypatingą istorinę, mokslinę bei kultūrinę reikšmę.

50 Religijų geografija

Relìgija (lot. *religio* – pamaldumas, nuolankumas) – tai tikėjimas antgamtine jėga arba jėgomis, šventumu, dieviškumu, taip pat su tuo susijusi veikla (religijos praktikavimas) ir institucijos.

Religija	Tikinčiųjų skaičius	Pasaulio gyventojų dalis 2011 m., %
Krikščionybė	2,1 mlrd.	30
Islamas	1,5 mlrd.	21
Induizmas	1 mlrd.	14
Budizmas	500 mln.	7
Kitos religijos	600 mln.	9
Netikintys ir ateistai	1,3 mlrd.	19

1 *Didžiausios pasaulyje praktikuojamos religijos 2011 m.*

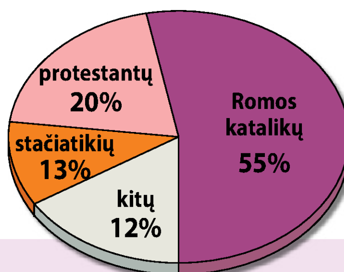
Religijų reikšmė ir įvairovė

Žmonės nuo seno domėjosi gyvenamąja aplinka, joje vykstančiais reiškiniais. Mėgino paaiškinti, kas sukūrė Žemę, kodėl šviečia Saulė, keičiasi metų laikai, kodėl vieni gimsta, kiti miršta. Daugelis žmonių tiki, kad tai ne atsitiktinumai, o visagalio Dievo darbai.

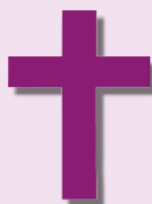
Religija neatskiriama nuo daugelio žmonių gyvenimo. Tikintieji vadinami religingais. Bet kuri didesnė religija turi organizacijas, su ja susijusios atitinkamos apeigos. Daugelyje pasaulio sričių ji svarbi ir neatsiejama kasdienio gyvenimo dalis. Religija ne tik papildo, bet ir formuoja tautos kultūrą.

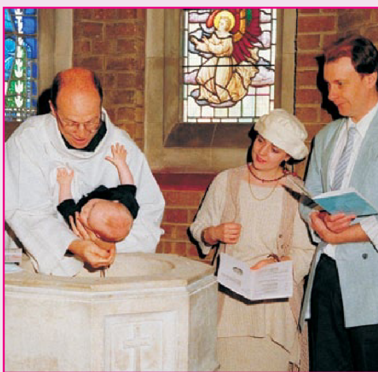
Svarbiausias didžiausių pasaulio religijų bruožas – **monoteìzmas**, t. y. vieno Dievo garbinimas. Tiksliai atsakyti į klausimą, kiek dabar pasaulyje yra religijų, gana sunku. Pagal reikšmę ir paplitimą jos skirstomos į pasaulines ir etnines. Dabar labiausiai paplitusios **pasáulinės relìgijos**: krikščionybė, islamas ir budizmas. Svarbiausios **ètninės** yra induizmas (daugelio Ìndijos gyventojų), šintoizmas (dalies japonų), judaizmas (žydų). Reikšmingas ir V a. iki Kr. Kìnijoje atsiradęs konfucianizmas. Dabar tai dalies gyventojų religija, tačiau dėl Kìnijos vyriausybės vykdomos ateistinės politikos jos išpažinėjų skaičius nežinomas.

Daugelio religijų atsiradimas siejamas su ypatingais ir įsimintinais tautų istorijos įvykiais. Dabar pasaulyje yra 4–5 tūkst. religijų ir jų šakų.

2 *Krikščionių bažnyčios.*

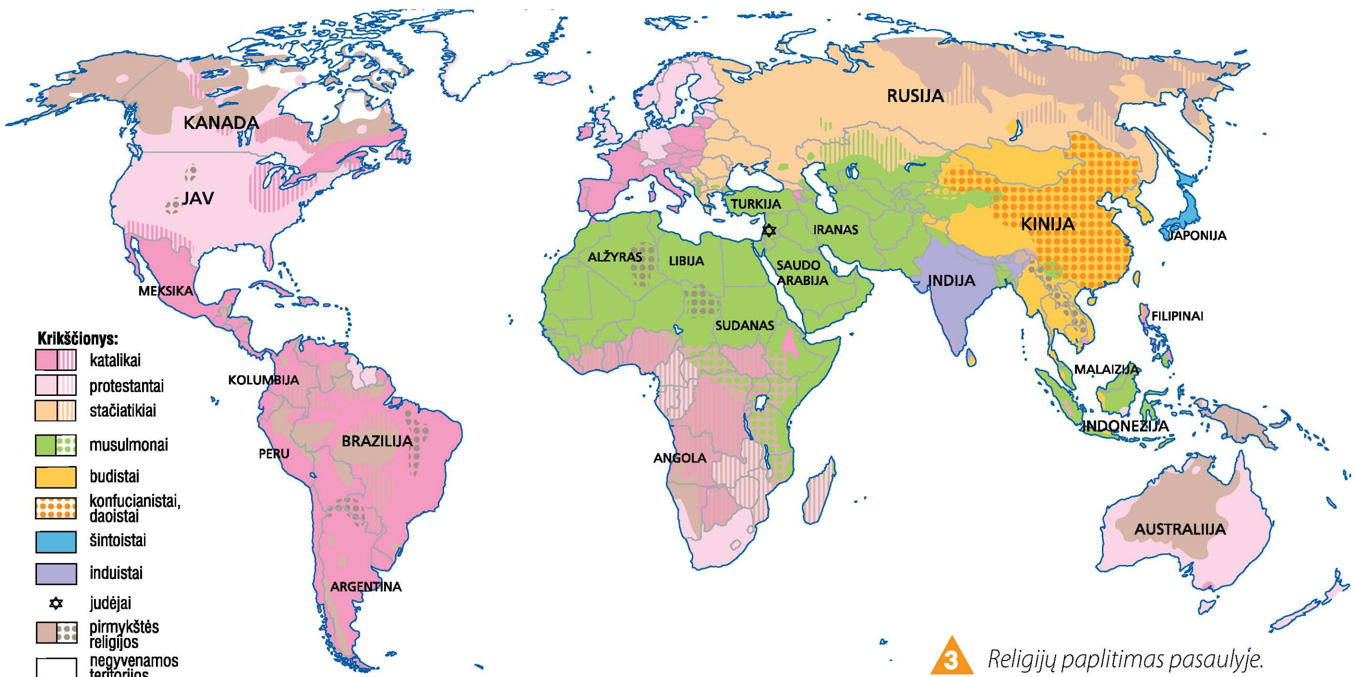

Krikščionybė – labiausiai paplitusi religija

Labiausiai paplitusi religija – krikščionybė – atsirado prieš du tūkstančius metų Ròmos impèrijos rytinėje provincijoje Judėjoje (dabartiniame Izraèlyje). Krikščionybę išpažįsta treč̃dalis pasaulio gyventojų. Daugiausia krikščionių Europoje, Pietų ir Šiaurės Amerikoje, Australijoje. Gausios šios religijos išpažinėjų bendruomenės yra ir kai kuriose Azijos bei Afrikos šalyse.

Krikščionybę sudaro trys pagrindinės kryptys: **katalikỹbė**, **protestantìzmas** ir **stačiatikỹbė**. Katalikų pasaulyje daugiausia – apie 16% visų gyventojų. Kai kuriose šalyse – Ispãnijoje, Lénkijoje, Aĩrijoje – jie sudaro absoliučią tikinčiųjų daugumą. Lietuvojè apie 79% tikinčiųjų yra katalikai. Katalikų bažnyčiai vadovauja **pópiežius**. Jo būstinė įsikūrusi Vatikanè (Ròmoje) – mažiausioje pasaulio valstybėje (žr. 211 p.).

Stačiatikybė Europoje įsitvirtino Bizántijos impèrijai priklausančiose ar jos įtakos sferos šalyse. Daugiausia stačiatikių Rùsijoje, Graĩkijoje, Ukraìnoje, Ser̃bijoje. Vokietìjoje XVI a. susiformavo kita krikščionybės kryptis – protestantizmas. Jo pradininku laikomas Martỹnas Liùteris (Martin Luther). Iš Vokietìjos protestantizmas paplito Šiaurės Europos šalyse, Šveicãrijoje, Jungtìnėje Karalỹstėje, JAV, Austrãlijoje. Esama įvairių protestantizmo srovių: liuteronybė, kalvinìzmas, kitos. Lietuvoje taip pat yra evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų bendruomenių. Didžiausios telkiasi Bìržų, Tauragė̃s ir Šilùtės rajonuose.

3 *Religijų paplitimas pasaulyje.*

Islamas – sparčiai plintanti religija

Islamo religijos išpažinėjai vadinami **musulmõnais**. Pasaulyje jų yra per pusantro milijardo ir vis daugėja. Islamiškų šalių daugiausia Pietvakarių Azijoje ir Šiaurės Afrikoje. Kai kuriose iš jų, pavyzdžiui, Saùdo Arãbijoje, Tur̃kijoje, Afganistanè, Alžyrè, musulmonai sudaro absoliučią tikinčiųjų daugumą (3 pav.). Musulmonų esama ir Europoje: Bòsnijoje, Albãnijoje. Nedidelių jų bendruomenių yra ir Lietuvojè. Dėl imigracijos šio tikėjimo žmonių daugėja Europoje.

Islamo lopšys – Meka ir Medina (Saùdo Arãbijoje). Iš čia VII a. pradžioje Dievo pranašu vadinamas Mahomètas pradėjo skleisti naują tikėjimą. Prie spartaus ir plataus islamo plitimo prisidėjo arabų pirklių kelionės bei karai, per kuriuos nukariautos tautos tapo šio tikėjimo išpažinėjomis. Islamas, kaip ir kitos pasaulio religijos, nėra vientisas. Skiriamos dvi pagrindinės jo srovės: **sunìzmas** ir **šiìzmas**. Šiuolaikiniame musulmonų pasaulyje vyrauja sunìtai. Šiìtai sudaro maždaug dešimtadalį visų musulmonų. Jų daugiausia Iranè ir Irakè.

Budizmas – Azijos religija

Budizmas labiausiai paplitęs Azijoje. Daugiausia jo išpažinėjų yra Kìnijoje, Japònijoje, Mongòlijoje, Pietryčių Azijos šalyse (3 pav.). Pasaulyje gyvena apie 400 mln. budistų. Šios religijos tėvynė yra Ìndija, o jos pradininkas – Sidárta Gáutama (pavadintas Budos garbės vardu).

Iš Ìndijos budizmas paplito daugelyje Azijos šalių, bet pačioje Ìndijoje neprigijo. Dėl Budos išpažinėjų nesutarimų budizmas susiskaidė į šiaurės ir pietų šakas. Pietų budizmas paplitęs Šri Lánkoje, Laosè, Tailánde, o šiaurės budizmas – Nepalè, Tibetè, Pietų̃ Koréjoje, Japònijoje.

Budistai pasauliečiai privalo laikytis penkių dorovės principų: nežudyti, nevogti, nemeluoti, nepaleistuvauti, negirtauti. Šios religijos vienuoliams keliama dar kitokių reikalavimų: atsisakyti pasaulietinio gyvenimo, laikytis griežtų dorovės principų, gyventi tik iš išmaldos.

Šventyklų architektūra

Beveik visų religijų išpažinėjai garbina Dievą maldos namuose. Neretai tokie pastatai būna pačiame miesto centre. Maldos namų priežiūra dažnai rūpinasi ne tik **relìginė bendrúomenė**, bet ir valstybė. Kai kurios iki mūsų laikų išlikusios šventyklos atrodo taip, kaip ir prieš šimtmečius. Čia renkasi ne tik tikintieji, bet lankosi ir turistai. Žinant praeities gamybos bei statybos technologijos lygį, stulbina daugelio šių pastatų didybė ir jose sukaupti lobiai. Šventyklų statybai paprastai naudotos vietinės medžiagos. Todėl pasaulyje yra šventyklų iš granito, marmuro, klinčių, smiltainio, molio, vulkaninio tufo, medienos ir kitų medžiagų.

4 *Svarbiausių religijų maldos namai.*

Krikščionių šventykla yra **bažnýčia**. Bažnyčios skiriasi dydžiu, architektūros stiliumi, puošyba. Daugelis krikščionių maldos namų yra kryžiaus pavidalo. Kryžius krikščioniui turi priminti Kristaus nukryžiavimą. Išilginė bažnyčios erdvės dalis (paprastai ilgesnė) vadinama nava, o ją kertanti skersinė dalis – transeptu. Daugelis katalikų bažnyčių labai prabangios, puošnios, protestantų kuklesnės.

Mečètė – musulmonų maldos namai. Daugelio mečečių skiriamasis bruožas – aukštas bokštas, vadinamas minaretù. Nustatytu maldos laiku penkis kartus per dieną muedzìnas iš minareto kviečia musulmonus melstis. Pastaruoju metu jį dažnai pakeičia minarete įrengta garso aparatūra. Kiekviena mečetė turi pagrindinę maldų salę, apsiplovimo kambarį, kuriame musulmonai prieš maldą apsiprausia. Be to, yra mokymosi ir vaikų mokymo kambarių.

Budizmą išpažįstančiose šalyse šventyklos vadinamos labai įvairiai: Ìndijoje – **stupà**, Tailánde – **vatù**, Japònijoje, Koréjoje, Nepalè, Tibetè, Kìnijoje – **pãgoda**. Pagodos paprastai būna šlaitiniais įgaubtais stogais. Budistai įsitikinę, kad pagodos aukštis simbolizuoja išmintį, iškilusią virš materialiojo pasaulio. Stupos panašios į varpą ir primena paminklą. Jose laikomos Budos relikvijos ir jo mokymo rankraščiai. Į stupas gali įeiti tik dvasininkai.

? Užduotys

1. Dirbkite poromis. Naudokitės istorijos žiniomis, prisiminkite krikščionybės istoriją ir paaiškinkite paplitimo pasaulyje dėsningumus (2, atlasas).
2. Išsiaiškink, kuriose Europos valstybėse vyrauja katalikybė, o kuriose – protestantizmas (3, atlasas).
3. Sugretink islamo paplitimo ir gamtinį žemėlapius (3, atlasas). Kokią išvadą gali padaryti apie islamo šalyse vyraujančias gamtos sąlygas?
4. Pasidomėk, kurių pasaulio valstybių vėliavose vaizduojamas pusmėnulis ir žvaigždės.
5. Daugiau sužinok apie pasaulio katalikų sostinę Vatikaną ir parenk trumpą pranešimą. Naudokis http://lt.wikipedia.org/wiki/Vatikanas.
6. Susiskirstykite į grupes ir palyginkite krikščionybę, islamą bei budizmą. Nurodykite svarbiausius šių religijų panašumus ir skirtumus.
7. Rask internete nuotraukų apie temoje minimas šventąsias religijų vietas. Išsispausdink labiausiai patikusias ir parenk trumpą jų pristatymą.
8. Įsiskaityk į islamo „penkis ramsčius“ 7. Kurie iš jų panašūs į krikščioniškų Dešimt Dievo įsakymų?
9. Kaip supranti pasakymą „religijos paviršutiniškumas“?

5 Šventosios vietos

Kai kurios pasaulio vietos laikomos šventomis, nes yra susijusios su svarbiais religiniais įvykiais. Pavyzdžiui, Bod Gajos (Ìndijoje) šventojoje vietoje buvo apšviestas Buda. Prie tokių vietų žmonės statė ir stato šventyklas, observatorijas, įspūdingas kapavietes mirusiesiems pagerbti, pavyzdžiui, Tadž Mahalas (Ìndijoje), Gizos piramidės (Egiptè).

Šventosios vietos dažnai unikalios ir geografiniu požiūriu. Antai Kailašo kalnas Tibetè svarbus tuo, kad iš jo šlaitų išteka kelios Pietų Azijos upės. Šventais laikomi išskirtiniai kalnai, nes jie esą rodo žmonių ir dieviškojo pasaulio ryšį. Tai Sinajus (Egiptè), Olimpas (Graĩkijoje), Fudžijama (Japònijoje) ir daugelis kitų. Induizmas šlovina septynias šventąsias upes, iš kurių švenčiausia laikoma Ganga. Dar prieš krikščionybės įsigalėjimą senovės baltai dievų buveinėmis laikė miškus.

Modernėjant pasaulio transporto sistemai, sutrumpėjus kelionių laikui, įvairių tikėjimų žmonės turi daugiau galimybių nuvykti į šventąsias vietas. Piligrimų ir turistų kelionės į tokias vietas, pavyzdžiui, Lurdą, Meką ir Mediną, tampa ekonomiškai svarbios ten gyvenantiems žmonėms.

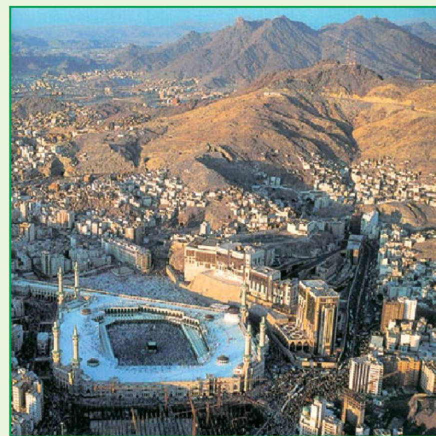

Lietuvoje garsiausia piligrimų ir turistų lankoma vieta yra Kryžių kalnas netoli Šiaulių.

6 Kas yra Koranas?

Korãnas – pagrindinė musulmonų šventoji knyga, kurioje pateikti ne tik religiniai nurodymai, bet ir svarbiausios pasaulietinio gyvenimo normos. Jos daro įtaką verslui, šalių ūkiui, kasdienei buičiai. Ypač griežtose islamo valstybėse Koranas yra svarbiausias įstatymas. Juo remiantis teisiama ir skiriamos bausmės. Moters vieta islamo visuomenėje įtvirtinta žemesnė negu vyro. Kai kuriose šalyse moterys viešose vietose privalo dėvėti visą kūną dengiančius drabužius, galvos apdangalą arba prisidengti veidą audeklu (**čadrà**), negali dalyvauti rinkimuose.

Koranas draudžia vaizduoti Alachą, jo pranašą Mahomètą, žmogų ar gyvulį. Musulmonų įsitikinimu, nei paveikslai, nei statulos negali prilygti Alacho kūrinių didybei. Todėl islamo mene visas dėmesys skiriamas geometrinėms figūroms, kaligrafijai ir mozaikai. Geometrinėmis figūromis musulmonai puošia mečetes, jų kupolus, kilimus, namų apyvokos reikmenis.

Meka ir Kaabos šventykla.

7 Islamo „penki ramsčiai“

Pagal islamo religijos reikalavimus kiekvienas musulmonas privalo laikytis senovėje nustatytų penkių svarbiausių reikalavimų – **arkãnų**.

Išpažinti tikėjimą
Kiekvienas musulmonas melsdamasis turi kartoti: „Nėra kito Dievo, tik Alachas, o Mahometas yra jo pranašas“.

Melstis
Penkis kartus per dieną – švintant, vidurdienį, per popietę, saulei leidžiantis ir sutemus – musulmonas turi arabiškai pasimelsti. Maldoms vadovauja mokytas žmogus, gerai išmanantis Koraną. Musulmonas gali melstis ne tik mečetėje, bet ir visur kitur. Prieš maldą reikia nusiprausti, nusiauti batus ir atsigręžti į Mekos pusę. Meldžiamasi klūpint ant maldai skirto kilimėlio.

Teikti labdarą
Kiekvienas musulmonas kasmet vargšams turi atiduoti dalį savo pajamų ar kitokių vertybių. Dažniausiai tai reiškia 2,5% pajamų mokestį.

Pasninkauti
Devintąjį Mėnulio kalendoriaus mėnesį – **ramadãną** – nuo aušros iki sutemų privalu nieko nevalgyti ir negerti. Išimtis taikoma tik vaikams iki septynerių metų, nėščiosioms ir mažus vaikus maitinančioms, ligoniams, senyvo amžiaus žmonėms ir keliautojams.

Aplankyti šventąsias vietas
Kiekvienas musulmonas, pajėgus fiziškai ir finansiškai tai padaryti, nors kartą gyvenime turi aplankyti Kaabos mečetę Mekoje ir Mahometo kapą Medinoje – atlikti **chãdžą**. Kasmet apie du milijonus žmonių keliauja į Meką. Maldininkai dėvi specialų apdarą – paprastus drabužius, kurie panaikina turtinius ir kultūrinius skirtumus tam, kad visi Dievui būtų lygūs.

Kalbų geografija

IDE	Gyventojų, šnekančių tos šakos kalbomis, skaičius, mln.
Indų	880
Romanų	625
Germanų	500
Slavų	300
Iranėnų	100
Graikų	11
Albanų	5,5
Baltų	5,5
Armėnų	5
Keltų	1

1 *Indoeuropiečių kalbų (IDE) šeimos šakos XX a. pabaigoje.*

Pasaulio kalbų gausa

Ilgai manyta, kad pasaulyje yra maždaug 3000 kalbų. XX a. antrojoje pusėje atlikti išsamesni tyrimai patikslino šį skaičių. Mūsų dienų kalbininkai beveik įsitikinę, jog pasaulyje yra apie 6000 kalbų. Kadangi dar daug jų gerai neištirtos, dažnai būna labai sudėtinga tiksliai nurodyti savarankiškos kalbos ir jos tarmių skirtumus.

Pasaulyje nėra šalies, kurioje žmonės kalbėtų viena kalba. Kai kurioms didelėms šalims (Ìndijai, Rùsijai) itin būdinga kalbų įvairovė, nors daugumoje šalių tik viena ar dvi kalbos turi oficialiõs **valstýbinės kalbõs** statusą. Daugiausia valstybinių kalbų – net 16 – yra Ìndijoje, Šveicãrijoje – keturios: vokiečių, prancūzų, italų ir retoromãnų.

Daugiausia žmonių pasaulyje šneka kinų (mandarìnų) kalba. Labai plačiai vartojamos kolonijiniais laikais paplitusios ispanų, anglų ir kitos kalbos (4 pav.). Nors ir nepatenka į pasaulio kalbų dešimtuką, tarp ypač paplitusių kalbų yra daugiau europiečių kalbų: prancūzų, italų, lenkų, rumunų. Jomis šneka dešimtys milijonų žmonių ne tik savo šalių teritorijose, bet ir svetur. Štai prancūzų kalba oficialiõs kalbõs statusą turi net 29 valstybėse: buvusiose kolonijose Afrikoje, taip pat Bel̃gijoje, Kanãdoje, Šveicãrijoje. Ispanų oficiali valstybinė kalba yra 20 valstybių Lotynų Amerikoje.

2 *Indoeuropiečių kalbų šeimos medis.*

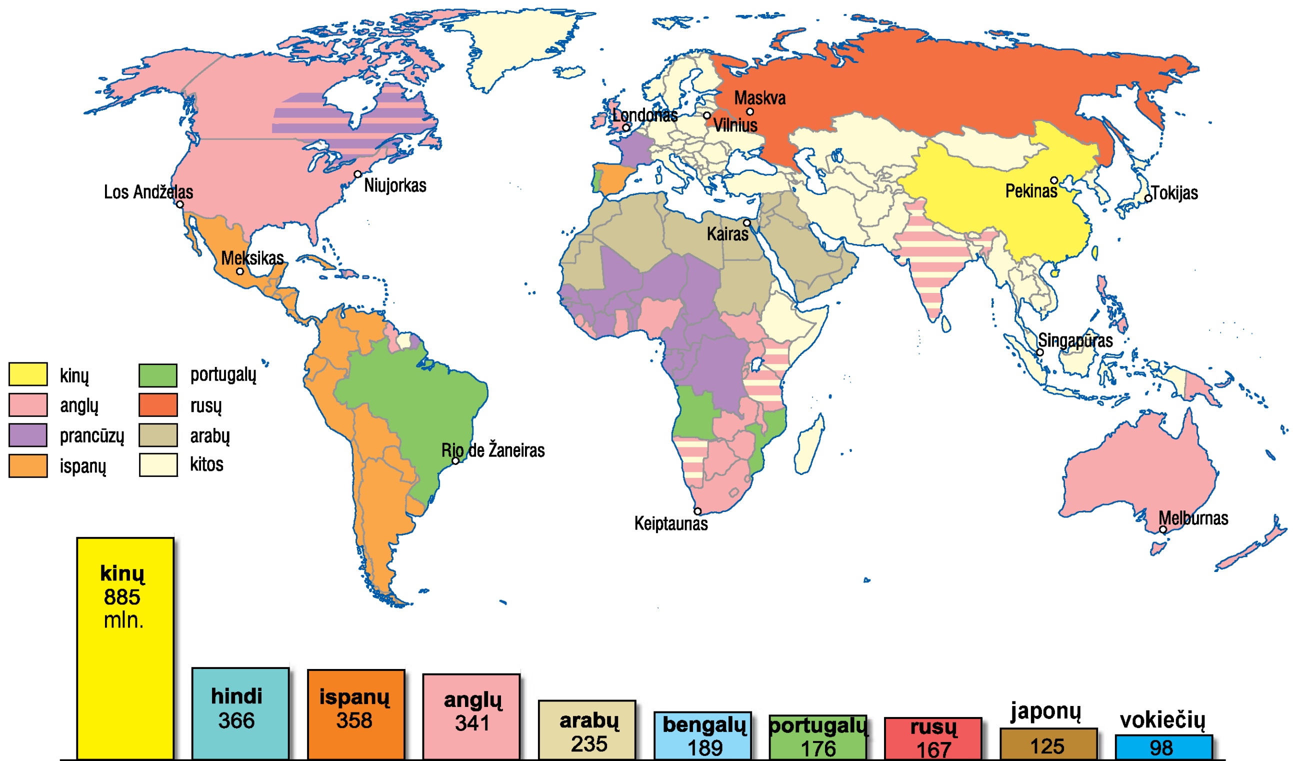
Indoeuropiečių kalbų šeima

Žmonių šnẽkamosios kalbos skirstomos į **kalbų̃ šeimàs**, šios – į kalbų šakas ar atskiras kalbas. Į šeimas skirstoma pagal giminiškumą, t. y. į vieną šeimą patenka iš vienos prokalbės išsirutuliojusios kalbos. Paprastai jos turi daug panašių žodžių.

Indoeuropiečių kalbų šeima, kuriai priklauso ir lietuvių, yra geriausiai ištirta ir gausiausia pasaulyje. Manoma, kad indoeuropiečių prokalbė susiformavo maždaug prieš 8 tūkst. metų, o prieš 4–5 tūkst. metų ji skilo į tarmės, kurių pagrindu pamažu išsirutuliojo visos šiandieninės indoeuropiečių kalbos. Dabar jos paplitusios visuose žemynuose. Indoeuropiečių kalbomis kalba apie 3 mlrd. gyventojų!

3 Lietuvių kalba – praeities lobynas

Nustatyta, kad iš visų gyvųjų indoeuropiečių kalbų daugiausia senosios prokalbės ypatybių išlaikiusi lietuvių kalba. XIX a. ja domėjosi daug garsių mokslininkų, mūsų kalba gretinta su pačiais seniausiais indoeuropiečių rašytiniais paminklais. Lietuvių kalbai kalbininkai suteikė savitai gražų titulą – „archajiškiausioji iš gyvųjų indoeuropiečių šeimos kalbų“, vadino ją savotišku muziejumi po atviru dangumi. Mūsų gimtąja kalba ir jos archajiškumu ypač žavėjosi įžymusis prancūzų kalbiniñkas A. Mejẽ. Visą pasaulį kitados apskriejo ir dabar aktualumo nepraradęs jo posakis: „Tas, kuris nori žinoti, kaip kalbėjo mūsų proseneliai, turi atvažiuoti pasiklausyti, kaip kalba lietuvis valstietis“.

4 *Labiausiai paplitusios pasaulio kalbos 2011 m.*

Kalbų nykimas – žmonijos problema

Prognozuojama, kad, nykstant tautoms, taip pat dėl sparčiai plintančios anglų kalbos bei visuotinio jos mokymosi po 20–30 metų gali išnykti didesnė dalis (~60%) pasaulio kalbų! Tokia grėsmė dabar kilusi 4 tūkst. kalbų. Daugiausia jų nyksta Okeãnijoje ir Afrikoje. Net Europoje miršta apie 50 kalbų.

Kalbos nyksta greičiau nei retos gyvūnų ar augalų rūšys. Nustatyta, kad kalba normaliai vystytųsi, ja turi šnekėti mažiausiai milijonas žmonių. Tokių kalbų pasaulyje yra 250. Apie 90% pasaulio kalbų vartoja mažiau kaip 100 tūkst. žmonių. Net 46 kalbomis šneka tik po kelis žmones. Mirus jiems, miršta ir jų gimtoji kalba.

Per visą žmonijos istoriją jau mirė per 9 tūkst. kalbų. Išnyko net kai kurios didžiųjų imperijų kalbos (sanskrito, vedų, asirų, senovės persų, lotynų). Daugelis tapo kolonizacijos aukomis. Jungtìnėse Valstìjose prieš anglų ir ispanų kalbų ekspansiją iš kelių šimtų atsilaikė tik 150 indėnų kalbų. Beveik visos jos laikomos nykstančiomis. Didelis pavojus gresia daugeliui Rùsijos kalbų.

Kalbų atkūrimas – žmonijos rūpestis

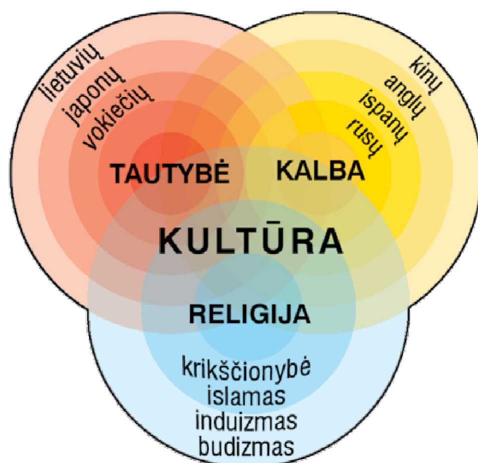
Kai kurias kalbas pavyksta atkurti: pavyzdžiui, japonai atgaivino áinų kalbą, Kòrnvale (Ánglijoje) atkurta kòrnų kalba. Ryškiausias atgaivintos mirusios kalbos pavyzdys – hebrajų kalba, kurią dabar vartoja 5 mln. žmonių.

Mėginama kurti ir dirbtinės kalbas, kuriomis galėtų šnekėti visi žmonės. Dirbtinę kalbą kūrė išminčius Platònas, fizikas Izaõkas Niùtonas. Būta daugiau nei 2 tūkst. pasaulinės kalbos kūrimo projektų. Kiek labiau pasaulyje paplito dirbtinė **esperánto kalbà**. Ją 1887 m. sukūrė Váršuvos daktaras Liùdvikas Lãzaris Zãmenhofas. Kurti šią kalbą jis baigė gyvendamas Lietuvojè, Veisiejuosè. Taigi galime didžiuotis, kad esperanto kalba sukurta Lietuvoje. Dabar ją moka apie 2 mln. žmonių.

? Užduotys

1. Mėgink apytiksliai suskaičiuoti, kiek yra šalių, kuriose paplitusios indoeuropiečių šeimos kalbos 4.
2. Išvardyk kalbas, kurios sudaro šias indoeuropiečių kalbų šeimos šakas: baltų, slavų, germanų ir romanų 2.
3. Pasidomėk, kurios indoeuropiečių šeimos kalbos yra mirusios. Prie kurių šakų jos priklausė?
4. Kurios indoeuropiečių šeimos kalbos plačiausiai vartojamos pasaulyje ir kuriose šalyse 4?
5. Nurodyk, kurios kalbos labiausiai paplitusios Afrikoje ir Azijoje 4.
6. Mėgink internete rasti įvairių pasaulio kalbų rašto pavyzdžių. Parenk jų pristatymą.
7. Pasitarkite, ar apskritai įmanoma sustabdyti spartų kai kurių kalbų nykimą, ir pasiūlykite būdų, kaip galima būtų tai padaryti.

Kultūrų geografija

1 *Tautybė, kalba ir religija sudaro kultūros pagrindą.*

Kultūra ...

- siejasi su religija, tautybe, kalba;
- lemia visuomenės gyvenseną, tradicijas bei vertybes;
- išryškėja šeimoje bei valstybės formose, teisės sistemoje, technikoje, mene, literatūroje, muzikoje, filosofijoje ir moksle;
- kinta, nes tai lemia ryšiai su kitomis kultūromis.

Kultūros samprata

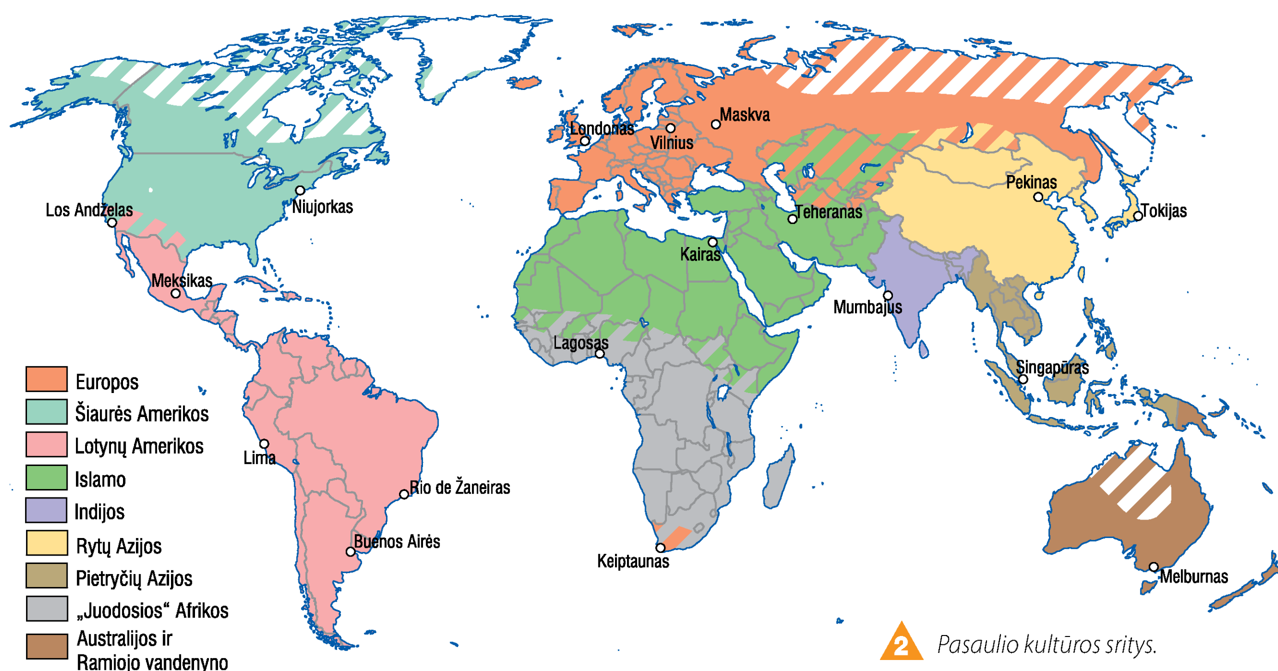
Kultūrà – tai dvasinių ir materialinių vertybių visuma. Svarbiausios jos sferos yra religija, kalba, papročiai ir tradicijos, pasaulėžiūra ir menas, tradicinis ūkininkavimo būdas ir technologijos, visuomenės institucijos. Pasaulyje gyvuoja daugybė kultūrų, kurios ne tik savitos, unikalios, bet ir turi kai kurių panašumų. Panašiõs kultūros tautos paprastai gyvena greta, išpažįsta tą pačią religiją, kalba giminiškomis kalbomis, verčiasi panašia ūkine veikla.

Kultūros sritys

Žemė mums yra žemynai, valstybės, geografinės zonos. Tačiau galime sumodeliuoti ir kitą jos vaizdą – pagal **kultũros sritìs**. Tada turėtume nubraižyti naują pasaulio žemėlapį. Jame būtų devynios sritys, kurių savitumą ir ribas lemtų kultūra (2 pav.). Dabar visuomenės kaitą skatina gyventojų migracijos, pasaulį apėmęs turizmo ir pažangiųjų technologijų bumas. Todėl teisingai suprasti kasdienės informacijos įvairiapusiškumą, kitokios kultūros ypatumus nelengva. Tam reikia išsamiau pažinti svarbiausius kitų kultūrų bruožus. Šioje temoje plačiau aptariamos 6 kultūros sritys.

Viena kultūros sritis gali apimti didelę, kelis žemynus aprėpiančią, teritoriją. Pavyzdžiui, Afrika yra vienas žemynas, tačiau jis dalijasi į dvi kultūros sritis: „Juodosios“ Afrikos ir Islamo. Pirmąją apibūdina žmonių rasės ir ūkininkavimo pobūdis, o antrąją – religija, kuri plinta ir po truputį keičia šios kultūros srities ribas. Valstybių sienos irgi būna kultūros sričių riba.

Kultūros sričių ribos gali keistis. Pavyzdžiui, naujai būtų brėžiama Šiaurės Amerikos ir Lotynų Amerikos kultūrų riba, jei į JAV pietų valstijas imigruotų daugiau ispaniškai kalbančių gyventojų. Kitas pavyzdys – buvusi Sovietų Sąjunga. Jai subyrėjus, pietinės respublikos, atgavusios nepriklausomybę, integravosi į islamo bendruomenę ir dabar priskiriamos prie Islamo kultūros.

2 *Pasaulio kultūros sritys.*

Europos kultūros sritis

Europos pietinėse šalyse glūdi šios kultūros šaknys. Tai graikų mokslas, romėnų teisė, krikščionių religija. Čia kūrėsi mokslas, menai, buvo padėti geografinių Žemės tyrimų pagrindai. Ilgainiui visa tai susipynė į savitą Europos kultūrą.

Nuo seno Europa buvo nuolatinė idėjų, valstybių kovų arenà. Todėl šiame žemyne anksčiau nei kitur atsirado pramonė, sparčiai augo miestai, plito miestiškas gyvenimo būdas. Ten, kur palankus klimatas, plėtojosi žemdirbystė. Šimtmečius trukusi sparti valstybių raida suformavo nepakartojamą Europos kultūros mozaiką. Kaukazo ir Balkanų pusiasalio regionuose susiliẽčia Europos ir Islamo kultūros sritys. Kelis šimtus metų dėl karinio ir ekonominio pranašumo Europos kultūra skverbėsi į atokiausius pasaulio kampelius.

Svarbiausios Europos kultūros vertybės – demokrãtija ir asmens laisvė. Nedidelėje Europoje yra apie penkiasdešimt valstybių, vartojama dešimtys skirtingų kalbų, išpažįstamos įvairios religijos. Kartu Europa yra vienas iš stipriausių ekonomikos regionų pasaulyje. Daugelio jos šalių labai aukštas gyvenimo lygis. Žemyno šalys vienijasi – kuria ir stiprina Europos Sąjungą, drauge sprendžia socialines bei ekonomines problemas.

3 Dievo Motinos katedra Paryžiuje.

Šiaurės Amerikos kultūros sritis

Prie šios kultūros srities, kuri kartais vadinama Naujuoju pasauliu, priskirtinos dvi valstybės – JAV ir Kanadà. Nuo seno čia gyvenančias indėnų gentis per kelis šimtus metų išstūmė europiečiai. Jie atvežė krikščionišką kultūrą ir tęsė europines tradicijas. Šiaurės Amerikos gamtos sąlygos panašios į Europos, tačiau, priešingai negu mūsų žemyne, gausu naudìngųjų iškasenų.

Išeiviai iš Europos įsitvirtino šiose žemėse, indėnų JAV yra apie 2,5 mln., o Kanãdoje – 1,2 mln. Dabar šalis rãsiniu ir tautiniu požiūriais yra margiausia pasaulyje. Didžiąją dalį – apie 83 % – sudaro Europos imigrantų palikuonys: daugiausia airių, vokiečių, anglų. Daugiau kaip 12 % gyvena juodaodžių. Kanãdoje išliko didelė prancūzų bendruomenė, kurioje daug reikalaujančių Kvebeko provinciją paskelbti nepriklausoma valstybe.

JAV ir Kanadà sudaro vieną ekonominę erdvę. Labai aukštas šių šalių gyvenimo lygis. Nuo XX a. pradžios Jungtìnės Valstìjos yra ekonomiškai stipriausia pasaulio valstybė. Visuomenėje didelę reikšmę turi vartotojiškas požiūris ir komèrciniai santykiai (žr. 223 p.).

4 Broadway Niujorke.

5 Indėnų šventė Kuske (Peru).

Lotynų Amerikos kultūros sritis

Iki XV a. čia klestėjo aukštos kultūros indėnų civilizacijos: actekų, inkų, majų. XV a. pabaigoje šią sritį pradėję užkariauti ispanai ir portugalai ne tik atsivežė savo kultūrą, bet ir krašto tradicijų. Indėnai labai priešinosi, todėl nemažai jų išnaikinta. Likusieji per kurį laiką susimaišė su atėjūnais, dalis gyvena kalnuotose ir miškingose teritorijose. Indėnai Lotynų Amerikoje sudaro apie 16% gyventojų. Dabar dauguma šios srities gyventojų yra krikščionys katalikai – atvykėlių iš Europos palikuonys. Tačiau vietos krikščionybė skiriasi nuo europietiškosios, yra paveikta indėnų religijų. Šis regionas vadinamas Lotynų Amerika, nes čia vyrauja iš lotynų kalbos kilusios ispanų, portugalų ir prancūzų kalbos.

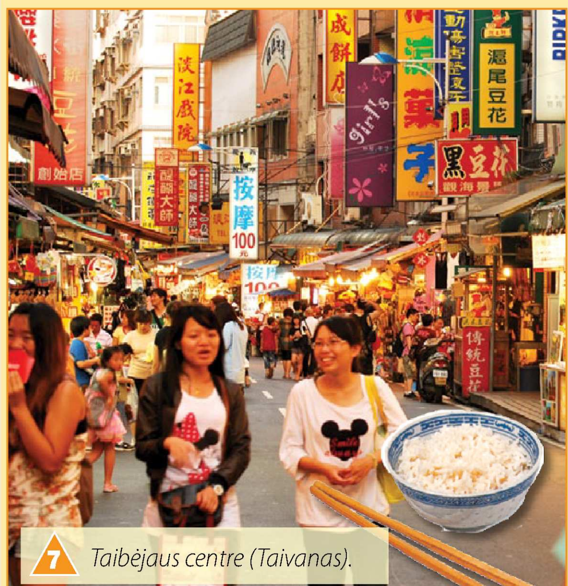
Dabar šioje srityje sparčiai plinta miẽstiškas gyvenimo būdas, nes vis daugiau žmonių iš kaimų keliasi į miestus (žr. 46 tema). Todėl per kelias dešimtis metų aplink didmiesčius atsirado lūšnynų, kurie kelia daug socialinių problemų.

Islamo kultūros sritis

Dėl nepalankių gamtos sąlygų (dykumos ir pusdykumės) žmonių čia gyvena palyginti retai. Vietomis dar paplitęs tradicinis klajoklinis gyvenimo būdas. Sėsliai ir tankiai gyvenama ne tik oazėse, bet ir upių slėniuose, pajūryje. Čia plėtojama žemdirbystė. Upių slėniai ir oazės yra ankstyvųjų civilizacijų lopšys. Jose kūrėsi pirmieji Afrikos ir Azijos miestai, formavosi miestų kultūra. Dabar visas Šiaurės Afrikos ir Pietvakarių bei Vidurio Azijos šalis jungia islamas, turintis įtakos gyvenimo būdui, papročiams, savitam pasaulio supratimui (žr. 50 temą). Šios srities gyventojai skiriasi dideliu religingumù, religinių tradicijų laikymusi. Didelių permainų prasidėjo radus nãftos ir ėmus ją išgauti bei eksportuoti. Todėl kai kurių islamo šalių vaidmuo pasaulio ūkyje vis labiau didėja. Kai kuriose Persų įlankos šalyse pasiektas aukštas gyvenimo lygis.

6 Arabų pasaulio vaizdai.

7 Taibėjaus centre (Taivanas).

Rytų Azijos kultūros sritis

Rytų Azijos gamta labai kontrastinga: miškai, stepės, dykumos, kalnai. Čia dažni žemės drebėjimai, dideli potvyniai, taifūnai. Tokios gamtos sąlygos grūdino žmones ir vertė nenuilstamai dirbti bei kurti. Kìnijoje buvo išrastas kompasas, pradėtas gaminti popierius, šilkas, sukurtas hieròglifų raštas. Didžiausią įtaką kultūrai turėjo budizmas ir konfucianizmas. Japònijos budizmas susipynęs su šintoizmu.

Rytų Azijos kultūra ir gyvenimo būdas saviti. Gyventojų darbštumas, dalykiškumas ir taupumas itin reikalingi dabarties ekonomikos plėtrai. Japònija pirmoji iš Rytų Azijos valstybių atvėrė duris pasauliui ir ėmė plėtoti pramonę. Mokslo ir technikos laimėjimai padėjo šaliai tapti viena iš ekonomiškai stipriausių valstybių. Kìnija ir Pietų Korėja iki pat XX a. vidurio buvo tipiški atsilikę žemės ūkio kraštai, tačiau dabar jų ekonomika kyla labai sparčiai, buvęs atsilikimas mažėja. Tikinama, kad XXI a. šiam regionui teks svarbiausias vaidmuo pasaulio ekonomikoje.

„Juodosios“ Afrikos kultūros sritis

Prie jos skirtina beveik visa Afrika į pietus nuo Saharos. Nors čia šilta ištisus metus, gamtos sąlygos ne itin palankios. Ilgai apie šį regioną europiečiai mažai žinojo. Tai lėmė jo geografinė padėtis: šiaurėje – milžiniška dykuma, o vakaruose ir rytuose – vandenynai. Tačiau net ir tada, kai ši žemės dalis tapo atvira pasauliui, atėjūnų tikslas veikiau buvo priešiškas nei draugiškas. Tai rodo net 300 metų „juodąją“ Afriką buvus žmonių medžioklės vieta ir dar 100 metų – Europos šalių kolonija. Kitų kultūrų brovimasis ir su juo susiję dideli praradimai bei priešiškumas europiečiams trukdė šio žemyno tautoms perimti pasaulio laimėjimus.

„Juodoji“ Afrika itin marga tautiniù ir kalbiniù póžiūriais. Čia gyvena nuo 300 iki 500 tautų. Daugelis gyventojų išpažįsta pirmykštes protėvių religijas arba derina jas su krikščionybe ir islamu.

XX a. šeštajame dešimtmetyje prasidėjo Afrikos **dekolonizãcija**, ėmė kurtis nepriklausomų valstybių. Bet iki šiol dauguma žemyno šalių tebėra ekonomiškai atsilikusios. Jose vyrauja primityvioji žemdirbystė. Daug socialinių problemų kelia didelis gyventojų prieaugis ir sparti urbanizacija (žr. 46 temą).

8 *Masajų genties moterys tautiniais drabužiais.*

Kultūrų globalizacija

Pasaulyje įsibėgėjantis ekonominis susipynimas skatina ir **kultũrų globalizãciją**. Tai suprantame kaip pasaulinės kultūros, kuri daugiausia siejama su Vakarų kultūra, formavimąsi. Itin sparčiai net ir atokiausiuose pasaulio kampeliuose įsigali populiari, vadinamoji masinė Vakarų kultūros dalis – **popkultūrà**. Tai gerai visame pasaulyje žinomi ir madingais aksesuãrais virtę prekių ženklai, Holivùdo kino produkcija, sporto, muzikos, įvairūs kiti renginiai (pvz., gražuolių rinkimai, oskarų įteikimai).

Vakaruose plinta ir kitų kultūrų elementų, kurie tampa masinės kultūros dalimi, pavyzdžiui, indų jogà, kinų virtuvė, japonų sumo, karatė. Jiems plisti padeda šiuolaikinės komunikacijos priemonės ir visuotinis anglų kalbos mokymasis.

9 *Tarptautinių kompanijų ženklai Vilniuje.*

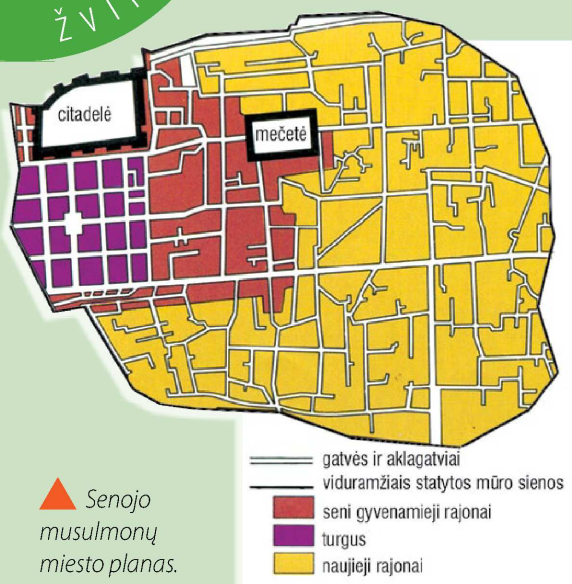

Užduotys

1. Kiekviena kultūros sritis kuo nors unikali. Nurodyk po du tris, tavo manymu, svarbiausius ypatumus.
2. Įsižiūrėk į šios temos nuotraukas ir kiekvieną trumpai apibūdink.
3. Išvardykite, ką europiečiai paveldėjo iš kitų kultūrų.
4. Atlikite tyrimą ir mėginkite išsiaiškinti, į kurias kultūros sritis rengiamos turistinės kelionės iš Lietuvos. Pasidomėkite, kokių nurodymų vykstantieji gauna iš kelionių organizatorių.
5. Padiskutuokite, kaip reikėtų vertinti Europos kultūros poveikį kitiems pasaulio regionams.
6. Pasidomėk, kur Europoje yra daugiausia išlikusių islamo kultūros paminklų. Kaip tai paaiškintum?
7. Susiskirstykite į grupes ir pristatykite pasirinktą kultūros sritį. Tai atlikti stenkitės kuo originaliau. Pasitelkite šiuolaikinių priemonių.
8. Kaip supranti pasakymą „kultūrų globalizacija“? Pateik šio reiškinio pavyzdžių iš artimiausios aplinkos.

Gyvensenos skirtumai pasaulyje

Senojo musulmonų miesto planas.

Marakešo miesto centras Maroke.

Gyvenimas musulmonų mieste

Dabar, kai pasaulyje vis labiau plinta vakarietiškas miestiško gyvenimo būdas, dar išlieka ir tradicinė miestiška gyvensena. Vienas iš tokių pavyzdžių – kai kurie senieji islamo šalių miestai. Daugelyje jų yra dvi svarbiausios dalys: senamiestis ir turgus.

Islamo kraštų senamiestis arabiškai vadinamas **medinà**. Tai ištisas vingrių gatvelių bei aklagatvių labirintas, kuriame nesunku pasiklysti. Turgus suskirstytas pagal prekybos šakas: kiekviena amatininkų grupė turi savo vietą – aikštę, skersgatvį ar net visą gatvę. Vienoje gatvelėje siūloma vertingų kilimų, gretimoje – aukso, sidabro, vario dirbinių. Čia pat galima pamatyti, kaip gaminami papuošalai ir indai. Netoliese siūloma namų apyvokos reikmenų, kituose skersgatviuose savo prekes giria batsiuviai, audinių pardavėjai, stiklãpūčiai.

Musulmonų turgaus pardavėjas privalo ne tik girti savo prekę, bet ir derėtis dėl káinos. Turguje klesti ir didmeninė, ir mažmeninė prekyba. Iš apylinkių ir tolimų kraštų atvykę pirkliai daug prekių perka urmu, o vėliau jas brangiau parduoda gretimose oazėse, kitose šalyse. Nuolatiniams pirkėjams daroma didelių nuolaidų. Lengvo pelno vaikosi elgetos ir vaikai. Šie turgaus prekes dažnai įsiūlo gerokai brangiau neapdairiems turistams už turgaus ribų.

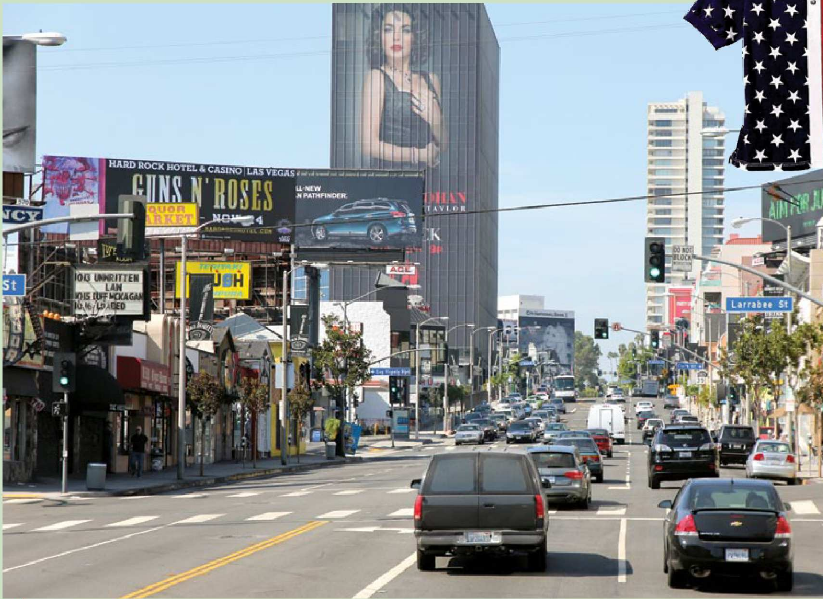
Rytų miesto žmonės retai gyvena ten, kur dirba. Todėl nuo turgaus vingiuojančios gatvelės veda į gyvenamąją miesto dalį su vyraujančiais vienaaukščiais musulmonų namais. Islamas reikalauja uždaro nuo visuomenės šeimos gyvenimo. Tai ryšku ir gyvenamųjų namų statyboje.

Kiekviename senamiestyje yra didžioji mečètė. Ji dažniausiai būna netoli turgaus. Tai ne tik miesto vidurys, bet ir religinis centras. Mečètėje vykstančiose religinėse apeigose kartą per savaitę privalo dalyvauti kiekvienas musulmonas. Religinės apeigos didesniuose miestuose skatina trumpalaikę migraciją ir prekybą. Todėl miesto reikšmė musulmonų gyvenime labai didelė. Kasdienės privalomos pamaldos vyksta mažose mečetėse, pastatytose gyvẽnamuosiuose kvartãluose.

Šiuolaikiniai arabų miestai sparčiai plečiasi, nes gausėja gyventojų bei kyla ekonomikos lygis. Už senamiesčio mūrų pastatyta modernių kvartalų, kuriuose yra įstaigingų prekybos ceñtrų, bankų, parodų salonų, labai panašių į europietiškus.

Kairuano (Tunisas) miesto gatvelė.

JAV miestams būdingos plačios gatvės ir reklamų gausa.

Nemažai amerikiečių neįsivaizduoja savo gyvenimo be greitojo maisto restoranų.

Amerikiečių gyvensenos ypatumai

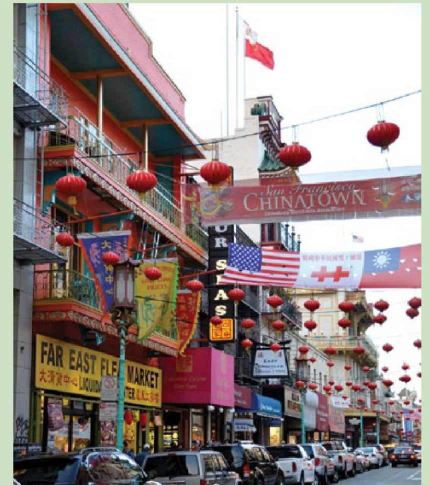
JAV laikomos imigrantų šalimi, nes didžiąją gyventojų dalį sudaro atvykėliai iš Europos, juodaodžių palikuonys, sparčiai daugėjantys lotynų amerikiečiai ir azijiečiai. Dėl tokios margos tautinės ir rasinės sudėties JAV dažnai apibūdinama kaip rasių „lydymosi katilas“. Ši ypatybė suformavo savitą amerikiečių požiūrį į imigrantus. Į juos nėra taip priešiškai žiūrima kaip kai kuriose Europos šalyse.

Atvykėliai iš Azijos, Lotynų Amerikos šalių dažniausiai buriasi kvartaluose, kuriuose gyvena tos pačiõs tautybės žmonės, kalbama gimtąja kalba, laikomasi tradicijų. Tokie kvartalai vadinami **gètais**. Juose dažnai klesti skurdas, narkotikų prekyba, prostitucija, didelis nusikalstamumas. Nemažai šių rajonų gyventojų nėra baigę mokyklos, elgetauja, neturi darbo. Augantys getai skurdina miestus, daro juos ne tokius patrauklius verslui ir gyvenimui.

Išprusę juodaodžiai ir kiti „spalvotieji“ dėl prestižo keliasi į baltųjų rajonus. Daugėjant „neprašytų“ naujakurių, krinta būstų kainos, todėl baltieji vis dažniau buriasi į kompaktiškus rajonùs priemiesčiuose. Neretai tokius kvartalus supa mūrinės sienos, saugo policija. Daugelis amerikiečių gyvena standartiškai: vieno aukšto namas, du garažai, žalia veja, baseinėlis, keli medeliai.

Amerikiečių gyvenimas neįsivaizduojamas be automobilių. Važinėjimas iš priemiesčio į darbą, apsipirkti nėra problemà, nes JAV labai tankus kelių tinklas. Dėl didelių atstumų ir spartaus tempo žmonės daug laiko praleidžia automobilyje. Prie greitkelių, sankryžų veikia daugybė greitojo maisto restoranų, milžiniškų prekybos ir paslaugų centrų, vadinamųjų „Mall“. Net ir per pietų pertrauką nemažai amerikiečių linkę pirkti maistą neišlipdami iš automobilio – „Drive In“.

Amerikiečiai gana dažnai keičia darbą ir gyvenamąją vietą. Sunkiai įsivaizduojama, kad nedidelėje įmonėje ar mažame biure amerikietis dirbtų 20 ar net 30 metų, kaip įprasta Europoje. Daugelis žmonių „neribotų galimybių šalyje“ visą gyvenimą stengiasi daryti karjerą tobulindami profesinius įgūdžius ir keisdami darbą. Dėl to gana dažnai tenka keisti gyvenamąją vietą. Maždaug penktadalis amerikiečių kasmet persikelia gyventi kitur. Kadangi įsikurti nelengva, žmonės laikinai gyvena namuose ant ratų („mobile home“). Dauguma jų turi visus būtiniausius patogumus ir gali būti apie 150 m². Tokiuose namuose JAV gyvena apie 25 mln. žmonių.

Didžiuosiuose šalies miestuose sparčiai plečiasi vadinamieji „Chinatown“. Juose galima pasijusti tarsi Kinijoje.

Namas ant ratų.

53 Tautybių ir religijų įvairovė Lietuvoje

Metai	1897	1923*	1989	2001	2012
Lietuviai	61,6	69,2**	79,6	83,5	84,2
Lenkai	9,7	15,3	7,0	6,7	6,6
Rusai	4,8	2,5	9,4	6,3	5,8
Baltarusiai	4,7	0,4	1,7	1,2	1,2
Ukrainiečiai	0,1	0,0	1,2	0,7	0,6
Žydai	13,1	8,3	0,3	0,1	0,1
Kitos tautybės	5,6	4,3	0,8	0,6	1,5

*Klaipėdos krašte – 1925, Vilniaus krašte – 1931 m.
**Iš jų 1,3% vad. klaipėdiškiai.

1 *Lietuvos gyventojų tautinės sudėties kaita, %.*

Tautybių įvairovė

Lietuvõs gyventojų tautìnė sudėtis visada buvo gana marga. 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, šalyje užfiksuota net 115-os tautybių žmonių! Tačiau tik keturios tautìnės grùpės sudaro daugiau nei 1%. Aiškią gyventojų daugumą sudaro lietuviai – 83,9%. Lenkų ir rusų **tautìnės mãžumos** yra gausiausios. Šių bei kitų didesnių tautybių dalis nurodyta 1 pav.

Dabar Lietuvà yra demokratinė Europos šalis, tad visi jos teritorijoje gyvenantys žmonės turi vienodas teises ir pareigas. Kitų tautybių žmonės įvairina ir turtina mūsų šalies kultūrą. Kai kurios gausesnės tautinės mažumos ne tik išlaikė gimtąją kalbą, bet ir leidžia savo laikraščių, turi kultūrinių organizacijų, išpažįsta savo tikėjimą. Šalyje veikia apie 20 tautìnių bendrìjų, kurios dirba kultūrinį darbą ir rūpinasi savo tautybės žmonėmis.

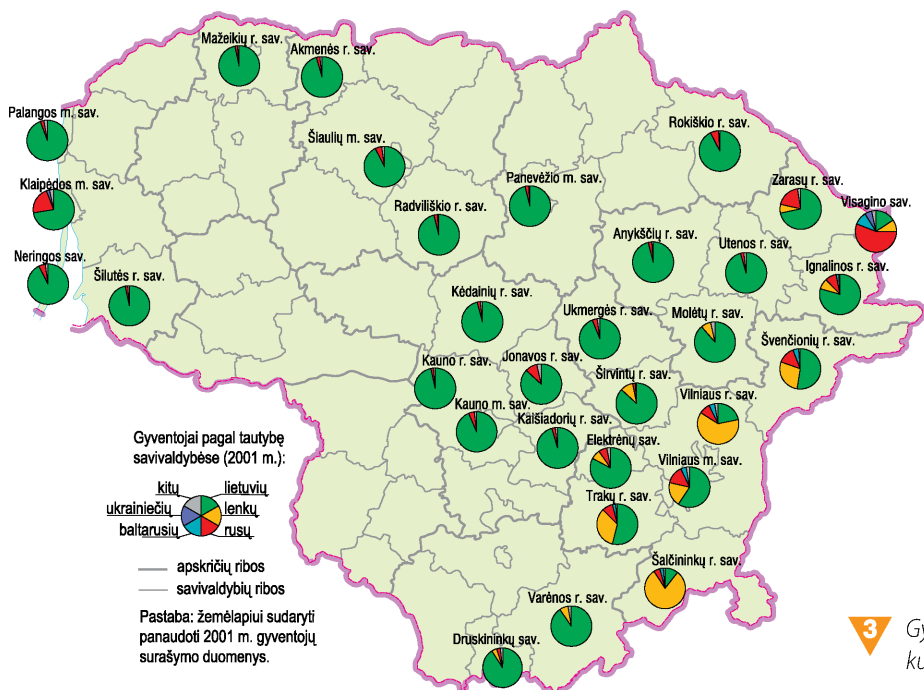
2 *Lietuvoje leidžiama laikraščių lenkų ir rusų kalba.*

Lenkai ir rusai – gausiausios tautinės mažumos

Lenkai yra didžiausia tautìnė mažumà. Nors nemažai jų po karo išvažiavo, tačiau Vìlniaus kraštè lenkiškai kalbančių žmonių iki šiol yra daugiausia (3 pav.). Didžioji lenkų dalis šneka gimtąja kalba, palaiko glaudžiùs kultū̃rinius ryšiùs su Lénkija. Mūsų šalyje lenkų kalba leidžiama laikraščių, rengiama televizijos ir radijo laidų, yra nemažai lenkiškų mokyklų.

Rusai yra antroji pagal gausumą Lietuvõs tautinė mažuma. Į mūsų šalies teritoriją jie pradėjo keltis LDK laikais, tačiau tada jų dalis buvo nedidelė. Rusų pagausėjo Líetuvą 1795 m. prijungus prie carinės Rùsijos. Dauguma anų laikų rusų laikėsi senųjų stačiãtikių tikėjimo tradicijų, todėl iš savo šalies buvo tremiami ir ne savo noru pateko į Líetuvą. Daugiausia rusų atvyko po Antrojo pasaulinio karo – sovietinės okupacijos metais ir dažniausiai apsistodavo miestuose, kur iki šiol gyvena daugiausia rusų tautybės žmonių.

Iki 2000 m. rusai buvo didžiausia tautìnė mažumà. Dabar šios tautybės žmonių Lietuvojè pastebimai sumažėjo: dalis išvyko į Rùsiją ir kitas Europos šalis, dalis sulietuvėjo. Mūsų šalyje veikia daug rusų kultūrinių ir visuomeninių organizacijų, rusiškų mokyklų, rusų kalba leidžiama laikraščių, transliuojama radijo ir televizijos laidų rusų kalba. Sostinėje yra Rusų dramos teatras.

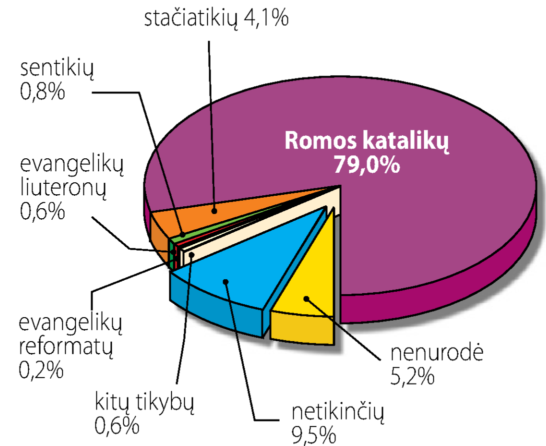
3 *Gyventojų tautinė sudėtis kai kuriose savivaldybėse.*

Religijų įvairovė

Daugiau kaip 85% Lietuvõs gyventojų sieja save su viena iš 30 skirtingų tikybų. Įstatymo tradicinėmis pripažintos tik devynios. Dauguma labai negausios – turi tik po vieną kitą tūkstantį išpažinėjų.

Gausiausia yra katalikų bendruomenė (4 pav.). Romos katalikų daugiausia yra lietuvių, lenkų ir baltarusių tautybės žmonių, o stačiatikių – rusų, ukrainiečių. **Séntikiai** yra jau kelis šimtmečius mūsų šalyje gyvenantys rusai. Musulmonų sunìtų daugumą sudaro totõriai, o evangelikų liuteronų – lietuviai, šiek tiek latvių ir vokiečių.

Be pagrindinių, Lietuvojè gausu anksčiau nebūdingų religinių bendruomenių. Tai budistai, Krišnos sąmonės judėjimas, mormònai, daug įvairių naujų krikščioniškų judėjimų. Per 330 tūkst. Lietuvõs gyventojų nepriskiria savęs nė prie vienos religinės bend-ruomenės, yra netikintys.

4 *Gyventojų sudėtis pagal tikybą (2011 m. surašymo duomenys).*

5 *Lietuvos religinių bendruomenių maldos namai:*
1 – katalikų bažnyčia Rozalime; 2 – musulmonų mečetė Kaune;
3 – stačiatikių cerkvė Palangoje; 4 – Vilniaus choralinė sinagoga.

Užduotys

1. Pakomentuok, kaip kito Lietuvos gyventojų tautinė sudėtis per paskutinį šimtmetį 1. Nurodyk priežasčių, dėl kurių vienų tautybių žmonių dalis didėjo, o kitų mažėjo.
2. Išsiaiškink, kuriuose Lietuvos rajonuose gyvena gausiausiai lenkų 3. Kodėl jų dalis čia tokia didelė?
3. Išvardyk penkis mūsų šalies miestus, kuriuose rusų dalis yra didžiausia 3. Kaip galėtum tai paaiškinti?
4. Nustatyk, kurių didžiųjų Lietuvos miestų gyventojų sudėtis yra įvairiausia 3. Kodėl?
5. Pasidomėkite, kokių tautybių ir tikėjimo žmonės yra jūsų kaimynai. Surinktus duomenis palyginkite klasėje.
6. Pasirink norimą tautinę mažumą ir plačiau pasidomėk jos veikla.

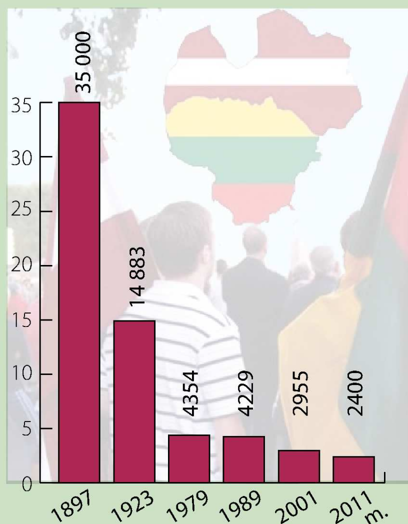
Latvių tautinė mažuma

BALTŲ CENTRO VEIKLOS KRYPTYS

1. Organizuoti lietuvių ir latvių tautoms reikšmingų datų minėjimus bei kitus renginius.
2. Kaupti informaciją apie ryšius su Lãtvija bei tarpininkauti ieškant naujų bendradarbiavimo galimybių.
3. Platinti informaciją apie Lãtviją.
4. Dalyvauti renginiuose, susijusiuose su lietuvių ir latvių istorijos, kultūros ir visuomeninio gyvenimo aktualijomis ir patiems tokius rengti.
5. Palaikyti ryšius su panašiomis organizacijomis Lietuvojè ir Lãtvijoje bei kitur užsienyje.
6. Telkti įvairių sričių mokslininkų, studentų bei visuomenės jėgas bendriems projektams kurti ir juos įgyvendinti.

Latvių skaičiaus, tūkst., kaita Lietuvoje.

Šiaurės Lietuvojè tradiciškai gyvena mums ypač giminiškos latvių tautybės gyventojai. Jų susitelkimo arealas driekiasi palei Lietuvõs ir Lãtvijos sieną. Nėra žinoma, kada tiksliai pirmieji latviai apsigyveno šiaurės Lietuvojè. Tikėtina, kad būta kelių gyventojų migracijos iš dabartinės Lãtvijos teritorijos bangų. Latvių Lietuvojè pradėjo daugėti nuo XIX a. pradžios. Tuo metu į šiaurės Líetuvą pradėjo keltis daug naujakurių žemdirbių ir amatininkų iš Kuršo. XIX a. pabaigoje latvių Lietuvojè jau gyveno apie 35 tūkst., jie sudarė apie 1,3% Lietuvõs gyventojų. Tarpukariu latviai išliko itin kompaktiškai gyvenančia tautine mažuma. Didžiausios latvių bendruomenės buvo dideliuose Lietuvõs miestuose: Vìlniuje, Klaĩpėdoje, Palangojè, Kaunè, taip pat Akmẽnės, Mažeĩkių, Jõniškio, Skuõdo rajonuose.

Tikybos prasme visais laikais latviai skyrėsi nuo lietuvių. Latviai yra **liuterõnai**, o lietuviai – katalikai. Tai anksčiau buvo ypač svarbus tautybės pasirinkimo veiksnys. Neretai tikyba ir tautybė būdavo sutapatinama, prašomi nurodyti tautybę latviai kartais nurodydavo religiją – liuteronas. Todėl glaudesnius ryšius palaikė su vokiečiais nei su lietuviais. Tokiam tautybės ir tikybos sutapatinimui įtakos turėjo tautinės ir religinės mažumos statusas, nenoras susilieti, asimiliuotis su religine ir tautine lietuvių dauguma.

Tarpukario Lietuvojè veikė latvių įvairių organizacijų, latviškų mokyklų, buvo ypač aktyvi parapijų veikla, tačiau sovietinės okupacijos metais visa tai buvo uždrausta. Kultūrinis kaimynių bendravimas neišnyko, nors nebuvo skatinamas. Daugiausia bendravo kultūros ir meno veikėjai.

Latvių draugijos ir kitos organizacijos pradėjo atsikurti prieš pat nepriklausomybės atkūrimą ir po jo. 1988 m. atkurta Lietuvių-latvių vienybės draugija paskatino Lietuvõs latvius burtis į savo klubus, draugijas. Vìlniuje pradėjo veikti dvi sekmadieninės latvių mokyklos, kuriose latvių vaikai mokosi gimtosios kalbos, dainų. Į Líetuvą iš Lãtvijos kviečiami ir atvyksta meno kolektyvai, rašytojai, politikai. Lietuvõs latviai švenčia Lãtvijos nepriklausomybės dieną (lapkričio 18 d.), kitas šventes. Lietuvojè veikia 8 latvių draugijos ir bendrijos.

Dėl itin mažo gimstamumo ir spartėjančios asimiliacijos kitados gausi latvių tautinė mažuma ir regionas po truputį nyksta, supanašėja su tautine dauguma, kultūrinių centrų ir institucijų sistema, palyginti su tarpukariu, yra sumenkusi. Išsaugoti savo tautinę tapatybę Lietuvõs latviams jau yra sudėtinga. Tačiau tradiciškai susiklostęs pasienio gyventojų bendravimas išlieka, vyksta bendradarbiavimas savivaldybių lygmeniu. Latvių tautinės mažumos ir kultūrinio regiono sunykimas yra Lietuvõs kultūrinės įvairovės praradimas. Lietuvà netenka tradicinės tautinės mažumos – tilto tarp kaimyninių šalių.

Karaimai Lietuvoje

▲ *Karaimų maldos namai kenesa Trakuose.*

Karaimai Lietuvoje

Karaìmai – viena iš mažiausių tautinių mažumų Lietuvojè. Dabar daugiausia Vìlniuje ir Trãkuose gyvena apie 300 karaimų. Šiuo metu veikia dvi visuomeninės organizacijos, jungiančios visus šios tautybės žmones.

Karaimų tauta susiformavo tiurkų tautybės klajoklių pagrindu, kurie X a. priėmė karaitų tikėjimą. Religijos pavadinimas kilęs iš semitų žodžio *kara*, reiškiančio „skaityti“, „garsinti“. Tos pačios kilmės yra ir žodis *Koranas*. Senàsis Testameñtas ir svarbiausia jo dalis Dekalògas yra karaimų religijos pamatas. Didelės įtakos karaìzmui turėjo islamas. Pirmieji karaimai Lietuvojè įsikūrė, kai didysis kunigaikštis Vytautas nuo Juodosios jūros pakrantės atkėlė ir Trãkuose apgyvendino apie 380 karaimų šeimų. Vėliau jų gyvenviečių atsirado Bìržuose, Naujãmiestyje, Pasvalyjè, Panevėžyjè. Tačiau Trãkai visada buvo bendruomenės administracinis ir dvasinis centras. Ilgainiui juos patys karaimai ėmė suvokti ne tik kaip gimtinę, bet ir kaip tėvynę.

Karaimų ir kunigaikščio santykiai visada buvę geri. Tai liudija iki šiol išsaugota pagarba Vytautui, net savotiškas jo kultas, radęs atspindį karaimų tautosakoje, literatūroje. Kunigaikštis vadinamas Vatat Bijumi (išvertus – Karalius, triuškinantis priešus), dažnas karaimas namuose turi Vytauto portretą. Apsigyvenę Lietuvojè sudarė atskirą ir gana uždarą kariškių ir civilių bendruomenę. Iš pradžių kariškiai rūpinosi valdovo pilių apsauga. Civiliai daugiausia buvo žemdirbiai, taip pat garsėjo daržininkystės ir gyvulininkystės laimėjimais. Nemažai išsilavinusių karaimų buvo didžiojo kunigaikščio raštininkai ir vertėjai.

Daugiau nei 600 metų gyvendami svetimoje negiminiškų tautų apsuptyje karaimai sugebėjo išsaugoti savo kultūrą. Tarp jų buvo ir žinomų gydytojų, teologų, matematikų. Lietuvõs karaimai šneka karaimų kalba, priklausančia vakarų tiurkų kalbų kipčakų grupei. Mokslininkai pažymi, jog „karaimai, kurių planetoje beliko keli tūkstančiai, yra paveldas kultūros, nepaprastai įdomios tiek etniniu, tiek kalbiniu požiūriu“. Kitokios sandaros kalbų (slavų, lietuvių) apsupta Lietuvõs karaimų kalba (Trãkų dialektas) tarsi užsikonservavo ir gerai išlaikė savo ypatybes.

▲ *Tradiciniai karaimų namai Trakuose.*

▲ *Karaimės tautiniais drabužiais.*

Automagistralės Vìlnius-Kaũnas 23 km įsikūręs restoranas „Karališka senoji kibininė“. Patraukliame ir originalios architektūros pastate esantis restoranas siūlo nepamirštamo skonio karaimų ir lietuvių virtuvės patiekalų. Ir restorano viduje, ir pastato išorėje panaudotos Trãkų „Senosios kibininės “ kieme atkastos XIII a. krosnies plytos. Trakus garsinanti legendinė „Senoji kibininė“ pirmoji gavo „Kulinarijos paveldo fondo“ ženklą, kuris patvirtina restorane gaminamų karaimų kibinų receptų autentiškumą.

Šalia restorano veikia „Kibin drive“ - puiki paslauga pro šalį keliaujantiems vairuotojams, kurie, neišlipdami iš automobilio, gali nusipirkti daugiau nei 20 rūšių šviežutėlių kibinų.

skyriaus santrauka

Kultūrų ir religijų geografija

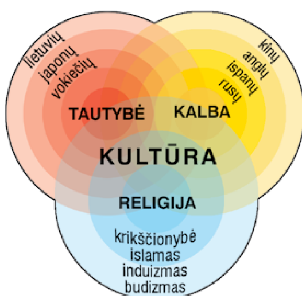
50 Religijų geografija

- Svarbiausias ir vienijantis krikščionybės, islamo bei judaizmo bruožas – monoteizmas, t. y. vieno Dievo garbinimas.
- Labiausiai paplitusios pasaulinės religijos yra krikščionybė, islamas ir budizmas.
- Krikščionybę sudaro trys pagrindinės kryptys: katalikybė, protestantizmas ir stačiatikybė. Katalikų bažnyčiai vadovauja popiežius. Krikščionių šventykla yra bažnyčia.
- Islamo religijos išpažinėjai vadinami musulmonais. Islamiškų šalių daugiausia Pietvakarių Azijoje ir Šiaurės Afrikoje. Islamo lopšys – Meka ir Medina (Saùdo Arãbijoje). Musulmonų maldos namai yra mečetė.
- Budizmas labiausiai paplitęs Azijoje. Daugiausia jo išpažinėjų yra Kìnijoje, Japònijoje, Pietryčių Azijos šalyse. Budizmą išpažįstančiose šalyse šventyklos vadinamos įvairiai: pagoda, stupa.

51 Kalbų geografija

- Mūsų dienomis pasaulyje yra apie 6000 kalbų.
- Kai kuriose didelėse šalyse, kurioms būdinga kalbų įvairovė, viena ar dvi kalbos turi oficialios valstybinės kalbos statusą.
- Žmonių šnēkamosios kalbos skirstomos į kalbų šeimas, šios – į kalbų šakas ar atskiras kalbas. Lietuvių kalba priklauso prie indoeuropiečių kalbų šeimos.
- Kalbos sparčiai nyksta. Mėginama atkurti išnykusias kalbas. Pavyzdys yra atkurta hebrajų kalba. Kuriama ir dirbtinių kalbų. Kiek labiau pasaulyje paplito dirbtinė esperanto kalba. Ją, gyvendamas Lietuvojè, Veisiejuosè, sukūrė Liudvikas Lazaris Zamenhofas.

52 Kultūrų geografija

- Kultūra – tai dvasinių ir materialinių vertybių visuma. Svarbiausios sferos yra religija, kalba, papročiai ir tradicijos, pasaulėžiūra, menas, tradicinis ūkininkavimo būdas ir technologijos, visuomenės institucijos.
- Panašiõs kultūros tautos, kurios gyvena greta, išpažįsta tą pačią religiją, kalba giminiškomis kalbomis ir verčiasi panašia ūkine veikla, sudaro didelius arealus – kultūros sritis.
- Pasaulyje skiriamos devynios kultūros sritys: Europos, Šiaurės Amerikos, Lotynų Amerikos, Islamo, Indijos, Rytų Azijos, Pietryčių Azijos, „Juodosios" Afrikos, Australijos ir Ramiojo vandenyno.
- Įsibėgėjanti ekonominė integracija skatina kultūros globalizaciją.

53 Tautybių ir religijų įvairovė Lietuvoje

- Aiškią gyventojų daugumą sudaro lietuviai – 83,9%, o lenkų bei rusų tautinės mažumos yra gausiausios.
- Lietuvojè sudarytos sąlygos kitataučiams išlaikyti gimtąją kalbą bei leisti savo laikraščių, turėti kultūrinių organizacijų, išpažinti savo tikėjimą.
- Daugiau kaip 85% Lietuvõs gyventojų sieja save su viena iš 30 skirtingų tikybų, nors įstatymo tradicinėmis pripažintos tik devynios.
- Gausiausia yra katalikų bendruomenė.
- Daugiau kaip 300 tūkst. Lietuvõs gyventojų nepriskiria savęs nė prie vienos religinės bendruomenės, yra netikintys.

1 Apibūdink šias sąvokas.

chãdžas
čadrà
esperánto kalbà
ètninė relìgija
gètas
kalbų̃šeimà
Korãnas
kultū̃ros sritìs
kultū̃rų globalizãcija
mečètė
medinà
monoteìzmas
musulmõnas
pagodà
pasáulinė relìgija
popkultūrà
protestantìzmas
ramadãnas
séntikiai
stupà
tautìnė mažumà

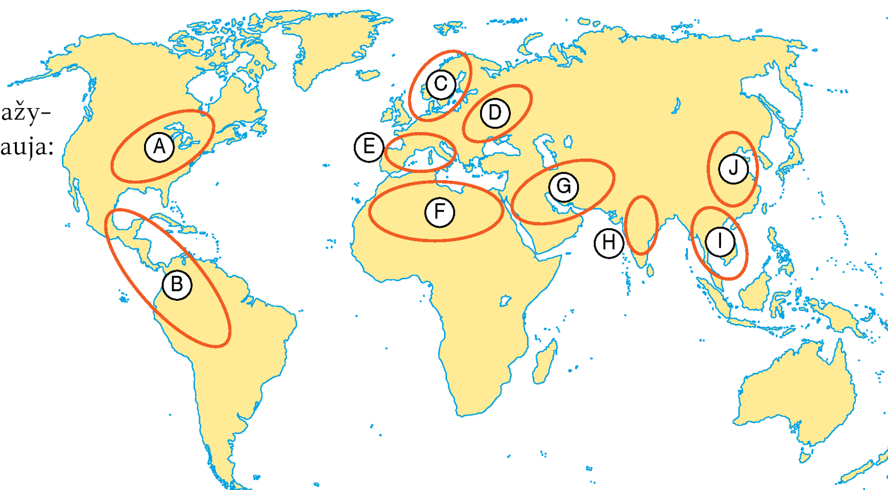
2 Atsakyk į klausimus.

1. Kuo pasaulinės religijos skiriasi nuo etninių?
2. Kuriose šalyse paplitęs protestantizmas?
3. Kodėl pasaulyje populiarėja budizmo religija?
4. Kokie yra esminiai bažnyčios, mečetės ir pagodos skiriamieji bruožai?
5. Ką skelbia penki svarbiausi islamo religijos reikalavimai – arkanai?
6. Kuriomis indoeuropiečių kalbomis šneka daugiausia žmonių?
7. Kur pasaulyje labiausiai paplitusi ispanų kalba?
8. Kodėl daugeliui pasaulio kalbų kyla pavojus išnykti?
9. Kokie yra esminiai Europos ir Šiaurės Amerikos kultūros sričių panašumai bei skirtumai?
10. Kodėl amerikiečių gyvensena dažnai kritikuojama?
11. Kuo skiriasi europinė kultūra nuo islamo ir Rytų Azijos kultūrų?
12. Kuriose Lietuvõs vietose susitelkusios didžiausios lenkų ir rusų tautinės mažumos?

3 Pasaulio religijos.

Kuriuose iš kartoschemoje pažymėtų pasaulio regionų (A–J) vyrauja:

- katalikybė,
- stačiatikybė,
- protestantizmas,
- islamas,
- budizmas,
- konfucianizmas,
- induizmas?

4 Kultūrų sritys.

Atrink po vieną kiekvienai kultūros sričiai nederantį teiginį.

Europos: tautų įvairovė / karštas klimatas / daug valstybių / turtinga visuomenė /

Šiaurės Amerikos: tautų įvairovė / daug valstybių / turtinga visuomenė / miestų kultūra /

„Juodosios“ Afrikos: daug valstybių / miestų kultūra / didelis skurdas / tautų įvairovė /

Islamo: religijų įvairovė / dykumos / daug valstybių / ekonomikos augimas /

Rytų Azijos: ekonomikos augimas / tautų įvairovė / didelis skurdas / daug valstybių /

Sąvokų rodyklė

VI. Politinė geografija

http://www.politika.lt/
http://www.un.lt/
http://hdr.undp.org/
www.ngw.nl/
www.geohive.com/
http://www.worldbank.org/
www.mapquest.com/atlas/

VII. Pasaulio ir Lietuvos gyventojai

http://www.demografija.lt/LT.html
http://www.dsw-online.org/
http://www.stat.gov.lt/lt/
http://www.worldometers.info/lt/
http://www.prb.org/
http://www.un.org/popin/index.html
http://mokyklele.stat.gov.lt/
http://123.emn.lt/
www.unpopulation.org
www.geohive.com/
http://www.unaids.org/en/
http://www.unhcr.ch/
http://www.census.gov/population/international/
http://www.census.gov/main/www/popclock.html

VIII. Gyvenvietės

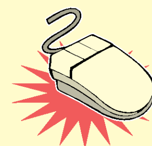
http://www.miestas.lt/
http://www.turizmokatalogas.lt/miestai.html
http://www.fourmilab.ch/earthview/cities.html
http://www.mapsofworld.com/cities/
http://www.worldatlas.com/citypops.htm
http://www.worldcityphotos.org/
http://www.city-skylines.de/
http://skyscraperpage.com/diagrams/
www.geohive.com/
http://www.citypopulation.de/
http://www.stat.gov.lt/lt/
http://www.japan-guide.com/list/e1003.html
http://www.aviewoncities.com/photos.htm
http://geology.com/world-cities/

IX. Kultūrų ir religijų geografija

http://www.stat.gov.lt/lt/
www.buddhanet.net/
http://www.islamicity.com/
www.adherents.com/
http://islamas.8k.com/
www.islamas.lt/
http://lt.wikipedia.org/wiki/Vatikanas
http://www.su.lt/su-kultros-padaliniai/balt-centras
www.religija.lt
http://www.japan-guide.com/

Įvairūs

www.geografija.lt
http://www.manogaublys.lt/
http://lt.wikipedia.org/wiki/Pagrindinis_puslapis
http://www.stat.gov.lt/lt/
http://www.factmonster.com/atlas/
http://www.worldatlas.com/
http://atlas.mapquest.com/

Iliustracijų šaltiniai

Aidas Zubkonis, 175 p.; Air Photos, 192 p.; Bilderberg, Hamburg, 223 p.; Comet-Photo, Zürich, 192 p.; David Bordes/Centre des, 178 p.; Davido Burnett, 171 p.; Eye Ubiquitous, 197 p.; ELTA, 147, 148, 193 p.; Foto Present, Essen, 197 p.; Geografforlaget, 134 p.; Y. Arthus-Bertrand/Altitude, 187 p.; Klaudijus Driskius, 155, 191, 193, 203, 221, 225 p.; Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, 187, 188 p.; Lietuvos vaizdo ir garso archyvas, 176 p.; Muzeum Narodowe, Warszawa, 146 p.; National Geographic Society, 159 p.; Néjib Chouk, 191 p.; Oldenbourg, 219 p.; Peter Roggenthin, Nürnberg, 171 p.; R. Urbakavičius, 177 p.; Lukas Šalna, 159, 210 p.; Rytas Šalna, 142, 154, 166, 184, 185, 188, 193, 194, 199, 203, 205, 209, 213–215, 219–223, 225, 227 p.; S. Sakalauskas, 175 p.; Scandinavian Film Group AS, 187 p.; Sygma/Aubert, 179 p.; T. Dambrauskas, 147 p.; Time Life, 186 p.; V. Lingytė, 227 p.; Vicens Vives, 171, 192 p.; Volk und Wissen Verlag, 187 p.; webhistoryofengland, 139 p.

Vadovėlyje taip pat panaudotos skaidrės iš „Briedžio" leidyklos archyvo, http://euobserver.com; www.sxc.hu; www.webhistoryofengland.com.

Statistikos informacija paimta iš: CIA World Factbook; Population Reference Bureau; Tautinių mažumų ir Išeivijos departamentas prie LR Vyriausybės; http://hdr.undp.org/; http://www.unhcr.org; http://lt.wikipedia.org; http://www.stat.gov.lt/lt/; www.unpopulation.org; http://www.un.org/en/development/

Rytas Šalna, Edvardas Baleišis, Ričardas Baubinas, Vidmantas Daugirdas

ŽEMĖ. Geografijos vadovėlis 9 klasei. II dalis

Redaktorė Danutė Kuodienė. Žemėlapius sudarė: Mindaugas Baltrušaitis, Arūnas Latišenka
Dizaineris ir maketuotojas Arūnas Latišenka. Dailininkas Marius Zavadskis

Išleido K. Mickevičiaus leidykla „Briedis", Parodų g. 4, LT-04133 Vilnius, Lietuva, e.knygynas: www.briedis.lt, info@briedis.lt
Spausdino UAB „Baltoprint", Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius, Lietuva, www.baltoprint.lt, info@baltoprint.lt

VADOVĖLIO KORTELĖ

Eil. nr.	Mokinio vardas ir pavardė	Mokslo metai	Vadovėlio išvaizda (labai gera, gera, patenkinama)	
			mokslo metų pradžioje	mokslo metų pabaigoje

GERBKIME IR TAUSOKIME KNYGAS

Leidyklos „Briedis“ geografijos vadovėlių ir mokymo priemonių komplektas Žemė

